

VARAMU

N9 TALVEKUU 1939

SP₁

7550

VARAMU NR. 9 • SISUKORD

Hendrik Adamson: Proloogina, Tühi tuba, Luigelaul.	
Luuletused	905
August Mälk: Kivid tules. Romaani lõpp	908
Hugo Raudsepp: Maailmavaatelisi sugemeid Metsanurga loomingus. Artikkel	926
Kersti Merilaas: Võõras imetaja, Kalamees, Madrus. Luuletused	937
Rudolf Sirge: Pilk Metsanurgale kui jumalaotsijale. Artikkel	941
M. Kuldkepp: Mentaliteedi vananemine. Artikkel	946
Erna Tilleman: Portreid Mait Metsanurga loomingu. Artikkel	953
Karl Mihkla: K. Rutoff-Rajasaare elutee. Artikkel	964
Juhan Aavik: Eesti helikunsti areng rahvuskultuurilise tegurina ja E. V. Tallinna Konservatooriumi osa selles. Artikkel	967
Erni Hiir: Mis sund? Kõik maailma kaared, Neil päevil, Meie. Luuletused	975
Hanno Kompus: Kunsti sügisnäitus. Artikkel	978
Juhan Jaik: Chr. Rutoff-Rajasaare loomingu radadelt. Artikkel	981
Artur Adson: Eduard Hubel lavakirjanikuna. Artikkel	985
Aleksander Leinjärv: Eesti avaliku raamatukogunduse päevaülesandeid. Artikkel	990
Harald Paukson: Tähelepanekuid Mait Metsanurga stiilist. Artikkel	997

RINGVAADE:

Arvustus:

Rudolf Sirge: Mardikas — Konarlik tee	1011
Ha Ko: Eesti naiskunstnike tööde näitus	1013
Kodumaalt	1013
Välismaalt	1014

ARHITEKTUURI LISA:

Konstantin Bölau: Eesti osakond Helsingi elamunäitusel	65
A. K.: Tallinna Ühise Haigekassa uus ravihoone	72

Reproduktioone 16 lk.

VARAMU
KIRJANDUSE-KUNSTI-KULTUURI
AJAKIRI
1939 **TALVEKUU** **N 9**

HENDRIK ADAMSON

Proloogina

ul on sõrmed sõõrutajad,
pöidlad passi pörutajad,
pikad-peatrid pillimehed.
Laulan kas Annest ja Hannesest,
Reedikust ja Reedast räägin,
kesse neist paari pannakse,
kesse kalmule kantakse.
Ikka peab ilu olema,
põlu põuedes põlema,
valu viimaks vakatama.
Näгите ehk minu noorust,
elu kui helkidest helises,
kulda kumadest kõlises?
Siis mis silmades särastas,
ah, see ammu hangund, haihtund,
tuulte laiali tuisatud.
Lootus mind edasi lohistab,
saatus salakaval saadab
teedele ta tundmatuile.

Eile veel nagu elasin
kadunute kallistega,
surma suikund sõpradega,
Toonela läind tuttaviga,
otsa saanud omastega.
Täna ei näe mitut nägu,
homme mind teised otsivad,
kolmandad järgi küsivad.
Sestap, sõrmed, sõõrutage,
pöidiad, passi pörutage,
pikad-peetrid, pilli lööge.

Tühi tuba

Nagu Adamson-Ericu vaikelu,
kus esineb leib ja kasukas,
on pidanud toas tolles paigal mu,
kust väljunud teab kuhu asukas.

Vaat vammuseid vanu varnades
ja kuubi kunagi kirevaid;
aeg hõõrund kui õrguse sarnades
ja sumestand silmade sireva.

Jäet avali ehtekarp lauale
ja pooleldi tühjaks puistunud;
kui pärjist, mis asetet hauale,
läind läige — helkhõbe mustunud.

Ja koltunud kirjade pakil pael
on lohutult värvituks luitunud;
silm peatub pilgu nõe lakit lael,
mis sajandeis süngeis suitsunud.

Vaid Vana Raamat ta raudades
ja vases kuidagi kumiseb,
et surnud taas tõusevad haudadest.
Nii suigutavalt see sumiseb...

Luigelaul

Tahan laulda kumisevi kurgu
enne kui mu elu ehastub.
Suve suminates süda ärgu surgu,
ehkki põu pea-peatselt pehastub.

Sügis sünge, minu sünnitaja,
oma marudega murdku mind;
viigu viimsel kõrrekünni ajal
koju Kolletusepäeva Lind.

Magan oma Mälestuste Majas
mullana kui muugi kodumuld.
Arm ja härdus ununevad ajas,
uued tubadesse toovad tuld.

Oma õnnistuse talle jätan,
vastsed lülid valuahelas,
omad ahastused, omad hädad,
pettumuste piinad pahemad.

Laineid ajub aja Tõusus-Möönas,
ikka ihkab-vihkab Inimen;
ent, mis leegina veel äsja lõõmas,
tuhana peab tuule minema.

Urniks, Mulgimaa mu, ole armas,
mis mu põrmu endas säilitab,
kuni tolmuks taastuvad need narmad,
mis kord elu eluks hällitas.

Kivid tules

21

uba enne, kui ta jõudis kaevanduse-jaama, kuuldus vagunikatus-
tel krabinat. Ehkki kõik teadsid, mis see tähendab, ütlesid rei-
sijad üksteisele, et sajab. Näis, et see ütlemine valmistab neile
rõõmu, sest vihmapiisarate hooglik krabin seal väljas sisendas
läheneva kevade tundeid ning lubas aimata sooje päevi, päi-
kest ja kasvavaid vilju.

Kui rong jaamades peatus, tõusis üks ja teine, kiskus krae üles ja ütles,
et pole parata midagi... Kuid endal silmad helkisid, et las leotab see esi-
mene varakevadine vihm lund ja maad ja las siis saavad inimesed, kes
juhtuvad olema teel, sest ega see ole ju sügisene külm vihm, mis tapaks
tuju.

Jõudnud kaevanduse-jaama, kiskus Joosep samuti krae üles ja mütsi sil-
mile. Jaamaesise kruus oli siit-sealt juba lumevaba ja rööpajooned helkisid
märjalt. Laskuv hämarik aga oli vaikne ja soe ning peen, tihe vihm langes
ühtlaselt ja rahulikult. Läbi vihmaloori näisid õlivabriku hoovi tuled nagu
mingid suured udused valguskettad ja vabrikute tohutud hooned uppusid
vihma, õhtu ja oma lampide varjudesse. Ainult katlahoone kõrgest korst-
nast puges välja paks suitsujoon ning leidmata vastuvõtmist taeva pool,
laskus allapoole jaamale ja barakkide poole minevale teele. Joosepile tun-
dus, et kuigi kõik muu muutuks ja kasvõi maailm läheks hukka — see paks,
haisev, tahmane suits jääb, nagu oleks tema see, kes igavesti ja lakkamatult
peab valvama vabriku ja barakkide üle ning seesugusel vihmasel õhtul las-
kuma otse teedele ja majadele, et olla kõigele võimalikult lähedal.

Rutates möödus Joosep vabrikust ja ametnikemajadest. Silmad maas —
nii pöördus ta ümber paari tänavanurga ja juba oligi ta oma baraki ees,
oma ukse ees. Ta kloppis Easte uksele, sest sinna ta oli minnes annud oma
toa võtme. Nüüd kodumailt tulles ei tundunud see küll nii väga oma toana.
Nii sajus kükitavaist barakkidest ja iga kindla aknapaari taga olevast uksest

möödudes tundus ta sinne ruum pigemini mingi kärjekupuna — üks paljudest teiste kõrval ja teiste hulgas...

— Oh, näel... imestas Easte Leena ja lapsedki õiendasid vaatama.

— Võtil ütles Joosep lühidalt.

— Jah, jah! Ma pesin vahepeal su pöranda ka üle... Aga et nii ruttu tagasi... Kui mul oleks kodune paik, kuhu minna, siis... vaata, et ei tulekski enam, naljatles naine.

Joosep ei vastanud. Ta hakkas otsima lukuavaust, kuna Easte toa üks lükati täiesti avali, et ta näeks rohkem valgust.

— Eile käidi sind siin otsimas, seletati valgest toast.

— Las nad otsivad!.. ei tahtnud Joosep teada.

— Karlovi tüdruk! ütles seletav hääl ükskõikselt.

— Las otsib! kordas Joosep ja ta hääle sigines äkki kare, tõrjuv toon, kuna samal pilgul kriuksatas võti lukus ja ta pääsis oma pimedasse, küt-mata tupp.

Niiske, kopitanud ja nagu vana kartulikuha lehk lõi talle vastu. Ta ei avanud akent, et tuba tuulutada, vaid istus mõne pilgu laua ääres, käsi pead toetamas. Tõusis siis äkki, keeras ukse lukku ja läks pliidi juure, et süüdata tuld. Talle tuli äkki mõte keeta kartuleid.

Mõni aeg hiljem tuba oli pisut soojenenud ja kartulikoored ning poolik silguämbrike seisis laual. Joosep oli söönud, ringutas end ja vaatas voodi poole. Ta tahtis magada ja olla homme täis mees. Pingutades lihaseid ja surudes käsi laiali ja kokku, tundis ta endas jälle pakitsevat jõudu ja tahet midagi teha, nagu polnud tunnud ammu.

Selili voodis lamades mõtles ta, enne une tulekut, et elu on siiski kõveram kui inimene arvab. Aga mis siis. Eks mõnigi noor hobune, enne kui harjub rakmetega, löhu mitugi vankrit, aga see ei ütle veel, et tast ei saa midagi head... Ning kellel tuli võtab majad, seegi hakkab kohe jälle mõtlema ehitamisele, kui ta on vähegi mees. Ja Joosep arvab, et ta on ja vaatab kõigele näkku, mis olnud, sest ega tagasi midagi teha saa, ainult edasi. Muidugi, ega see unune nii ruttu. Ikka seisab nagu tulease. Aga tuleasegi kaob, kui seda segada ja sinna heita rohuseemet. Ja ta tahab seda teha üsna pea...

Mõtles, kas arst läks kohe Pikaluhale, nagu lubas? Ja millal Asta kirjutab uudiseid? Ning hommikul vara ta läheb tööle ja näitab, kuidas kive võetakse. Mõte tööle ärritas ja tuli jälle ja jälle meele, et oleks kasvõi tõusnud voodist ja läinud kohe, sest veres oli tungi midagi teha, endas kobrutavat käärimist välja elada raskes rähklemises ja väsitamises.

Hommikul oli ta varakult jalul. Laadis hoolikalt oma kaevanduslambi ja oli üks esimesi ooteruumis.

— Noh... kas nüüd läheb jälle tööks? ümises vahetusekümnik pisut uri-sevalt, sest ehkki Joosep oli laupäeval teatanud oma minekust, oli ta puu-

dunud ka möödunud nädala algul paar päeva oma strekist ja juba oli kuulda, mispärast. Ja kui kord seesugune jalutamine juba kombeks, siis ei ole hästi usaldatavad ei haigused, sugulaste surmad ja hädad, ei isegi tööõnnetused.

Joosep ei vastanudki kümnikule, muudkui noogutas pead. Ja kümnik nähtavasti ei oodanudki vastust, sest ta amet oli enam uriseda kui kõnelda sõbrajuttu. Juba oligi ta pööranud Joosepile selja ja pahandas paari teise töölisega, kes just tulid uksest, lohistades vihmast läikivaid kõrgeid kummissaapaid, raskelt üle porise põranda seinäärse pingi poole.

Kogunenud töölisel istusid vaikselt nagu istutatakse enamasti igas ooteruumis. Siin need sajad inimesed, kes ikka tulid ja tulid oma kaevanduslampidega ja kes hakkasid neid siin süütama, tundsid küll üksteist, kuid varasel hommikutunnil polnud midagi kõnelda ja päev oli alles ees, mis võis tuua uudiseid või pahandusi, nagu siin-seal ikkagi juhtus. Lõpuks jõudis kätte tööaeg ja, süüdatud lambid käes, suundus inimrodu nagu igal vahetusel käigust alla, edasi piki niiskeid, vett tilkuvaid peakäike, kuna tuuled üksikult ja paarikaupa lahkusid reast ning kadusid strekkide mustavaisse kurkudesse. Küllap varsti kuulduv maa alt kirka kobinat, mis kandub teistesse käikudesse tasase naginana, nagu oleks siin vaid hiiri, kes pimedates käikudes närvivad ja uuristavad. Kuid plahvatusemütsatused väristavad siis kogu kaevandust ja kividega täidetud rongid kõristavad peakäigus, üteldes, et maa all keeb ärev ja ruttav elu, kus igaüks tükitöö kurnaval sunnil paneb endast välja viimse ning toodab nii õli, mis masinAIS plahvatahes muutub taas jõuks ja tööks. —

Joosep oli sel päeval üksi strekis.

Tunne, mis õhtul oli täitnud keha, püsis. Jälle oli Joosepis rammu ja pealehakkamist. Ning hoolimatult ja nagu tööle vihane olles ta puuris, lõhkus ja loopis kive vaguneisse. Kui minõör tuli ja ütles, et passigu ta lage ka pisut, et lahtised tükid ta pealage ei rikuks, siis heitis Joosep vaid käega, pühkis higi ja töötas vahetu pingega edasi.

Hea oli siis töö lõpul tulla alt röskest kaevandusest ja kustutada lamp. Väljas oli hele päev. Lumi oli vabrikuhoovist peagu kadunud ja päike säras õlipaakidel, atsetoonitünnidel ning katlamaja korstna paks suits tuisis nagu lõputu korstnajatk otse taeva poole.

— Ei ole viga! ütles ta võhivõõrale mehele oma kõrval kaevandushoone ees. See ei vastanud, kuid hakkas maa-aluse pimedusega harjunud silmi kissitades vaatama taevast ja ümbrust, kuna Joosep, samuti tihedasti ripsmeid liigutades ja mõeldes, et kui ere on ometi see päike, ruttas edasi piki barakkidevahelist tänavat, millele oli ilmunud salk kilkavaid, rõõmsaid lapsi.

Ta käis ühes „supipoes“ lõunastamas. Seal lahkudes peatus ta kord kioski ees, pilk ajalehel. Siis äkki nagu välgatas sissepoolegi päikese keva-

dine helk, et mis sinul selle suure maailmaga ja ta asjadega! Sa elad veel ise ilusasti! Ning pead pisut enam kuklasse heites jalutas ta kodust mööda, suitsust ja õlihaiust eemale, sulava lume ja tumerohelise metsa piirkonda. Seal oli hea istuda kännul, kuna seljas ja õlgades jooksid tehtud tööväevast nagu sipelgad ja randmed valutasid kaheksatunnisest rassimisest maa all.

Kui ta tagasi tuli, seisis kellegi ahtake kogu nende baraki trepil. See näis nagu Päär, kuid selleks liig sirge ja ta käed liikusid üsna elavalt, kui kõneldes kellegagi, kes pidi olema kojast. Lähenedes ta nägi, et see elav mees oli siiski Päär. Ning et see vanamees sel päikeselisel, ilusal päeval, millal vihmn on leotanud mustaks hulga tänavaid ja haisev korstnatahm leiab teed täevakõrgustesse, on nii elav ja nagu noorem, see sundis Joosepigi juba eemalt naeratama, küsimata, kas on midagi rõõmsat või pole.

— Ah, näe! hüüdis vanamees ja ta hääli oli teine, nagu varesegi hääli on sootuks teine, kui ta istub kevadisel kasel ja kisub raage.

— Noh!... Nii jalul! ütles Joosep ja vanamees ruttas trepist alla ja andis talle kätt. See sündis vist esimene kord kogu selle aja kestel, millal nad tundsid teineteist.

— Tulin sind vaatama! Ära olid lennanud...

— Noh, ega sa tulnud nii kaugel! Paar ust vabriku poolt! arvas Joosep.

— Paar ust! Ikka paarkümmend kilomeetrit. Vaata, sedasi tulin, ja Issanda abiga olen nüüd siin.

— Kodunt? küsis Joosep. — Tööl ei olnud?

— Kus sa kahes kohas... Ja kas sest töölolekust enam tulebki midagi. Kuule, astume sissepoole, ma kõnelen...

Hõõrudes silmi otsekui päikesepaistest äratatud kärbes, ruttas vanamees ees ja Joosep järele. Ning enne kui Joosep jõudis pakkuda tooli, kuuldus kopsatus ning lauale sigines äkki kümmeli pudel.

— Noh? ja Joosep jäi imestunult seisma.

— Oota, küll kõnelen! ütles vanamees ja istus lauanurgale. Nüüd oli ta jälle kõssis, mõtlik, vana, kuid ta silmisse jäi elama palju seda, mida on ärkavate laste silmis.

— Sa vaatad, et kümmel?... Noh, ega ma siia-paika enam tule, seletas siis Päär, niisutas oma veretuid huuli, vaatas toas ringi ja jatkas:

— Niisugune tahtmine oli, et enne kui lähen, peaks nagu tervist ütleva. Ja kui kedagi pole, kelle juure minna, siis mõtled, kes see võiks olla. Vaata, sina oled ka ikka nagu kindlam inimene ja nagu kõnnid enam omas vaos, tea küll kui kauaks... Nojah, ega mul kellegi teise juure minna olnud, siis tulin, et tervistjätuks...

— Lähed kaevandusest ära? küsis Joosep, olles pisut segane, sest ta ei saanud aru, mis rõõmu sellest võiks olla sel ahnel vanamehel, kes alles kaevandusest vabrikusse minekul nuttis, et ta teeniks veel, aga tervis ei kannu, ning oli siis üsna kibestunud ja kurb.

— Lähem ja ega ma enam tule... Mis ma siia enam? Noh, kisu lahtil käs-kis, osutades esimese sõrmega, mis sirgus tal vaid poolkõveraks, nagu suur osa teisigi, kümmelipudelile. Ja kuna Joosep kiskus sellelt korki, pahnatas Päär äkki:

— Vaata... Ma ostsin talu! Ja ega peremehe paik pole enam siin!... ning ta ütles seda kiiresti ja tõstis käe suu ette, otsekui kaheldes, kas tegi õieti, et sellest üldse kõneles.

— Otsid talu? imestas Joosep.

— Ära ostsin. Taevas kinnitas, et pidasin vastu niikaugemale.

— Ei-noh, siis on kümmelil siin õigus olla. See on suur asi!

— Miks ta suur pole. Ning kolmekümne-kaheksa-hektaariline... Ikka oli nii, et olin oma hurtsikuga tema kõverduses ja suurte maade peal siis muudkui laiutati. Ning kui hakkasid need võla-värgid, siis ma mõtlesin, et näe, hea ka, et sul seesugust pole... Aga mis sa tahtmisele... Kui hakkas sigima rahasid, siis hakkas nagu paistma ka, et vaata, saad veel selle kätte, mida sul pole ja mida pole osanud tahtagi. Siis sai seda raha kokku nügitud ja hoitud, ning hinge pidi seest võtma, sest talude hinnad tõusid aga ees kallimaks. Nüüd siis äkki... Üle ei jäänud, otsa ka ei lõppenud, aga välja maksin ja ongi. Kas pole asi, et osta kümmelit? Küll on, eh-eh!

— Selge, et on! Võid olla rõõmus, nii kui kulub!...

— Mis nüüd seepärast rõõmus! Näe, magada ei saa, istuda ka õieti. Muudkui peaks aga tõusma ja minema... Tead, ikka larak maad ka ja uus seadmine... Aga eks mullas jõua magada, kui nüüd antaks aga veel nii-palju päevi, et saaks teise korda. Eks ta ole söötis ja aiad ripakil. Peremees ajas niisama ringi, maa oli lesk! Noh, nüüd... Küll ma seal veel kõnelen!

— Kui sinusugune töö ja pere ka, küll maa seda mõistab!

— Jah, pere ka! Näe, mõtlesin... Aga võta nüüd ometi! ja ta osutas pudedele. — Ma ise ei või, kõrvetab sees. See kange viin, muudkui huuli niisutan, et ikka ka sedamoodi... Pole Eesti riigi ajal seda suhu saanud ning ega saa jälle, sest kus talus see võtta... Aga nüüd ma mõtlesin, jah, et näe, läksid lapsed ka juurest, nii kui ma ütlesin, nagu kalapojad — isa ega paika enam ei tunne. Aga kui kustun ja talu jääb, küll poiss tuleb tagasi. Või ennemgi... Sest kuhu ta oma vara juurest ikka? Eks ole, võtab inimese kinni?...

— Peaks võtma, kui on vähegi arusaamist. Sest mis ta mujalgi — teiste käskida, kuigi teenib!

— Eh! Teenib! Nagu mina siin ja sina siin! Käi end matmas seal kaevanduses ning siis vaata, kui palju sa saad. Ning kui jääd vanaks, vaata, pole seda paika, kuhu istud. Üteldakse, et kelle maa peal sa siin oled või kelle toas?... Seepärast, jah... Aga nüüd ikka kõik oma ja vaev ka oma, saab siis, mis saab... Aga ikka vaatad laiuti ja vaatad kasvõi taeva poole — tae-

vas ka seal paigas kõik oma. Eh, mis, eks selle töö-vaeva ja muud kannatab siis ka teise südamega...

— Jah, nüüd võid uhke olla. Vedasid, vedasid ja läks hästi! tunnistas Joosep.

— Läks küll, aga võttis ka vedama. Ega teised seda tea. Mõtlesite, et niisugune vanamees, mis tema ka...

— Mina pole sinust seda mõtelnud! kinnitas Joosep.

— Nojah! Ma sain kohe aru! Ning tööle tulid minu seltsis. Minuga algasid. Aga muidugi — mis sinusugune minuga... Nagu koer veaks kaltsu järele ... Ning teised seal... selle Karlaga olin hädas nagu õnnistegija kõrbes kiusajaga... Ka see andis pilgata, et vanamees loeb voodi serval oma palveid. Aga näe, teol ka oma karp, aga kuhu varju ma pidin minema? Siis taeva armu varjus sai nositud. Aga nüüd Issand näeb, ma võin vigurita oma käed kokku panna ning ütelda, et olgu ta nimi kiidetud!

— Noh, nüüd on ka põhjust! arvas Joosep.

— Põhjust, jah! Ja ta ei võiks olla pahane, et enne sedasi... ja nii! Ega ma oma himudes või enda pärast... Ja näe, välja vedasin sinnamaale — mis sa inimesest ikka tahad. Noh, ning mis tuntud, see on seljataga ja kus mullune lumi enam!... Nojah, ma lähen nüüd jälle. Nüüd sa tead. Ja tule mind õige kord vaatama.

— Tea nüüd... Endal seitse tuult jalge all. Ja kaugel ka!

— Mis ta kaugel! Sinuealised käivad Ameerikas ära ja ka üsna tühjalt ning tuluta. See natuke maad nüüd!... Mis seal küll sel aastal veel näha on, aga kui saan enam järjele, siis! ja vanamees oli juba kehvel ukse ees.

— Ja nüüd siis võtad kohe siit paigast rehnungi?

— Ei enne laupäeva. Nädal täis... Ning seal praegu ka veel varajane ja kui siit viin mõned sendid abiks — ega see ole pahaks. Aga ega üle laupäeva küll! Ning pudel — see jäägu siia. Sinna... kui valad neile kümmeli- raaksetele viina peale, annab head maitset! õpetas vanamees ja ruttas tänavale, jättes Joosepi istuma peagu tühja pudeli juure — pea pisut segane ja raske nii joodud viinast kui ka uudisest ja uuest meeleolust, mis tuli ühes vanamehega nagu oja, mis äkki tuiskab üle paikade, kus pole enne olnud tilkagi vett.

Ei, nüüd ta nägi seda vanameest selgesti nagu oma koduõue, kus midagi ei jäänud varjatuks ja nägemata. Ta oli kõndinud esimesel kaevandustööpäeval ta järel ning kui see ta ees oli inisenud läbi nina oma kõrget korraali, siis oli ta tunnud viha. Kuid hiljem, kui Karla ja teised tegid Päärist oma naljamärgi, tundis ta vahel kaasa, vahel naeris... Nüüd siis mõistis ta seda luuravat, rahutut vanameest, kes luges palveid ja hoidus usklikkuse kilbi taha, mis ei lubanud tal raharaiskavat ilmalikkust, küll aga ülekohtustki kokkuhoidu. Sealt ta siis piilus, selle kätte varjust, silme ees oma siht, nälgis, töötas ja vedas edasi ja nüüd siis... Jah, nüüd ta ütles õieti, et võib

vigurdamata käed kokku panna ja tänada taevast ning taevas tõesti ei tohiks olla kuri kõige endise pärast.

Vanamehe külaskäik oli mõjunud tõesti kuidagi värskendavalt. Joosep oli ühes selle kõnelusega ja kümmeliga nagu astunud ka trepiastme võrra edasi ja ülespoole. Ta tundis end kindlamana uute sammude jaoks, sest elamata elu on kõik veel ees ja seda võib temaalisel olla üsna palju.

Ta istus oma toas ja mõtiskles sest ja teisest, kuni varakevadine päev muutus hämaraks.

Päike paistis veel naabermaja katusele ja Easte naine arvas, nagu oli kuulda kojast, et kui on seesugune selge ja lõunatuule ilm, siis vaata, saab pesta pesugi ja suits laseb selle ehk kuivatada valgeks. Tänaval inimesed kõnelesid nagu valjemini ja neid näis seal rohkem. Siin-seal hakkasid süttima aknad ja hiline vares kõndis piki teed, uurides, mis sulav lumi on esile mananud. Kuid siis tõusis temagi lendu, suundudes ida poole — küllap pesa lähedusse magama. Joosepi ukse pihta koputas sel pilgul veel külaline. Küllap needki käivad nagu suvised pilved: kuhu on hakanud kord käima, seda teed käivadki...

See oli ootamatu külaline ja jutt sellega oli lühike. Nimelt tuli Karla sisse ja naeratas. Kuid naeratas ainult niikaua, kuni Joosep ütles, et tal pole isu välja tulla.

— No, viska paar krooni. Laupäeval saad tagasi pihku! ütles.

— Ei ole huvi... Niisugune asi on teisele lihtsalt kurja tegemine.

— Noh, ära õpeta, tead. Lõpuks luiskad ka veel, et sul ei olegi.

— Ei luiska. Aga ütlen, et ei anna. Siin igaüks teenib enda jaoks...

— Ilus on! Vaata, et sa sedasi ei teeni enda jaoks nii, et kahetsed.

— Eks katsun sellega siis ka toime tulla!

— Ära ikka karga kohe emarinnalt tarelakke! Või nii uhkeks läinud ja hari püsti...

— Ma pole oma uhkusega sinu tuppa tulnud, urises Joosep, sest juba Karla sisse astudes oli ta tunnud end pahasena ja tõrkjana — lihtsalt see-pärast, et see mees tuli, kui ta mõtiskles hoopis millestki muust. Nüüd see läks, üteldes paar küpse õpetussõna. Pisut hiljem ta kuulis Karla häält Kruusbergide uksest. Oli juba hämar ja ta ei näinud hästi teist, kuid see surutud, tige tüdrukuhääl ärritas siiski niipalju, et ta lükkas aknaeesriide kokku, kuid ei jaksanud jätta vaatamata selle varjust. Siis tuiskas Kruusbergi trepilt tüdrukukogu keset tänavat, peatus viivu midagi vihaselt tagasi heites ja jooksis otse sisse Joosepi toa uksest. Seal ta siis oli — Karlovi Veera — õhetav ja energiline, otse keset tuba.

— Kuule, sina õpeta kord seda Karlat, ässitas hingeldades. — Igal pool risti ees, nagu oleks temal tegemist!

Joosep kogus end pilgu. Hea küll! Mis siis! Kord tuleb ikka ütelda! ütles nagu iseendale, ja võib-olla see oli selleks parim pilk — pilk, kus ta oli

kodupaiga mõjude all, kõnelnud Pääriga ja võtnud paar suutäit küm-
melit. Jah, kui peab ütlema, siis nüüd! Ja Joosep hõõrus oma püksipõlvi,
vaatas õhetavale tüdrukule ja vaikis.

— Just tema nina alt tulid siia. Et vaata, kui lähen. On tal asja? Oleksin
mina sinu koha peal, ma näitaksin talle kord, kuidas vasikale oma sõim
kätte juhataatakse.

— Minul pole temaga tegemist, ütles Joosep näilise rahuga. — Mis teie
omavahel... see on teie asi — ärge mind sekka kiskuge.

— Kuidas, meie vahel? Ta just topib ennast sekka. Ja tüütab mind. Aga
kui sa ei taha, ... las ta elab, mis? Ja tead, ma käisin pühapäeval sind otsi-
mas, üteldi, et ära. Täna kuulsin, et juba tagasi, ja Veera tuli ta lähedale
ja ta hingeõhk puudutas istuva mehe juukseid.

Joosep ei vaadanud üles. Ta ei tahtnud vaadata. Ta oli mõtelnud oma
mõtte ja arvanud, et kui see tüdruk tuli — ükskõik — saagu siis korraga
taevas selgeks. Kuid ta ei vaata selle silmisse. Ta ei pane tähelegi, et ta
on nii lähedal kõige oma... kiusavusega. Las olla. Ta ütleb talle ära, et
nii on ja jääb...

— Nii norus istud... ja Veera surus puusa ta õla vastu ja silus juukseid.

— Jätal lükkas Joosep käe ära.

— Mis sul siis on? Juhtunud midagi või? Kui selle kirja said, justkui oleks
keegi kohe karvad kohevile kiskunud, et ära enam kõnele ega mine ligigi.
Mis siis on? Mulle võid ikka ütelda.

— Võin küll! pomises Joosep, pilk laual oleva pudeli sildi jääkarul ja
kirjadel.

— Noh, meelitas tüdruk ja surus end jälle lähemale nagu kass pere-
naise vastu.

— Ära seepärast siis peale istu, tõrjus äkki Joosep ja tüdruk jahmus.
Pilgu valitses toas vaikus. Siis küsis Veera sosistades:

— Kuule, ma ei saa aru! Friida muigas ja irvitas ka, et... Aga ma ei
usu, et sa mind alt vead!

— Sina ise ütlesid, et sa pole vedada. Teed nii, nagu tahad. Ja minust
pole vedajat. Ning parem on, kui... Nii et, on olnud, mis on, aga nüüd on
parem, kui sa enam ei tule...

— Mina?

— Jah, sina.

— Ning sina ütled?... Ütled niimoodi? kähistas Veera.

— Jah. Mina ütlen... ja Joosep tõusis jalule. Hetkeks põgenes ta pilk
mööda toanurki, siis vaatas ta otse tüdruku silmisse ja pahvatas välja:

— Ma käisin oma last matmas, ja... Ma tean, mis mul teha on, ning sina
ära tule enam siia!

Nad seisid teineteise vastu — kaks, kes mõni aeg tagasi olid seisnud soo-
tuks teisiti, sõnadega, et nad teineteist armastavat, ja tegudega, mis seda

pidid kinnitama. Nüüd oli Joosep ütelnud, mis oli ütelda ja teine seisis sõnatult, ripsmed ärevalt hüppamas üle üllatatud silmade, huuled poolavatud ja kiire hingamine ainukesena segamas toa rasket vaikust.

— Nii siis... Ja mis sa minuga teed? küsis Veera siis pikkamisi ja ta huuled peagu ei liikunudki, kui ta ütles need hääletud sõnad. Joosep märkas, et ta oli oma ütlemisega löönud teist tugevamini, kui oli teadnud karta.

— Mis siis sinul ikka! Häda midagi!... püüdis ütelda kergelt.

— Ning sa arvad, et ma tulen siia, sinu juure ja lähen jälle niisama. Et nagu taldrik, mis olnud kord ees ja lükatakse jälle kõrvale... Ei ole! Ta ägenes äkki ja raputas lokke, nii et Joosep taandus pisut.

— Pole parata midagi. Kui ma tahaksingi... Saad isegi aru!

— Mina ei taha midagi aru saada. Ükski naine ei taha ega saa sest aru! Sest... mina olen ikkagi sinu viimane ja ma jään viimaseks, ükskõik kellega ja mis sul olnud.

— Olnud on niipalju, et võtsin mõistuse pähe.

— Ning... sa arvad, et nii libedasti?

— Noh, ära parem ähvarda.

— Mina ei ähvarda. Ma ainult ütlen...

— See ei aita midagi! otsustas Joosep.

— Mis siis aitab, Joosep? küsis teine äkki kuumalt ja tuli jälle lähedale.

— Aitab see, et võtad ka mõistuse pähe!

— Ma ei taha midagi võtta! Taham sind! Ja sa ei tohi mind jätta!

— Nii et... teise võin jätta, sind ei või.

— Eii!

— Aga mina ütlen, et seda teist ei või jätta. Surm seob enam kui... Üldse sa ei pruugi seda teada ja sa pole ka kellegi kohtunik. On parem, kui sa lähed kohe ära!

— Ei. Ma ei lähe! sosistas Veera ärevalt.

— Tuleb minna! käskis Joosep.

— Ajad toast ka välja? sisistati vihaselt, kuna Joosep läks ukse juure, avas selle ning ootas.

Tüdruk vaikis, nuuksatas nagu kord ja siis seisis ja näris huult. Astus sammu ja peatus, siis astus äkki ukseni ja ütles ust hoidvale Joosepile näkku.

— Ma ei lähe niisama! Seda sa pead veel kahtsema. Ära sa mõtle, et saad õnnelikuks ja elad, nagu poleks midagi... Ma olen siiski... siiski natuke teisest puust, ja... kasvõi elu! ütles vihaselt. Samas nagu nuuksatas äkki, surus käed rusikasse ja sööstis pimedusse.

Joosep sulges aegamisi ukse ja astus siis laua juure nagu vana mees. Jah, nii lihtne oli see ja siiski nii raske, et ta ei tea seda võrrelda millegagi. Aga talle tulid meelde vana Pääri sõnad. Jah, ükskõik, kuidas ka see oli, mis ta nüüd tegi — ta pole sest tahtnud midagi endale. Ja ta ei teinud seda halva pärast, vaid et halba heaks teha.

öödus rida päevi.

Lõunatuuled tõid vihma ja lumi kadus. Idast ei tulnud enam külma. Sealtpoolne tuul vaikis soojal, ilusal õhtul ning uuel päeval sädelesid barakkide aknad päikeses ja põlevkivituhast tänavad kuivasid heledamaks. Üle tänavate aga lendasid kuldnokad, istusid kaskedele, vilistasid ja lendasid jälle — vilkad, otsivad, enamasti paarides.

Seesugusel õhtul kobistas keegi baraki ukse taga. Joosep hüüdis sisse, kuid kobin kestis. Siis avati aegamisi uks ja enne tuli sisse vana puukast ja seetaga Päär seda süles kandes.

— Kannad oma varandust nagu last süles! naeris Joosep.

— Tühi kast, ei muud!

— Ning sellega teed veel viimsed jalutamised?

— Just! Sest mis ma tast kaasa vean! Mul seal metsa, saab puuasju ikka jälle. Aga sul siin... On hea, kui saad teiste küünte eest midagi kõrvale lükata, ja vanamees osutas kastile.

— Mis ma siin üksinda lükkan! tähendas Joosep ükskõikselt.

— Ega sind lasta siin kaua üksinda. Varsti mõni sell seltsiks. Ning pole veel teada, kas selle käed seisavad võõra omast puhtad. Nii et... tabaluku ostad ise ette ja muret vähem. Ning see on hea, kui muret on vähem...

— See on hea, arvas Joosep nõusolevalt ja küsis:

— Sa siis nüüd lähed?

— Mis ma veel ootan? Näe, päike väljas ja maa hakkab elama. Nüüd muudkui antagu aga õnne mulle ja õnne sulle ja... läheb eluks!

— Õnne kulub sulle ära, kuid mis ma sellega siin? Et saan pehmema kivikihi või?

Vanamees viivitas. Siis hingas sügavalt, pani käed kokku ja lausus:

— Eks seda kulu igas paigas. Ning eks seda anta ka igas paigas, kui inimene on ise visa ning otsib ja ootab seda... Aga kes elab põllust ja viljadest, see ootab seda küll kõige enam. Noh, siis tuled vaatama või? Pühade ajal?...

— Ehk tulen. Ega niikaugemale ette näe! ning tugeva käepigistusega lahkusid nad teineteisest.

Nüüd oli vanamees ära. Joosep teenis rahasid, oli üksik nagu esimesel siiatuleku päeval ja mida soojemaks ja päikeserikkamaks läks väljas, seda jahedam tundus maa-all ja seda ebasõbralikum oli ka barakituba.

Kodupoolt oli ta saanud Astalt paar kirja, kuid need seletasid vähe. Ja kuigi ta oleks saanud sealt parimaid sõnumeid, ei ta neil päevil oleks muutunud tea-kui rõõmsaks, elutungist ja rammust tulvil noormeheks, sest kõige kosutavam vihmgigi ei elusta puud, millel on küljes juuremädanik. Ja selle

näriva tunde ja kahtlemise vastu ei osanud Joosep midagi. Pisut puudus, ja ta oleks läinud jälle kõrtsi — hingenatukese kallalt kirpe ära ajama, nagu kuulis ütlevat üht mehhaanikatöökoja poolmeistrit.

Ses olukorras tuli äkki Helmi kiri.

Oli palga- ja laadapäev ning kevadisel märjal maal ja veel lehetus „džungliks“ kutsutud võsas arenes palgapüha-pillerkaar, kui Easte naine andis talle kirja.

Nüüd siis — siin see oli. Asta oli kirjutanud, et Helmi on parem. Pole veel kuulda, kas ta jääb suveks tallu või läheb ära kusagile „uute inimeste sekka“. Nüüd kirjutas Helmi ise ja ses pidi olema vastus sellele kirjale, mille Joosep saatis pärast ta põgenemist siit uksest. Ning vastus ka teisele, mille ta saatis hiljem, kui oli tulnud tagasi kodukäigult.

Helmi kiri oli lühike, käekiri nagu võõras. Ta oli vist veel nõrk, sest read polnud nii sirged ja ühtlased. Ning võib-olla oli ta käsi ka rahutum kui tavaliselt, ehkki ta teisedki kirjad Joosepile polnud kirjutatud suure rõõmu ja rahu päevil. Kuid sisu oli sel kirjal vaikne ja rahulik ja üsna selge.

„... ja ega sest ikka enam midagi head tule!“ kirjutas ta. „Ei tule enam, sest tea kui palju tervist ja jõudu ma saangi enam tagasi! Ning seda elu seal ka ei võtaks süda enam vastu, sest mis ma seal kõik kuulsin... Ei ma usu enam, et seal saaks olla rahulikku elu ja perekonda, sest — tead ju isegi...“

Jah, Joosep teadis isegi. Siin juhtub enam seda, mis tõmbab libisema, kui seda, mis toetab. Ega see olnud tema tundmist möödagi õige paik, see barakituba, kus kosuks pere ja kasvaksid niisugused lapsed, nagu tuli mõtelda ja tahta. Ning ega Helmi usu enam teda nagu vanasti ning kui ta ei usu — siis on elu ikka nagu toas, mis ei pea sooja. Nad olid plaanitsenud siiatulekut — siis, kui kusagile pidi pesa soetama. Nüüd on lood teised ja nii ta sealt kirjutab, et „eга sest ikka enam midagi head tule!“...

Istus kaua laua ääres, lühike kiri peos. Siis murdis selle kokku ja pani Päärilt saadud kasti, kus oli hulk ta muudki paremat vara ja Astagi kirjad. Siis läks jälle umbsest ja niiskest toast välja tänavale, sealt edasi metsa. Ta rändas kaua sihitult, korrates endale, et olgu nii! Kui Helmi arvab, et seda tuba ei saa enam puhtaks pühkida ja siin ei tule elu — jäägu siis tulemata. Miks temagi peaks siis seepärast nutma? —

Tuli tagasi hämariku eel.

Päike oli kadunud pilvesombu taha. Põlevkivi suits roomas mööda katusid alla ning tänav tundus vingune ja õililõhnast lääge.

— Ma sain veel särgid puhtalt kätte. Juba hakkas tahma tulema... ütles Easte Leena, rutates ta ees pesukorviga, kuna lapsed olid jooksnud välja tänavale ja paterdasid poris. Üle tänava aga — paar ust edasi Kruusbergide omast, tõstis keegi prügilabidaga oma lillepeenrale teelt riisunud sõnnikut

kolmkümmend. Aga mis ma selle kolmekümnega teen, kui siin meestel pole läbisaamist ja kamp läheb tülli?

— Ega ma olegi kambast, arvas Joosep.

— Ah, et ei passi või? kihvatas Karla. — Tead, ära nori kätt külge!

Joosep seisis nõutult — Karla ütlusest veri kohevil ja tahtmine heita samuti vastu, kuid teiselt poolt nagu uhkus, et ei maksa igaühega. Kuid juba tõusis Elmar jalule, pakkus talle jälle viina ja lausus:

— Ma ei tea, kes selle hea läbisaamise siin vahepeal nahka on pannud.

— Küll see mees teab! lausus Karla.

— Mina elan nagu ikka! seletas Joosep.

— Elab, kurat, jah! Aga nii elab, et... kooliharidust kuluks hädasti ära! ähvardas Karla.

— Eks õpeta ära, mis siis! ei jõudnud Joosep end hoida, ehkki oli kaine ja teine purjus.

— Ära nuta, et jääb saamata. Saad veel nii, et...

— Noh, aga enne joome. Palju, mis pärast saab! katsus Elmar lepitada.

— Kui see maa-alune siin nii hüppama hakkab, siis mina siin toas enam tilka ei võta, ja Karla tõusis üles.

Selgus, et see oli tema viin. Ta tõusis ise ja pistis pudeli Elmari tasku ja pärast lühikest ärevat kauplemist läks uksest välja, kutsudes teisi sõpru ühes.

— Kahju, sõber, et te enam teineteisega ei passi, ütles Elmar Joosepile. — Vaata, sõbral on sedasi elu raske...

— Ega see sega! Võta edasi. Eks homme oleme jälle mehed ning eks maa-all oleme jälle meie! oskas Joosep leida kesktee ning Elmar läks teistele järele, sest ega igapäev tulda haiglast ja ega igapäev ole sõpradel palgapäev.

Viinast lõhnav ja paar tühja rasvast paberitükki laual — nii see tuba jäi jälle tühjaks. Valjusti käratsev meestekolmik kadus barakiakende esitsi. Piki tänavat möödus veel teisigi paare ja Joosep vaatas neid läbi kasimata klaasi — põlgus silmis, otsekui oleks kogu inimtõug talle vaenuline.

Seisis kaua akna all ja vaatas välja, ja hea polnud tunne sugugi. Oli see-sugune tunne, nagu oleks ta siin mingis puuris.

— Aga ega sa ole kärbes, et pirised akna taga ja kaugemale ei pääse? õpetas iseendale. — On siia tulnud, on siin oldud ja kui ei meeldi...

Jah, kui ei meeldi, siis ära. Ja talle ei meeldi enam siin. Nüüd ei ole tal muule ka enam palju mõtelda kui vaid endale ja maailm kannab selle ühe mehe ülal igas paigas, kuhu ta aga läheb. Kuid siin kõrvetab see olemine inimest nagu tunnelahi kive ja lõpuks — aetakse kaevandusest välja, nagu tuhk veetakse tuhamäele. On tal vaja siin niikaua liguneda, pealegi kui isu on kurguni täis.

Ning mis teha tuleb, misjaoks lükata seda edasi. Kevad... Palk käes ja paras aeg! Äkilisest otsusest tõugatuna pöördus ta voodi poole, kiskus selle

alt esile kohvri ja Pääri kõrge, tabalukuga kasti ja mõtles pakkimisele, kui keegi avas koputamata ukse ja Friida pea paistis selle pilust.

— Ei ole ju? küsis pettunult.

— Küll ikka on! sai Joosep aru. — On küll, aga paar ust edasi — Karla juures. Kas sa aknast ei näinud?

— Ei juhtunud nägema. Käisin poes... Võtavad või?

— No, selge!

— Ning sina?

— Minust ei ole enam õiget kaevanduse ega kamba meest. Karla ütles praegu, et mask ei passi nende sekka!

— Kuule, mis sul selle Karlaga on? Vaata ettel!

— Ah, heitis Joosep käega.

— Ei ole midagi, ah! Ega see linna kaak kuula. Muidu tubli poiss, aga niisuguses asjas... Ja mis sa tema tüdrukule oled teinud? See nagu veri-vill viha täis. Kui ässitab Karlat ka veel...

— Oma asi. Ja mis me sest jagame? küsis Joosep ja Friida naeratatas ning kadus ukselt, sõnades:

— Muret sul, sellil, endal polegi...

Ei, misjaoks muret. On seda siin vahepeal hoitud nagu last süles. Aga kui nüüd Helmi ise kirjutas, et katki on ja katkiseks jääb, misjaoks tema siis peaks ohkama liimipoti juures, et ehk ometi kuidagi... Ning kui ta on kusa-gil kaugel, näiteks Tallinnas, ja vaatab kuidagi meredele — siis ehk saab lahti sellest narrist tundestiki, mis praegu veel ei anna rahu ja tükib vedama ikka mõtteid tagasi nagu looma põlevasse lauta.

Siis hakkas ta sorteerima pesu ja tarbeesemeid. Mõtiskles kasti juures, et kuidas sellega? Vanamehe mälestuseks võtaks kaasa, kuid tal pole seda panna kuhugi ja see pole tea mis kast. Kuid siiski võtaks...

Pakkinud särgid ja tööriided kohvrisse, ta istus kasti servale.

— Hea küll! Tehtud! ütles. Kuid samal pilgul kuuldus lärmi, siis valju ukseheidet, nii et toa aknaklaasid vabisesid. Tõustes kähku ja vaadates tänavale, nägi ta barakkide akende tuledest valgustuslaiklikuks lõigatud teel mitu inimest ja keegi häälitises Kruusbergide baraki ees.

See polnud tema asi lahendada tülisid, kuid ta mõtles vast kaevandusse tulnud Elmarile. See oli lõbutsemisehoos ning küllap mõtleb ja vaatab vähem ette, kui see on hea. Ehk Elmar läks kutsuma Friidat ja kuna Kruusberg juba varemini näitas, et ta võib vihastada nii, et maailm näib must ja käsi ei viivita haaramast püssi, siis võib üsna pilku juhtuda, et kahest üle tänava elavast töömehest üks saab puusärgi ja teine vangirauad. Ning kui seda võiks ära hoida, siis...

Kära kuuldus lähedal ja ärevana. Mitmed hääled kisasid läbisegi. See kuuldus, nagu oleks koer äkki pääsnud kanalauta, nii oli vaikne tänav äkki täis sagimist ja kisa. Astunud välja uksele, märkas ta jooksvaid kogusid.

Need ilmusid pimedusest, volksasid läbi aknast langeva valguslõigu ja kadusid jälle. Ta arvas ühes tundvat Karlat ja ta käed tõmblesid hetke. Mis siis — kui Friida kõneles tõtt. Karla on joobnud, vihane ja nüüd on pime... Kuid ta ei taandunud trepilt, vaid astus koguni kaugemale tänavale.

— Elmar! Kuule... Tule ära! hüüdis siis pimedusse, kuid keegi ei vastanud talle. Samal pilgul aga heideti valla Kruusbergide maja uks ning hele karbiitlambi leek valgustas tänavat. Põgenejad kadusid ümber nurga. Eemalt kuuldus hääli ja jalgademadinat. Siis oli tänav jälle vaikne ja tühi, ainult koerad haukusid kaugemal ja Joosep seisis ühel, Friida kaevanduslambiga teisel barakiuksel ja karbiiditule leek valgustas mõlemaid. Siis pöördus Joosep tagasi oma tuppa ning pilk hiljem oli Friidagi seal — ikka lamp peos, pilk kartlik ja rahutu.

— Kuule... Ega sa ei märganud? küsis ärevalt.

— Seda, mis sina küsid — ei! vastas Joosep arusaavalt.

— Aga sa ju hüüdsid!

— Igaks juhuks. Kas teeb muret?

— Mehed... nad on niisugused imelikud. Nagu ei oska olla teisiti! Sa ju tead, et ma ei vaata niisama, tühjalt. Teete üheskoos tööd, aga... Kahju, ta ei ole niisugune kui sina!

— Mis minuga parematki? Üks otsib kättemaksu, teine ka! Arvasin, et kui Karla nüüd pimedas... Igatahes olin valmis! Oleks olnudki paras pilk pisut klaarida. Kuid nüüd see jääb vist igavesti.

— Parem ära usu ja vaata ette! õpetas Friida tasakesi.

— Eks ma vaatan. Olen pisut õpetust saanud. Ise siin ka nagu tunnelahjust läbi käinud. Kuid see ettevaatamine tuleb siiski vist kusagil teises paigas. Kohver juba koos!...

— Ära?

— Ära, jah.

— Nii järsku?

— Mis siin järsku! Ammu oli vedamas... Muu koorma veaksin siin ära — endaga ei saaks hakkama! Ja siis, kuidas sa siin enam otsast hakkad! Eks ole kahjugi, aga... katkestas Joosep käeheitelga.

Friida vaikis pisut.

— Ning kuhu sa siis nüüd lähed? küsis mõtlikult.

— Tea! Võib-olla, et vaatan laevadele või!...

— Laevadele? Kuule! Ära sa sest Elmarile! keelas Friida.

— Võib-olla oleks temagi tervisele parem siit pisut eemale!

— Jah, aga mitte laevadele. Kui sest räägid, siis... kes teab! Aga ega meie siingi... Ma võin sulle ütelda, meil oli niimoodi lepitud, et ega meiegi jää siia. Ta läheks teise kaevandusse ja siis pärast... ma lähaksin järele. Aga ära sa sellest!...

— Mina? Kellele? Raudtee konduktorile? Ma olen ju teeline. Ning mul on endalgi, millest mõelda...

— Ainult... kui ta oli nende seas ja kui talle ei juhtu enne midagi! On vahest nii hoolimatul... hakkas Friida jälle muretsema, kuid samal pilgul klõbises uks ja lävele ilmus Kruusbergi kõhn pale.

— Noh? küsis hämaralt, tulemata tupp.

— Jah! Kohe!... Ma tulin vaatama, et kas ei juhtunud midagi!

— Nojah! Sina oled see maailma sanitar, et muudkui vaatad!

— Ei, ma tulen kohe! vastas Friida ja kaevanduslambi käe otsas kiikudes läks ta maaspäi ja vaikselt oma tusase kaasa järele, kelle vastu oli nüüd mahe ja leebe. Tal oli oma mõte, ning enne selle teostamist ta ei tahtnud enam pahandada seda, kellega oli seniseni seatud ühte jagama tuba ja voodit.

Vilkuv kaevanduslambi tuli kadus üle tänava. Kuuldus ukse klõpsatus. Ning kui Joosep oli mõne aja mõtiskelles pingil istunud ja vaadanud siis kord veel üle oma kohvrid ning astus jälle akna juure, oli Kruusbergide aken juba pime. Tema akna tuli lõikas ainsa ähmase tee üle tänavapimeduse ja siis kustutas ta sellegi.

Vaevalt asus kahvatama hommik, kui oli juba jälle istumas voodiserval — valmis mineku vastu. Mõtles, et kas ei peaks lükkama edasi veel päeva. Tal pole siin neid, kellele peaks just ütleva tervist. Tunnevad üksteist, kuid ei enam sooja ega külma. Veera.. ekslikult see tuli! See pole tema verd! Ning kusagilt võib siis saata postkaardi, et tervist... Kuid Elmarile tahaks ütelda paar sõna ja pigistada kätt. Ning siis oleks isu siin veel seepärastki, et näha, kas Karla julgeb tulla ligi ning pärast poleks mõelda sel ega teisel, et Joosep läks nagu joostes...

Kui istus rahutus kahtluses, kas minna sel või teisel hommikul, valgenes väljas üha ja kell näitas, et otsusepilk on samas. Sel pilgul saabus siis unine ja viinaväsinud Elmar.

— Noh? Mis öövahti sina pead? küsis.

— Reis jala all, sõber!

— Mis? Ära loe mulle luuletust! tõrjus teine.

— Näe, asi on selgel ja Joosep osutas kohvritele.

Sõber istus ta kõrvale voodiservale. Laskis endale jälle korrata minekujuttu ja küsis jälle ja jälle, et mis siingi viga? Ja kui Joosep oli jälle seletanud, et siin on viga ja ta läheb pisut end puhastama, tõusis teine järsku ja ütles:

— Kui sa oled arvanud! ning ise hakkas pesema pead külma veega, tõmbas jalga kummisaapad ja hakkas ajama selga higist ja kivitolmust tõmmunenud tööpluusi.

— Jah, aga ma pean nüüd kohe minema. Üsna joostes... Sest mis see teine päev pareml seletas Joosep.

— Päev on päev. Ma tulen ka, võtan ainult lambi...

Ta küünitab seinu poole, haaras seal kaevanduslambi. Siis ruttasid mõlemad välja tänavale.

— Ega mul seal all nüüd enam isu olegi... pomises Elmar. — Aga ega üks saa teise pärast...

— Kui isegi jääd siia kauaks! vastas Joosep ja ta pilk peatus Kruusbergide toa suletud, helevalgel aknakardinal, millele tõusev päike hakkas heitma oma kuma.

— Eks näel! Elu värk siin keerutab... Noh, aga eks me saame veel kokku. Mägi ei saa mäega, aga küllap mees mehega!...

— Jah! Võib-olla! Ehk tulen isegi tagasi! Midagi ei teal ümises Joosep ning tugevad töökaed, mis paaristikku olid lõhkunud allma käikudes kivisid, pigistasid üksteist jumalagajätuks — sõnatult ja tugevalt. Suud ei lausunud enam, ainult nagu neelatasid midagi tagasi. Siis läks Elmar halli kaevanduslampi raskete kummisaabaste kõrval õõtsutades kaevanduse poole, kuna Joosep ruttas oma kohvrite ja kepiga jaamahoone ette.

Oodates rongi, heitis Joosep pilgu majaderidadele, millede korstnaist hakkas kerkima tumedaid põlevkivisuitsu paelu. Seal nüüd keedetakse. Hommikune vahetus läheb aga juba maa alla. Ta ei lähe enam. Ta on siin ise olnud nagu kivitükk tules, ja kui ta ei lähe siit, siis muutub ta küll vist ka viimaks tuhaks, seesuguseks halliks jätteks, mis kõlbab vaid prügimäele. Ei, head õli ta endast ses paigas välja anda ei jaks.

Aga imelik — kahju nagu minnagi. Ikkagi tükk vaeva on jäänud siia. Vabrik jääb kahisema, katlamaja korsten suitsema, barakid, tänavad, kogu see elu! Ning töö, milles ta oli osanik, jääb samuti. Ning ta kuulatas, kas ei kuuldu maa alt mütsatust või vabinaid, kui läheduses süüdatakse varahommikusi laenguid. Kuid nad ei süüta neid nii vara ja vaevalt ta kuuleb või märkab midagi jaama juures. Ning nüüd pole siin enam nii vaiknegi, sest tuleb inimesi, aetakse juttu ja päike ulatub vaatama üle rohetava metsa ning haarama oma valgusse vabriku tohutud hooned, õlitsisternid, punased väravad ja halli tee ning isegi katlamaja musta, laia suitsu.

Inimesed sagivad. Nüüd tuleb rong. Punase mütsiga mees ilmub platvormile, roheline ketas käes. Joosep haarab oma kohvrid.

— Jumalaga siis! ütleb, kuid ainult mõttes, ja ruttab vagunisse. Kui ta asetab kohvreid istepingi alla, nõksatub juba rong paigast ja läheb!...

Tuli konduktor ja selle tangid naksatasid augu ta Tallinna-piletisse. Siis ta jäi käsipõsekili akna alla — pilk haljendama hakkavil niitudel, konnakapsaste-kraavidel ja hiirekõrvul kaskedel, ning kui kusagil oli rukkiorast, avanes silmale lai, lopsakas roheline kangas — kasvava vilja paljutõotav algus. Ning silm vaatas seda kõike ärkavalt näljasena — maamehe mujal kinni olnud silm.

Kusagil parandati silda ja rong libises sellest paigast üle aegamisi. Ning sealpool silda, ojakese ääres oli oli uus, heledate palkseintega ja värskelt lubjatud korstnaga majake. Paar kaske oli õues ning kaskede taga kaevas mees labidaga — ikka ümber kaevates, mullakamakas labidateralt kummuli vastitekinud auku ja must mullariba oli juba üsna lai. Kui rong juba jõudis mööda, tuli toast noor naine, punane rätik peas ja ämber käeotsas. Ta tõstis käe silme ette, sest päike oli ere. Ta viipas rongile ja läks siis kaevu juure, ning Joosep vaatas äkki vagunis ümber, nagu ärkaks ta unest.

Kuidas see oli siis, kui Helmi saatis teda kodunt? Enne jaama jõudmist, kui nad istusid männi all? Seal oli selle pensionil oleva raudteelase uus majake ja seal oli siis naine samuti ämbriga õues. Kas Helmi ei vaadanud seda nagu armunu.

— Korsten hakkas suitsema! ütles ta, nagu näeks tea mis imet. Nüüd alles tõusis see Joosepile nii selgesti meele. Seesugust oli Helmi siis igatsenud — siis kui tema mõtles sadama-artellile ja linnakorterile. Ning samas tuli nüüd meele Päär — oma paiga ja peavarju õnnis ori.

— See on õigel ümises Joosep. Jah, kui endal on tükike maad ja tükike taevast, mida suurt peaks siis minema maailmast veel rehitsema, — sealt kus rehatõmbajaid nii palju ja ruumi ja saaki kõigi jaoks vähe.

Ei, kuidas seda ometi juba varem mõistusega ei osanud välja mõelda, vaid nüüd, siit aknast välja vaadates peab märkama! Aga nüüd oli see käes, see tarkus, et Kaarnamäel on metsa, nõlvakult saab siilu aiamaad ja põldu ja sinna kuusiku ääre võiks ehitada seesuguse oma majakese. Ning tal oleks oma piir ja töö ja mure. Kuid ka oma eluruum, katus ja leib.

Jumal teab, mitu korda ta on kõndinud mööda seesugustest väikestest majadest. Need ei kõnelnud talle siis midagi ja ta ise ei märganud midagi. Kuid nüüd istus ta uuest mõttest nagu üleujutatuna ja imestas, kus see mõte oli olnud enne? Ja kuna ta nii istus ja pooltardunult aknast välja vaatas, tuli konduktor vagunisse ja hüüdis jaama nime.

See oli kodujaam ja Joosep peagu võpatas. Siis kahmas kiiresti kohvri ja tõmbas välja pingi alt.

— Ma lähen korraaks... vaatam! õigustas ta oma tegu ja ruttas vagunist päikeselisele jaamaesisele.

Rong peatus vaid hetkeks ja sõitis edasi ja reisijad temaga. Need lähivad kuhugi kaugele, kuid tema ei lähe. Ta on samas jaamas, kust sügisel läks, ja teab nüüd, mida tahab, ja tal ei tule meelegi kahelda, kas see tahtmine on õige või vale.

(Lõpp.)

Maailmavaatelisi sugemeid Metsanurga loomingus

Noore Metsanurga esimeste kirjanduslike katsetuste seas leidub jutustus „Pühade lõpp“, kus noor arst asetatakse lõbusasse seltskonda ja mees tunneb end selles nii toredasti, et sõbrad ei taha äragi tunda endist tagasihoidlikku ning morni seltsimeest. Põhjus on üsna asjalik. Üliõpilaspõlves oli töötatud väga kitsastes tingimustes, nüüd noore arstina on juba jõutud kindlustada majanduslikku seisukorda. Selle jutukesega Metsanurk tahab ütelda, et ainelisel olukorral on oma temperament ja maailmavaade. Rahapuudus teeb inimese kurvameelseks, tõsiseks, sapi-seks. Paranevad finantsid — kohe ilmub huumor, elurõõm, kergemeelsus, isegi vaikumus.

Aga veel teine nähtus selgub: majanduslik muretus ei tee noormeest sisemiselt rikkamaks. Karjäärist kaotab oma kehvuse-aja ideaalid. Temast saab egoist ja ühiskondliku tundeta elunautleja. Rikkusega haihtuvad vaimsed huvid.

Metsanurga eluloolistest andmetest selgub, et kirjanik on võrsunud kehvapoolseist taluoludest. Juba lapsena on ta kannatanud paljusid kaotusi ja eluvintsutusi. Ta kooliaastad linnas ja esimesed leivateenistused sealsamas olid seotud kestva puuduse ja alatoitlusega. Kui meenutada, et Metsanurk oma kasina koolihariduse suutis

lõpule viia vaid koolisõbralt tehtud laenu- ga, et ta viletsa tasu eest küürutas kroonu kantsleides, elutsedes ja hingitsedes mööda poolkütmata räpaseid agulitoakesi, siis on loomulik ja arusaadav, miks tema tolle- aegne maailmavaade ja elusuhtumine on põhijoontes kehviku oma. Kui siia juure liita veel 1905. a. revolutsioon, siis on selge, missugustest eeldustest sündis M. esimene tähelepanu pälviv proosapala „Mistarvis?“, nagu ta ilmus Noor-Eesti albumis „Võitluse päevil“ ning käsitles kellegi „alevielani- ku“ mässulisi tundeid.

„Mistarvis?“ maalib sünge pildi sügis- porri uppuvast agulitänavast, mille räpased majalogud varjavad enestes loendamatuid hädasid ja paheid. Suur ühiskondlik vi- letsus kisendab siit üles taeva poole ja nä- rune peab jumal olema, kes kõike seda on lasknud sündida. Seda viletsust ei suutvat ükski võim parandada ega lunastada. Ai- nuke tee on — maha põletada need näo- tuse pesad kõige- ga, mis seal sees, et nad ei teotaks „igavese looduse suurepäralist ilu“. „Mistarvis?“ on kääri- va alateadvuse ürg- jõuline väljapurse. Selles ei leidu mingeid märke revolutsioon- aegsest teoreetilise- st sotsialismist ega rõhutata ka kõikjal esile kerkivat klassivõitluse ideed. Kogu M. mäs- sumeelsus selles kirjutises on subjektivist- lik ja anarhistlik.

Olgu otsemaid lisatud, et ülalkirjeldatud pateetiline sarkasm on noore Metsanurga toodangus erandlik. Tema teised lühijutud

ja laastud samast ajajatkust, nagu nad hiljem koondati kogusse „Jumalalapsed“, taotlevad rahulikumat, argipäevasemat, kergekäelisemat ja sageli humoristlikumat vaatluslaadi.

Kui „Jumalalapsi“ maailmavaatelistel mingile ühisele nimetajale viita, siis võiks ütelda, et neis rõhutatakse miljöõ saatuslikku mõju isiku kujunemisse ja käitumisse. See motiiv on otsest puudutatud jutukestes nagu „Kuuvalgel“, „Pühade lõpp“, „Varane kevad“ ja „Kunstnik“, paljudes teistes aga kaudselt.

Olud teevad inimesi. Ja kuna noor Metsanurk tutvub esmajoones tingimuste kitsikusega, siis tema jututegelaste kohta võib ütelda, et väiksed olud teevad ka inimese väikseks ja väiklaseks. Metsanurk tavaliselt ei löö keema mässumeelsuses, ja kus lööbki, seal pole ta kuigi aktiivne. Aga ta suhtub elunähtustesse kohe algusest peale kriitiliselt ja sõna tema käes muutub salvavaks relvaks.

Pikemas jutustuses „Isamaa õilmed“ valitseb samuti keskkonna mõju. Naiskangelane hukub väärkasvatuse tagajärjel, mis talle ei annud elu ideaali. Siin kerkib kirjaniku vaatepiiri ette sisu ja vormi küsimus ühiskondlikus ja isiku-hingeelulises mõttes. M. veendumuseks on, et kui elul puudub sisu ja mõte, siis ka palja traditsiooni ja stiiliga ei pääse kaugemale. „Isamaa õilmete“ Luisele on võõrkeelses koolis küll õpetatud peeneid kombeid ja haritud käitumist, kõike seda, kuidas elada. Aga mis otsustarbens elada, seda pole üteldud. Ent inimene, kel puudub elu eesmärk ja mõte, see on nagu laev merel, mil pole tüüri: teda kantakse lainetest ja tuultest.

„Isamaa õilmetega“ taotleb M. ütelda, et ainult mõtestatud elu on inimesväärne elu, mis rajab ühtlasi ka ühiskonna eetilised alused. Aus inimene mõtelgu ka üldsusele, ta olgu rohkem kui see, kes elab vaid oma väikest „eraelu“, oma zooloogilist „äraolemist“. Neil tõekspidamistel toleaeagne M. idealiseerib seltsitegelase tüüpi. Novellis kergemeelsele Luisele seatakse eeskujuks haritud naine, kes tegeleb kooliõpetajana maal, peab kõnesid, võ-

tab seltsielust osa ja tõstab oma ümbruskonna vaimset ja kõlbelist taset. Ja tema armastatu on samuti „agar seltskonnategelane“.

„Isamaa õilmetes“ hukub talulaps sellest, et tal sidemed isakoduga katkevad ja et ta väljas maailmas elumõtet ega ülesannet ei leia. M. järgmises romaanis „Vahesaare Villem“ sünnib vastupidine: kangelane murdub seepärast, et ta kramplikult oma isakodust ja selle heaolust kiinni hoiab. Villemil on suur ja sisukas ülesanne oma isatalus peremehena elada ja surra. Ent ühiskondlikud tingimused kujunevad sellisteks, et kodutalu muutub ta pärijale ja pidajale needuseks.

Ka „Vahesaare Villemis“ võimutseb miljöõ ning romaan osutub tuliseks süüdistuskirjaks ülekohtuse olukorra vastu. Aga ühtlasi on kirjanik ka Villemi karakterit sellisena kujutanud, et see teda ta võitlustes ei soodusta. Romaanitegelase ebaõnnestumistes mängib teatavat osa ka ta tormakas, räpakas ja ebaseltskondlik laad. Villem ei ole ainult olustiku ohver, ka tema iseloom on talle saatuslik, ehkki kirjanik seda teadlikult ei rõhuta.

„Vahesaare Villemi“ esiküljel seisab moto Hiioobi raamatust: „Vaata, ma kisedan: vägivald sünnib mulle, aga mulle ei vastata, ma hüüan ja ep ole kohut. Oh, et mu kõned saaksid üles kirjutatud! Et need raamatusse saaksid üles pandud! Et need raudoraga tina sisse ja igavesti kalju sisse saaksid raiatud.“

Eks see ole terve programm, usutunnistus! Maailmale hüüda ülekohtust, mitte vaikida vägivalda puhul. Inimese kannatusi lugudeks põimida: kas see pole kirjaniku kutsumus? Ja selle „mis“ kõrval ka kunstiloomingu „kuidas“: raudoraga tinasse torgata, igavesti kaljusse raiuda.

Metsanurga järgmine romaan „Orjad“ (1912), mis tegeleb Tallinna leHEMEESTE ja politikategelaste keskuses, tähistab kirjaniku maailmavaatelistes ja huviaralises arengus suurt murrangut. M. toodangus esmakordselt miljöõ taandub huvide põletuspunktist, kuna pe ar õ h k l a n g e b i s i-

ku hingeelulisele eritlusele. „Orjad“ sisustuvad esmajoones psühholoogilistest ja karakteroloogilistest probleemidest. Ja uudse nähtusena kerkib üles pärivuse küsimus.

Rõhu langetamine olustikult isiksusele ei tähenda siin, muide, miljöö mõjukuse alahindamist. Otse vastupidi, pärivuse motiivi juurdetoomisega isegi suurendatakse selle mõjukuse ulatust. Pärivus osutab mineviku miljöõde kogumõjule, mis imbutunud iselaadi ning kandub edasi vere kaudu. Sest orjavaim ja orjameelsus, mille nähtusi „Orjade“ peategelane Märt Klaos jälitab, tähendab ju seda, et teatud liiki püsiv olustik sajanede läbi on inimpõlvkondi kasvatanud ja kujundanud. Pole küllalt miljöö ja pärivuse seikade registreerimisest, tuleb võitlusele astuda nende allakiskuvate mõjutuste vastu.

Ka Vaheasaare Villem peab meeletultlikku võitlust teda ümbritsevate ühiskondlike tõkestustega. Aga ta teeb seda antud juhul kitsa konkreetse eraelulise ülesandega. Märt Klaos „Orjades“ tõstab põhimõttelist mässu miljöö võimutsemise vastu. Siiski ta teeb seda peamiselt endakaitse ülesandega. Klaos tajub, nagu oleks tema mina lagunemas ümbruse mõjude ja muljete uputuses ning vajaks teadlikku sisemist kindlustust. Ta andub enesetunnetamisele, et välja selgitada isiksuse aluseid, mis antud juhul, nagu teame, osutusid uduseiks ja vankuvaiks. Roman lõpeb miljöö võiduga.

Ent sellest pessimistlikust lõpust hoolimata on ometi tähtis, et kirjaniku mõttening tahtemaailmas isiksuse hakkab end sirgu ajama, endale suveräänsust nõudma ja et ta seda teeb kõrgemate väärtuste nimel. Metsanurk on üsna varakult sattunud Ibseni draamadele (arvatavasti „Niva“ kaasannete näol venekeelses tõlkes) ja hiljem ta on tutvunud Nietzsche õpetusega. „Orjad“ on „Zarathustrast“ ideeliselt mõjustatud. Nietzsche näitas, muuseas, teed kõrgema tõe, õilsama tüübi, üllinimese poole, mis teatava piirini vastas M. eetilistele nõudlustele. Nii on Metsanurk erutatud euroopalise individualismi

probleemidest ja teeb sealt endale maitsekohase valiku.

Isiksuse säilitamine, eneseteostamise motiiv on igavesi küsimusi individualistliku kultuuri ideoloogias, mis ikka jälle uutes variatsioonides esile kerkib. Loetagu näiteks, kui sarnane on Wells'i 1915. a. ilmunud romaan „Suurejooneline otsiskelu“ Märt Klaose otsingutele.

Kui personaalsust võtta üksikisiku hingeelu tervikuna, siis Metsanurk „Orjades“ esitles selle tegumoodi tolleaegse staatilise psühholoogia arusaamades, mis idealiseeris stabiilsust ja muutumatust. Ja tõepoolest tunneb Märt Klaos „ajakohast“ hirmu oma hinge dünaamika ees. Kui aga hiljem hingelist elu on hakatud vaatlema jõudude väljendusena, mis igal hetkel hävitavad ja midagi loovad, isiksusepsühholoogiat dünaamilise psühholoogiana, siis „truu-duse“ küsimus enda isiksusele, s. o. šabloonile, muutub lahtisemaks ning teisenduvad ka arusaamad isiksuse eetilistest alustest. Loetagu selles mõttes kas või André Gide'i „Valerahategijaid“ (1927).

Asetades isiku kõrgemale ühiskonnast ning suhtudes alahindavalt massisse, pidi Metsanurga moodne individualism loomulikult revideerimisele võtma oma senise ideaali „agarast seltskonnategelasest“. Ja tõepoolest ongi „Orjades“ lõplikult maha kistud see rahvavalgustaja tüüp, mis enesest midagi ei anna, vaid ainult levitab teiselt laenatud varasid. Ühiskonna juhi kohale ei kerki enam „vahetalitaja“, vaid kujundaja ja looja, kes leiutab idee ja teostab selle. Et antud juhul Klaos oma suure mõttega midagi korda ei saada, see ei kummuta veel üllesaatud kultuuriaate õigustust.

Noore Metsanurga eetiline temperament ja ideeline paatos olid liiga ebamaised ja eluvõõrad, et mitte varem või hiljem halli äripäeva kogemuste otsa karile joosta. Sellest katastroofist jutustavad „Orjad“ nukrameelse eneseirooniaga. Variseb kokku noore Metsanurga liialdatud optimism vaimsuse kõikvõimsusest. „Orjade“ teise trüki lõpus paneb autor oma kangelasele arvesse järgmise kokkuvõtte. „Ammu see oli, kui ta kodulinnast välja oli sõitnud,

Juhan Püttsepp

Talu

Priidu Aavik

„Kodused“

Eerik Haamer

Põud

Endel Kõks

Emajõgi aprillis

pea täis suuri ideaale, hing täis kangelas-meelsust. Ta uskus siis, et ilma oma suurte ideaalidega hämmastab, et kõik teda aukartlikult varsti kummardavad. Nüüd on ta elu ja inimestega kokku puutunud, on oma suurust mõista ja tugevust proovida saanud. Ja erapooletu olles peab ta enese pankrotiks tunnistama.“

1914. a. sügisel puhkeb suur Maailmasõda, mis oma sündmuste ja tagajärgedega paiskab segi senise kodanliku maailmakorra, luues ühtlasi uusi olukordi ning arenguvõimalusi. Võtab aega, enne kui see uus kääriv maailm hakkab kajastust leidma loovas kirjanduses. Ka Metsanurgalt saame enne veel kaks teost vanamaailma elust ja olustikust. Need teosed on: novell „Tohooja Anton“ (1916) ja „Taavet Soovere elu ja surm“ (1922). Mõlemad teosed kordavad ja teisevad „Orjades“ algatatud motiive.

Kui „Orje“ nukrustas puudujääkide kibedus, inimmaterjali alaväärsus, siis „Tohooja Antonis“ esineb hoopis vastupidine kallak luua tõsiselt-positiivseid kujusid. Ergutatud Nietzsche tõuõilistamise motiividest, otsib Metsanurk üllast rassi ning avastab selle talupojas, kes juba mitmendat põlve on ostukoha omanik. Anton ja Truuta, üks Tohooja arukas perepoeg ja peakohtunik, teine vallavanema — Tülba Tõnise — uhke tütar: mõlemad on meile antud teadlikult üliluslike joontega. Nad armuvad üksteisesse, nad väärivad üksteist nii eneste kui teiste silmis. Ja ometi sunnib saatus neid üksteist loovutama: Antoni kosjasaanile ei leidu seisusekohaseid küljepuid! Isegi „üliinimesed“ ei saa midagi traditsioonide vastu ning peavad alistuma.

Ühest küljest on see traagikoomiline, kuidas elusisu ohverdatakse „stiilile“. Aga kui me süveneme Antoni motiividesse, siis märkame, et kaalul on märksa sügavamad probleemid. Anton võitleb autoriteedi pärast, esimese koha pärast oma ümbruskonnas ja ta ei tohi üheski pisiasjas kaotada väärikust. Nõnda kosjasaani küljepuu paine muutub kangelase sisetundes kardinaalseks küsimuseks: kas inimesed on ühetaolised või mitte? Anton plaanitseb, aga küla val-

vab ja varitseb: kuidas ta toimib, ons ta erisugune või on nagu kõik teised? Kas „üliinimene“ või lihtsalt tavalik surelik? Siis Metsanurk laseb novellikangelasel hoiaku võtta, mis demokraatliku maailmavaate otsustab eitavalt.

„Taavet Soovere elu ja surm“ on chitatud tüübikujutusele. Nagu Klaoski on Soovere puhta Inimsuse esindaja. Romaan ilmutab täie teadvusega puhta vaimsuse, puhta fantastika, puhta idealismi traagikoomilist kasutust inimlikus ühiskonnas ja selle kolgata-saatust idealistile enesele. Isiklikuks hingelunastuseks sel võib olla oma osa. Kes unistama peab ja kellele unistusest piisab, see tegelgu selle pettemänguga. Kes aga oma unistuste ning fantaseeringutega tõelusse astub, maailma nägu muutma ja parandama tõttab, peab tõsiasju arvestama. Puhtal vaimsusel, mis kunagi lihaks ei saa, pole sotsiaalset väärtust ning tal ei ole mingit osa inimlikus ühiskonnas.

Metsanurk on varem põlastanud inimesi, kes elavad oma kitsast eraelu tundmata inimkonna ideid, mõtlemata suuri mõtteid. Taavet Sooveres näeme, et veelgi hirmsam on, kui inimene ainult ideedest elab, kui väike vaim hakkab mõtlema suurtes kujutlustes.

Inimene unistab ja igatseb, nagu on ta hing, aga elab ja sureb, nagu on ta karakter. Hing on eraasi, karakter — sotsiaalne tegur.

M. järgmine, seekord suurekaustaline romaan „Ennäe inimest!“ ilmus Saksa okupatsiooni päevil. Ta annab avara ühiskondliku maalingu Maailmasõja-taguse kodanluse apetiitidest, milles peaosa etendavad ärimehed ja boheemlased. Romaan on pühendatud ühe spekulandi vaimsele ärkamisele.

Elu mõtestamise küsimused on Metsanurga tegelasi ikka erutanud. Käesoleval juhul elumõtte motiiv muutub peateemaks. Martens on tõusik-miljonär sõjataguses Tallinnas, kellele ta rikkus ja positsioon koor-mavaks muutub, kes tülgestub ajajärgu rikastumismeetoditest. Eriti raske hoobi annab rikkale mehele asjaolu, et naine talt ära jookseb päris palja boheemlase juure.

Üksik mees hakkab tajuma, kuidas sügaval hinge põhjas tärkab aimus teissugusest eluideaalist. Ta loeb inglise romaani India elust, kus riigimees oma au ja võimu tipul kõigest taandub, et pühakuna üksindusse minna. Ja see saab Martensile kiusavaks eeskujuks.

Martensisse on voogama pandud sõja ja revolutsiooni jõledustest masendatud hing, kes otsib teed välja rüvetatud olekust ning kelle kannatustel on puhastustule lunastust. Välja põlenud teda ümbritsevast rämpsust, seisab ta lõpuks kuski kalarannas, erakuha, kes loeb raamatuid, kuulab mere kohinat ja otsib oma isiklikku tõde. Ja kui ta selle kord peaks avastama, siis pööraks ta tagasi ellu, et „uuesti kiusatustes, veetlustes ja kannatustes jõudu katsuda“. Äriringkondade kõrval on M. selles romaanis kujutada ka tolleaegseid boheemlikke tüüpe, kes samuti kui spekulandid ilmutavad ajajärgu tõusiklikku hingeelu.

Kui M. oma romaanis esitab haruldase kangelase, haritud spekulandi, kes armub pühakusse ja otse religioosse kirega siirdub elumõtte otsinguisse, siis on arusaadav, et selline idealism ja optimism kaunis visalt sobib realistliku meetodiga. Sisult „Ennäe inimest!“ pakub üldse väga rabava kontrasti tolleaegsele materialistlikule ja loomusunde vabastavale elutehnikale, ja sead mitte ainult ühiskondlikus, vaid ka kirjanduslikus praksises. Samal ajal kui ümbrus nautleb ja laseb käia (pidu katku ajal!), otsib M. rahuldust kõrgema mina aatelises põlemises, elumõtet jälgivas harukordses kujutluses.

„Ennäe inimest!“ lõppes kõrgekõneliste töötustega Andreas Martensi tulevase uue elu kohta. Võis tekkida uudishimu: kuidas kujuneb see ümbersünd, mis on kangelase uus tõde, kuidas toimub vastse Martensi taastulek Kormitsate ja Püstkukkede maailma. Ometi M. sellele romaanile järke ei kirjutatud. Oli tollal kerge taibata, mis vanast variseb. Ent maailma uus nägu oli alles tume ning raske oli esineda prohvetina. M. ei asu uutest tendentsidest sünteesi kujundama, ta taganeb veel kord vanadele positsioonidele, et selgitada mõningaid inim-

likke voorusi. Nõnda ilmub temalt jutustus „Epp“ (1920), sisaldades kellegi vanamoe- lise ja lihtsameelse majateenija eluloo.

Märt Klaose, Taavet Soovere, Andreas Martensi kaudu oli M. end küllalt pingutanud tühja jooksva pateetilise idealismiga. Nüüd on tal tunne, nagu peaks midagi unesti ja otsast alustama, suurte sõnadeta, vägevate liigutusteta. Ärgu väidelgu inimene midagi näida, ta olgu see, kes on, täitku kohusetruult oma ülesanne, ka siis, kui see oleks tilluke. Epp on vabatahtlik ümmardaja oma südame küllusest, siira teenimise moraaliga. Üliinimese ideaal, mida M. üks-vahe harrastas, ei saa olla sotsiaalne aade. Kuid ustavas töökuses oma kohal seista kui paratamatu ja asendamatu rattake maailma suures masinavärgis, see on väärtus igas maailmakorras, milleta üldse pole mõeldav ei ühiskondlik heaolu ja edu ega ka üksiku hingerahu. Missugune tasakaal valitseb Epu südames, võrreldes Taavet Soovere suurustleva kärsitusega! Taaveti auahnus kihutab teda prohvetit ja rahvalalgustajat mängima, saamatu reamees olles unistab ta kuulsast juhikohast. Epp ei taha midagi muud olla kui seda, mis on. Aga seda ta on siis ka kogu hinge innuga, ta on õnnis oma tarbekuse ja tulukuse teadvusest. „Epp“ on südamelihtsuse poeem kõrkuse ja upsakuse ajajärgul, töökuse ja usinuse ülistus lõtvuse ja looderdamise päevil. Ajal, mil moodne oli andekas parasit olla, Metsanurk hakkas rõhutama töökuse, usinuse, lihtsuse, tasanduse ja südamepuhtuse väärtusi.

Kui romaanis „Ennäe inimest!“ kangelane heitleb vastsünni vaevades, siis „Epus“ Metsanurk võtab enesele väikse hingepuhkuse sel teemal. Ent mitte kauaks. Juba järgmises jutustuses „Jumalata“ (1921) ta seisab taas keset elumõtestamise küsimusi ja need otsingud sünnivad veelgi kirglikumal kujul. Kui Martens oli „rikas mees“, siis on Vaaren „vaene Laatsarus“, hall ja madal talupoiss. On antud „rahuliku orja“ tragöödia, kellelt haruldane aeg ja erakordsed ülesanded nõuavad „kangelase elu ja surma“. See on aeg, mis läbilõike-inimesele üle jõu käib.

Epp polnud ainult kohusetruu tööloom, temal oli oma kõrgem elumõte, uskliku kristlasena tema hing oli ankrusse heidetud jumalasse. Vaarenil ei ole jumalat ega ideed, ei kristlaste, ei ka sotsialistide oma. Oma igapäevast „koeraelu“ elades pole tal tarviduski olnud kõrgema mõtte järele. Aga kui ühiskondlikud lainetused ta pih-tide vahele võtavad, tõukab loomalik hirm vägivaldse otsa ees temagi elumõtte otsimisele. Mõttetult elada veel kuidagi saab. Aga jumalata surra on hirmus.

Vaarenis näitab M. meile tüübilist massinimest, kes ainult karjas midagi on. Kui mass liigub, lendab ka Vaaren. „Ta lendas kui tolmukübemeke uute ilmade sündimise keerises.“ Aga ükski jäädes haihtub karjavaimustus. Tal pole isiklikku tarvet nende „suurte asjade“ jaoks, mille eest kuulsal ajal võideldakse ja surrakse. „Suured ilusad õpetused olid ta kõrvu kostnud ja hinge lainetama löönud. Nii hea oli neil lainetel end tüki maad kanda lasta, ükskõik kuhu. Siis aga tuli kahtlus, ta heideti uskumatuse kuivale kaldale.“

Taavet Soovere on oma lendava fantaasia, Vaaren oma kõhklemise ja südame „kuivuse“ ohver. Mitte ainult sooverelik kujutlusele vesivõsustumine, ka vaarenlik umbusk on meie ajaloost tingitud tõulisi pärimusi. Usuta ja eneseusalduseta pole võimalik mingi ümbersünd. Massinimene võib kaasa lennata mitmesugustes vooludes, kuid ta ei muutu sellest oma seesmises olemuses. Isiksuse tuumata pole mullapinda, kus seeme võiks tärgata ja uut vilja kanda.

Novellikogu „Viimne päev“ (1927) toob kirjanduslikku reportaazi iseseisvusaegse elu nähtustest ja probleemidest. Nende novellide peamine suund on sihitud kas ühiskondliku ülekohtu vastu, mis töötavaile kihtidele sünnib, ehk nad paljastavad töusikute sisemist roiskumist. Ei jatku paljast rahvuslikust idealismist, ka ühiskondlikke vahkordi tuleb normeerida. Alates „Jumalatast“ võtab M. ideoloogia üldiselt tugeva radikaalse kallaku. Selle arengustme tippteosed on ühelt poolt näidend „Kindrali poeg“ (1925), teiselt poolt romaan „Jäljetu haud“ (1926). Neis teostes

M. rohkem kui kuskil varem asub juurdlema sotsialismi ideoloogiat ja kujutab selle mõtte kandjaid.

„Kindrali pojas“ ristleavad kolm liiki motiive: fašistlikud, kommunistlikud ja kristlikud. Kindral ise tüürib diktatuurile. Tema poja kasvataja professor õpetab: „Küllalt demokraatlikust jandist, küllalt parlamendiga mängimisest, küllalt sõnadest ja kõnedest! Meil on tegusid tarvis. Aga selleks peab riigitüüri hulga käest ära kiskuma ja ühe, kõige andelisema, julgema ja tugevama mehe kätte andma, keda rahvas usaldab ja kes tema usaldust väärrib.“

Kindrali poeg oma loomulaadilt on läinud emasse, kelle pärandusena ta oma taskus kannab Uut Testamenti. Kindrali poja suur eluvõorus ja maailma tõsiasjade mittetundmine on selle evangeelse kasvatusetulemuseks. Ta on seesama idealist, mis Märkt Klaos, tema kurblogu areneb samu pettumuste teid ning lõpeb samuti nurjumisega. Aga kui palju on maailm vahepeal avardunud, kui määratumalt on elumõtte võitnud sügavuselt! Kindrali poeg on noormees, kellest isa tahab kuulsat valitsejat teha. Ja kes selle karjääriga ei sobi. Ema pärimustes ta harjutab kristlikke voorusi ja on oma ankru heitnud „teisele kaldale“. Elu viib ta kokku kooramatute ja rõhututega. Sotsiaalne viletsus ja õiglusetus lõikavad ta südamesse. Nii sigineb ta põuetasku Uue Testamendi kõrvale Kommunistlik Aabits. Ja Kristuse pildi kõrvale revolutsionääri Spartakuse kuju. Ta reedab oma isa ja saab Spartakuse käsilaseks. Ent ta pole õnnelik selles uues võitluses, mille vahendid talle on vastikud ja võikad. Punased väed saavad lüüa, kindrali poega tabab kuul. Surres ta pöördub tagasi ema pärimustele. „Vägivaldaga ei looda uut maailma.“ Võitlema peab, aga mitte „nende sõjariistadega“. „Looge uus maailm... võideldes vaimu... ja sõna abil...“ Selle revolutsioonilise idealismiga lõpeb draama.

„Orjadega“ algas Metsanurgal kirglik eneseotsimise periood. Paljusid aastaid ta katsetab ideede ja inimestega, otsib oma tõde, taotleb leiutada elu mõtet. Ent kujud, mis ta vaimusilma ette kerkivad, lubavad

ainult osalist eneseväljendust. Ka kirjanik ise pole veel küps suurteks sünteesideks.

Alles „Jäljetus hauas“ kirjanik on leidnud sobiva, metsanurgaliselt positiivse ajakangelase kuju, väärika mahutama endasse kogu sotsiaalset probleemi, kajastama aja mõtet nii selle saavutustes kui ka kriisides. „Jäljetus hauas“ on Märt Klaose suure mõtte auhannust ja trotslikku võitlust pärivuse tontidega. Siin on soovereliku fantaasia traagilist erksust ja lüüriilise hinge moraalset igatsust puhtama elu ja parema maailma järele. Siin on ümmardaja Epu ohvrimeelt ja ustavust „asja“ vastu, aga ka Martensi südametühjust ja ahastust. Siin on Vaareni surmahirmu, võimetust oma jumalat leida ja talle usus anduda, aga ka eneseearvustuse halastamatust ning kisa karistuse ja lunastuse järgi. Siin on lõpuks „Kindrali poja“ traagilist sissisõda isa ja ema päranduste vahel, kõikumist maise ja üllimaise, kommunistliku ja kristliku elumoraali vahel.

Lutsiferliku vastuhakkaja kuju ja asend kapitalistlikus ühiskonnas osutus vahendiks võimaldada Metsanurgal äärmise teravusega välja kisendada oma protesti vana vägivalda ja ülekohtu vastu, aga sama hingetõmbe- ga väljendada ka usku ja uskmatuset uuele, mis on küll ideeliselt veetlev, aga mille tegelik kuju veelgi pimedamalt ahastama pani. M. leiab teatavat religioosset sidet Kolmanda internatsionaali ja Kalilea partei vahel. Ja ei ole ime, kui romaani kestes käriseb ja tuhmub Raudma lutsiferlik mask ja kommunistliku Mefisto asemele meile hakkab viirastuma naatsaretlase kannatajana.

Kristjan Raudma revolutsionääri-kuju võimaldas Metsanurgal anda suure sotsiaalse läbilõike ajajatku ageerivast ideestikust. Ent see kuju andis ühtlasi ka läbilõike M. enese vaimsest, hingelisest ja karakterilisest sisearengust, sisevõitlusest ja kriisist teataval astmel. „Jäljetu hauaga“ viib M. katuse alla oma „Orjadega“ alustatud subjektiivistliku loominguperioodi, täis ägedaid siseotsinguid ja käremaid proteste. Siit peale M. tähelepanu suudab rahulikumalt välisilma nähtustele pöörduda. Seda rahuli-

kumat ja objektiivsemat suhtumislaadi M. toodangus juhatab sisse juba tema romaan „Valge pilv“ (1925), millele hiljem järgneb teine köide nimega „Punane tuul“ (1928).

„Valge pilv“ on Erala küla kroonika, mis algab Maailmasõja puhkemisega ja lõpeb märtsirevolutsiooni naiivse idealismiga. Maailmasõja palanguis, selle tulunduslikes kui ka kõlbelistes laostumistes on kõrvuti veerema pandud peremeeste ja popsnike, isandate ja sulaste saatused, mis 1917. a. paiku küpseks saavad sündmustele oma nägu ja tegumoodi andma.

Romaani keskkujuks on Alma Verihurm, sauniku tütar. Tema hinges murduvad kõik aja kiired, tulistuvad ajahinge sädemed. Selle romaani tagasihoidlikuks veetluseks on, et maailmasündmused lastakse nõrguda läbi metsataguse tüdruku südamekurna. Pole mingit ümbersündi ime läbi. Ainetevahetus Alma siseilmas on pikaldane, see on vagune ümberseedimise protsess. Almas on kõik eod olemas uueks tüübiks, ent see alles käärib, muheneb, nagu maailmgi ta ümber. Nagu Somba vana viimsepäeva nägemustes, nii tõuseb ka Alma südames üks „loom“ teise järele ja murrab eelmise maha.

„Valges pilves“ liigutakse halli argipäeva, väikeste inimeste kitsa eraelu piirides. Ei ole siin ühtegi „juhti“, pole ainustki tegelast, kes kannaks ideed. Poodnik vahel lõugab leti taga. Puusepp Jakobil on oma maailmavaade, aga ta ei agiteeri. Liinilt tulnud sõdurid on sõjast tüdinud ning rüskavad. Ja nii saabub revolutsioon Eralas mingi loodusnähtusena. Pole juhte, pole ideaale, ainult tume aimus mingist „kohtupidamise“ paratamatusest.

„Punane tuul“ jätkab Erala küla kroonikat, maalides avara elupildi ühiskonnast, kes läbi elab Vene revolutsiooni, punaste valitsuse, Saksa okupatsiooni ja Vabadussõja raskused. Punased ja valged võitlevad kumbki oma leeris ja peategelane Alma, kes sauniku tütreks tallu mehele saanud, on oma hingeelus kärjastatud kahe vaenuliku maailma vahel. Ehkki ta poolehoid kuulub kehvikule, ei ole ta mõttemaailmas kitsas-parteilik, ta õiglane, rahulik meel teeb ta iseseis-

vaks ja vabaks oma otsustustes. Alma ei alanda end poliitiliste juhtlausete ohvriks. Ehkki temas on oma osa Metsanurga inimeste siseheitlustest, on ta siiski märksa terveloomulisem ja tublim kirjaniku tüübilistest meeskangelastest. Ta on terve oma elujõu juurtes, tugev moraalses tahtes ja siiras oma südametunnistuse ees, meeldivate omadustega ehitud positiivne kuju.

Metsanurk on ka „Punases tuules“ truuks jäänud oma juba nooruseast tuntud sümpaatiale kehvade ja rõhutute vastu. Ta ei varja oma meelsust ning kasutab juhust valitsevate kihtide arvustamiseks. Siiski ei tee ta seda enam nii teraval kujul, nagu see sündis „Kindrali pojast“ või „Jäljetus hauas“.

Ehkki romaan lõpeb peategelase katastroofiga, on põhjused siiski välised, mis kangelase veendumusi ei murra, ning romaani üldiselt kannab jaatav elusuhtumine ning usaldus inimesse. See optimism tekib veendumusest, et ühiskondlikud lainetused on ajalikud pinnanähtused, kuna igavene on bioloogiline alus, elu rahulik ja loomulik edasijatkumine põlvest-põlve. See bioloogiline mõtteviis immitseb Metsanurga inimestesse ning väljendub spontaanselt lauses, mil on tähendust kirjaniku edaspidisele loominguks: „Ei ole siiski midagi ilusamat maailmas kui rahulikult ja muretult magav laps. See on peagu ilusam kui kõik revolutsioonid ja rongikäigud.“

Bioloogiline kallak, mis hakkab pead tõstma „Valges pilves“ ja „Punases tuules“, võtab eriti teadliku ilme novellidekogus „Elu murrab sisse“ (1931). Metsanurk on siin asunud revideerima klassikalisi eluideaale nende elustvõõrdunud mõttetuses ja tarbetus ühekiilguses. Ülepingutatud voores takistavad ja moonutavad elu arengut rohkem kui väiksed loomulikud nõrkused. Parema oldagu hea „vares“ kui halb Kristus. Elu suveräänsuse motiiv tähendab mõtteliselt relatiivsusetunde läbimurret dogmaatilistest seisukohtadest. Elutarkuse huumoriga tunnustades „inimvarest“ ta loomuliku piiratuse paratamatuses, M. loovutab oma tavaliku ranguse ning võtab humaanse hoiaku.

Näidendit „Talupoja poeg“ (1929) tuleb ideelises mõttes vaadata kui kõrvalseisvat episoodi, võib-olla väikse elumänguna sellele, mis M. hiljem on annud romaanis „Kutsutud ja seatud“. Siin pilgatakse kedagi eesti soost praostit, kes akadeemilisest haridusest hoolimata end matsina tunneb ning endale seega suursuguseid elamusi hangib, et laskub tuhvialuseks oma peenele ja euroopalikule naisele.

Järgnevate teostega, nagu romaan „Fr. Arraste ja pojad“ (1930), näidend „Haljal oksal“ (1931) ja jutustus „Taniel heitleb“ (1932) Metsanurk kajastab kriisiaja nähtusi.

Romaanis meile näidatakse kahe sugupõlve arengut kaupmehelikus miljöös. Vana Arraste on enese küllapoisi madalusest üles töötanud suuräri omaniku järjele. Küll kitsaste egoistlike huvidega, ent siiski omaenda tehtud mees, kes oma arukuse, töökuse ja usinusega midagi korda saatnud ning sellega ühtlasi ka oma rahva ühiskondlikku positsiooni kindlustanud. Poeg Max kuulub aga juba uude laiuavas generatsiooni, kes orjab oma auhannust ja lõbumeelt, esindades mentaliteeti, mida algavast kriisist tugevasti karistatakse. Maxi kõrvale on asetatud vend Joosep, metsanurgaline tüüp vaimsete huvide, maailma-vaateliste otsingute ning sisemiste kõikumistega kahe maailma vahel. Joosepis peetakse võitlust tagasipöördumiseks perekonna töökuse, usinuse ja aususe traditsioonidele, ainult avarama silmaringi ja kultuursema südamemeel toetusel kui vana Arraste juures.

Kõrvuti romaaniga ka näidend „Haljal oksal“ kirjeldab tõusiklikku laiuamist ja lõbutsemist pehkinud moraalseil alustel, kitsast egoistlikku „halja oksa“ eluideaali, mida äkki kõigutatakse alanud majanduskriisi pankrottilainest. Selle teema ja probleemi võtab M. veel kord üles jutustuses „Taniel heitleb“, tehes seda nüüd juba üsna kindla käe, selge pilgu ja suuremate kogemustega. Taniel on kodanlik tüüp, kes oma eluõnne ehitab isiklikule tõusule ja kes usub, et konjunktuurid ja kättevõidetud positsioonid on igavesed. Siis aga tekib kriis ja Taniel „koondatakse“ ära. Ta heit-

leb ja rabeleb neil tööpuuduse ja väljalülitamise päevadel ja käib alla. „Taniel heitleb“ annab tõsiolulise pildi toleaeegsest ühiskondlikust tänapäevast. Ta toob kõik varjuküljed esile, nii tüübis kui ka olustikus, ideelist lahendust siiski leidmata. Lõpp toob tegelasele küll meeleolulise leppimuse, ent ei mingit asjalikku pööret.

„Fr. Arraste ja poegade“, „Haljal oksal“ ja „Taniel heitleb“ lehekülgedel tajume kirjaniku veendumust, et kodanlik kiht on moraalselt lagunemas ja kodanlik majandussüsteem ei saa enam toime heaolu ülesannetega. On käimas terav kriitika ja protest, ilma et siiski suudetaks näidata lahendust. Metsanurgal pole ka kuskil kindlat veendumust sotsialistliku süsteemi paremus-ega ega julge ta seda propageerida. Hoiakud, mis M. kangelasel neil kriisipäevadel võtavad, on subjektiivsed ja individualistlikud, nad kas takerduvad mingisse silmapilksesse meeleolutsevasse idüllil või pöörduvad tagasi värskendatud töösangarluse motiividele. Pärast auahnusi, kõrkusi ja „halja oksa“ rebenemisi näivad üsna hästi sobivat kristliku tasanduse ja alandlikkuse meeleolud.

Novellikogu „Maine ike“ (1933) jutustab inimeste saatustest, kes kannavad oma iselaadi ja eelarvuste koormat ning mürgitavad sellega iseendi ja teiste elu. Ühe maiseks ikkeks koormub tema tühine elusisustus („Maine ike“), ent teisele kujuneb kammitsaks just parem inimene temas („Reservkapten ja saatus“). Ühtede osutub maiseks ikkeks pärus, olgu kehaliku puuduse näol („Kingsepp Siimeon ärkab“), olgu tegelase kuuluvuse poolest eluarengust ületatud ning naerustatud vaimkonda („Ühe suvise seikluse lõpp“). Teistele kasvab saatuseks mingi ekslik samm minevikus, mingi enesemüük läätseläime eest, nende sisetundele mittevastav kaos oma elu rakendamisel („Andres“, „Vabadusepäha õhtul“).

Erilist tähelepanu teenib siin talupoiss Andres samanimelises novellis oma erilise hingerahu, tasakaalu ja muretusega. See on „õnnelik inimene“ tolstoilikus lihtsameelsuses. Metsanurga kangelasel taotsevad õnnelikuks saada ikka „suurte mõtete“ toetu-

sel. Andresel pole aimugi, et tal võiks olla ka mingi „maailmavaade“ või et seda oleks kellelegi tarvis. Tema rahulolu ja õnnetunne peitub tema bioloogilises olemuses.

Romaan „Ümera jõel“ (1934) kujutab episoodi vanade eestlaste võitlustest välise vaenlasega, mis käesoleval juhul lõpeb võiduga sakslaste, lätlaste ja liivlaste üle Ümera jõel a. 1210. Oma aine ja kujundusliku võime poolest kaalukamaid teoseid M. toodangus, ei evi ta kirjaniku maailmavaateli- ses arengus erilist tähtsust, sest kogu tähelepanu on pööratud mineviku kujude ja olustiku elustamisele. Asudes juba „Valge pilve“ ja „Punase tuule“ üritustega kujundama elujõulisemat ja teovõimelisemat tüüpi, see positiivistlik tendents saab veelgi erutust sündinud ühiskondlik-poliitilisest murrangust, mis Metsanurka eemale kisub ta külgesündinud kompleksist. Meid viiakse piirilähedasse väiksesse Mägiste kihelkonda, mille noor vanem Vello ei ilmuta erilist geniaalsust ega kangelaslikkust, kuid oma püsiva enesekasvatuse ja aruka ettenägelikkusega lõpuks siiski kasvab meheks, kelle isiklik arenemislugu on tugevas seoses üldsuse heakäekäiguga ja selle korraldava käe all küpseb rahvuslik võit. Vello kuju ja eneseteostus on väga eestipärane, see on seesama pilt, milles mõni meie väiketalu perepoeg oma avarama silmaringi ja teadlikkuma visadusega isatalu õitsele viib ning oma ümbrusegi loovale tööle äratav.

Analoogia on nii ilmne ja kirjanikule endalegi sedavõrd sugestiivne, et üsna endastmõistetav tundub, kui „Ümera jõe“ järgneb romaan „Soosaare“ (1936), taluelu- pilt autori lapsepõlvelt möödunud sajandi lõpult. See romaan kordab teadlikult klassikalist oma toa ja oma loa motiivi, kuid mitte enam ärkusaja romantilises ilutsemises, vaid tõsielu karmuses, meeleheitliku võitluse näol raskeis ühiskondlikes tingimustes. Küll Soosaare Juhan nagu Lahvardi Kristjangi pääseb võidule, kuid see võit pole pidulik rongkäik, vaid raske heitluste tee alandlike tulemustega. Ent kui vähenõudlikud need tulemused olidki, on nende esimeste pioneeride saavutused siiski eelastmeks olnud meie majanduslikule, kul-

tuurilisele ja poliitilisele iseseisvusele. Töö, teokus ja vaimne erkus on see, millele me oma edu eest tänu võlgname ja need voo- rused olgu ka meie tuleviku pandiks.

Pärast seda kui M. oma romaanides „Ümera jõel“, „Soosaare“ ja dramaatilises visandis „C. R. Jakobson“ oli minevikku siirdunud, et sealt tegelasi esile tuua, kel on elujõudu, arenemisrõõmu ja võitlushimu millegi kordasaatmiseks, pöördub ta oma viimases suures romaanis „Kutsutud ja seatud“ (1937) jälle tagasi oleviku kriiside, konfliktide ja siseheitluste juurde. M. teosed riivavad korduvalt usulisi motiive. Ent käesolevas romaanis on käsile võetud kogu kirikliku kristluse probleem ta mandumise ja allakäimise traagikas. Murtud oma abi- elu nurjumisest võtab pastor Harald Päevil revideerimisele enda kui hingekarjase käitumise ja hoiaku ning tuleb otsusele, et kirik on kaotanud oma loova ja juhtiva tähenduse. Ta hoidub kõrvale elu probleemidest, saherdab kompromissidega ning ühiskondliku elu kriitilistel silmapilkudel ei julge hinnata eluküsimusi igaviku õigustundes. Nii kaugele kui Päevil end ka iganud tõdedest lahti rabeleb, ei tõsta ta siiski avalikku mässu kiriku vastu: temas ei ole teo- võimet usupuhastaja kutsele. Romaanile varsti järgnenud kirikuvalitsemise ummik näitas, kui valusat küsimust M. oma teoses oli puudutanud ja kui õigustatud oli tema analüüs.

Metsanurk alustas oma kirjanduslikku tegevust käesoleva sajandi künnisel ja on seda väsimata innukusega jatkanud läbi nelja kümnendi. Alates 1905. a. revolutsi- ooniga ja lõpetades kõige hilisemate kriisi- dega, see on meie rahva elus olnud sünd- musterikkamaid ja saatuslikemaid aegu, mil oleme läbi elanud tohutuid muutumusi ning korda saatnud uskumatuid tegusid. Kogu sellest kiirustatud arengust on M. ühiskondlike huvidega eepiline talent an- nud meile nii rikkaliku kujutluse, et võttes M. toodangut ainuüksi ajaloo-tagaseina kroonikana, see omab esmajärgulist kohta ning tähendust. Kuid M. romaanid, novel- lid ja dramad ei paku ainult pidevat filmi aastakümnete ühiskondlik-ajaloolisest olus-

tikust, selle muutumustest, vaid on rikkad ka tüübistikus, valgustades nii väliseid kon- flikte kui ka oma inimeste siseheitlusi nende ideede sissemurrul, mis parajasti ak- tuaalsed olid ning oma ajajatku viljastasid. Nende ideede ja veendumuste ristlemisi suurtes põhijoontes ongi meil ülesandeks olnud jälgida kirjaniku teoste kronoloogi- lises järjestuses.

M. kangelased kõnelevad meelsasti „suurtest mõtetest“ ning nende ideaaliks on isegi oma väikseid tegusid toimetada kõr- gete aadete helenduses. Ent ega nad see- pärast veel midagi uut ja algupärast ei lei- ta. M. ainult proovib valitsevaid ideid oma kirjanduslikus laboratooriumis, järele kat- sudes, kui palju neil ideedel ja süsteemidel on praktilist kandvust ja moraalselt tõhu- sust. Ideedel M. teostes ei ole iseseisvat väärtust, nende tähtsus sõltub sellest, kui kergesti nad on rakendatavad M. standard- tüübi konfliktide leevendamiseks ning ta komplekside mahareageerimiseks. M. teos- tes ei jutlustata ideid, vaid teostatakse neid teatava inimtüübi võimaluste piires. M. püüdleb vabaneda inimesest, kelle sün- nitanud pärus ja olustik, et saada inime- seks, keda kujundab idee. M. teoste kunsti- line terviklikkus tekib sellest, et ideed seal ei uju lahtiselt, vaid on orgaaniliselt seo- tud inimese ja isiksusega.

Nii dünaamiliselt muutlik kui ongi aeg, milles M. elanud, tegelnud ja mida ta kaas- aegsena kirjeldab, tema tüüp, tema lemmik- kangelane on osutunud pidevaks, püsivaks ja passiivseks. See on mees talupoeglike pärimustega, kes on kõvasti kinni oma kõr- re küljes.

Metsanurga mõtteprotsesse erutavad kaks suurt ideederühma: religioossed motiiv- id ja ühiskondliku heakorra paranduse õpetused. Ja selle keskel seisab isiksuse endateostuse probleem. M. ainult mõtleb sotsiaalselt, aga tema tundeelu on erand- liku individualisti oma, kes hoiab eemale massist ning kuulatab oma südame häält. Ent see hääl, mida M. eneses kuulatab, on harva selge, sest siseelu on kärjstatud kon- fliktidest ja vaevatud kompleksidest. See

tõstab M. inimeste vastu psühholoogilist huvi.

M. esimesed teosed rõhutasid olustiku primaati. Siis algas kirklik ringlemine isiksuse probleemide ümber, mis erilise teravuse omandas „Jäljetus hauas“. Siit peale nõrgeneb individualistlike probleemide pinged ning ühiskondlikud küsimused leiavad rahulikumat ja iseseisvamat käsitust. See ei tarvitse muidugi tähendada, nagu oleks nõrgenenud M. individualism. Ent elu õpetas ja kogemused kasvasid. Inimesel on

õigus ära reageerida oma komplekse. Kuid neid pole võimalik välja juurida. Nõnda ka M. on pidanud leppima oma karakteri ja hingelaadiga ning ei võta enam ette noorema ea metsikuid rabelemisi „übersünni“ sooritamiseks.

Ka meie lepime metsanurgalise kangelase muutumatusena ning jääme huviga jälgima, kuidas see rahutu mentaliteet vahelduvas olustikus ikka jälle võitleb oma tõe, uue selguse ja kokkukõla poole.

Võõras imetaja

Lõua-õhtul, kui ju pere
 oli pestud-puhas,
 noorik üksi leiges saunas
 roidund liikmeid uhas.
 Ja kui veega vihalehist
 puhtaks laksas ihu,
 niuetes ja labajalus
 tundis kergelt kihu.
 Aknamulgust sisse hoovas
 täiskuu piimjas sära,
 kaikus simman külavahelt,
 lõõtsakääks ja kära.
 Üle pehme õuemuru
 tõttas jooksujalu,
 vaikne oli karjaaed
 ja uinus kogu talu.
 Umbes kambris ahjukere
 leivalõhna uhkas,
 kilgid laulsid hälli ees,
 kus lapsukene puhkas.
 Uinus nagu õieõile
 sopotatud põhul,
 kurgul käed ja jalad keras
 siidipehmel kõhul.
 Huulilt nõrgund piimanire
 leotas roosat põske,
 väike keha niiskes mähkmes
 unehigist röske.
 Noorik pilgu hälli heitis,
 vaiba pääle laotas,

Verivirn löi sääre ümber,
 pidurdades ruttu,
 kuula, kuskilt nagu kõrvu
 kostaks lapse nuttu.
 Kas ta vaibast välja siples,
 pahurdab ja puksub,
 suhu topib rusikaid
 ja näljanuttu luksub.
 Uinus nagu õieõile
 sopotatud põhul,
 kurgul käed ja jalad keras
 siidipehmel kõhul.
 Huulilt nõrgund piimanire
 leotas roosat pöske,
 väike keha niiskes mähkmes
 unehigist röske.
 Kutsub pill, et keerutada
 kas või ainsa ringi,
 tuju säärast kitsi elu
 igapäev ei kingi.
 Alles siis, kui piima valgu
 paisund põues tundis,
 vägisi end tantsutiirult
 minekule sundis.
 Meeltes uim ja kuivand keelel
 lääget pärmimaiku,
 komistades kodu poole
 tuikus kesköö paiku.
 Ukseavast vastu pörkas
 kiun ja lämbuv kisa —
 kurat toppis lapse suhu
 pikka musta nisa.

Kalamees

Kui nad sõuavad merele koidu eel
 läbi selge ja kareda tuule,
 nende lootus on kindel ja kindel meel,
 priitsib aerudelt vahtu suule.

Nooruk huikab ja ruhmiku silmile säeb —
keda otsib ta rannalt ja keda ta näeb?
Oh neidis, neidis, kastesel teel
kas sa kaluri laulu ei kuule?

Ma kiidan sind, meri ja sünnirand,
põhjatormide hundavat kaja.
Oo kodu, sa ihatud taeva-and,
lapp nurme ja väikene maja.
Palu jumalat, kallim, ja kannata veel,
juba õnn on teel, kalaparved on teel.
Maha rõhub kõik raskused mehe kand —
ainult tuuli, häid tuuli on vaja.

Pilv tõuseb, pilv tõuseb ja maru toob —
kes võib sõidelda issanda väega.
Jälle randlane võrku loob ja koob, —
mureküüru saab mõõta mäega.
All kõrtsis torm tulukest lõõsitab leel,
Mida teeb säääl mu kalamees hilja veel?
Tema laulab ja joo, tema naerab ja joo
ja elule heidab käega.

Madrus

Päev läks ookeani looja,
tähti täis nüüd taevakaar.
Võõrad meremehed sooja
võtab kärarikas baar.
Sadamas ei tunne ruttu
laevameeste rõkkav ring;
mälestust ja kodujuttu
üles kannab piibuving.

Isa ammu puhkab hauas,
poeg on lainel triiviv laast;
sõbrad, hää on kõrtsilauas
unistada kodumaast.
Hää on mõelda karjarajast,
kureparvest üleval,
kännivaost ja koolimajast,
naabripilgast kiige all.

Küllap uhtnud kruusapuru
läve alt on vihmaveed,
katnud kummelid ja muru
ema talituseteed,
läve asemele tärkab
külamehe kaer või vikk,
ja siis rändur võõrsil märkab —
küll on elu kurb ja pikk.

Mina laulan ja sa nutad.
Miks sa nutad, tõmmu neid?
Veavad madrust laulujutad
mööda lapsepõlve teid.
Kõnnin üle koduasa,
maitsen mõttes kodumett —
ja mul saatteks plõksub kaasa
mandoliin ja kastanjett.

Pilk Metsanurgale kui jumalaotsijale

almisjumalaga on asi niisama lihtne kui valmisriidega: sobib — võtad omaks, ei sobi — astud edasi ja vaatad teist. Ning kui oled kord ühe omandanud ja evid ründava iseloomu, võid pastor Kärkmannina „Ameerika Kristusest“ teistelegi peale käreata: „jalaga tagumikku ja taevavaravast sisse! Hö! Sa pead õndsaks saama...“

Sootuks raskem on aga sellise inimese olukord, kelle hing on küll aidis usutundele, kes enese heaoluks vajab jumalat ja usku, kuid kes ei saa osta valmiskaupa, kellele valmisjumalad on kas liig suured või väikesed, liig õelad või liig head. Säärast liiki usklikud on määratud igavesele otsingule, neil tuleb luua oma vaimus ja hinges enestele jumal ja usk omaenese näo järele — usk, mis sobiks, ja jumal, mis oleks paras. Seesuguste liiki näib kuuluvat ka kirjanik Mait Metsanurk *alias* Ed. Hubel.

Teatavast vaatevinklist võttes on Mait Metsanurk meie kirjanduses üks kõige omapärasemaid nähtusi. Vastandina keskmise eestlase prototüübile, kelle hoiak usu suhtes on leige ja suhtumine jumalale või jumalaküsimusele ükskõikne, võib kogu tema toodangus märgata erilist huvi ja soojust just jumala-, usu- ja kirikuküsimuste vastu. See on aus, sügav ja tõsine huvi. Ning Mait Metsanurk võiks enese kohta peagu ütelda sedasama, mis ütles inglise filosoof-riigimees Fr. Bacon umbes kolmesaja aasta eest: pigemini usuksin kõiki pühakulugude

valme ja talmudit ja koraani kui seda, et see universaalne maailmahoone on ilma vaimuta...

Just „vaimuta“, sest jumala olemuse, kuju, laadi ja iseloomu suhtes võivad ja lähevadki tavalikult kujutlused väga lahku, samuti kui tema teenimise suhtes. Või nagu Metsanurk ise romaanis „Kutsutud ja seatud“ kuskil tsiteerib: „*Una religio in rituum varietate est*“. Küsimussegi ei saa tõusta k a s, ainult kuidas, miskombel, misugust. Ning vastuse otsimine neile kolmele küsimusele ongi Metsanurka kogu tema eluea kestel kehutanud ikka ja jälle tagasi pöörduma teema juure laiemas mõttes. Seda pingsamalt ja hoolikamalt, mida selgemaks talle on saanud, et valmisjumal, ametlik ja kiriklik, nii nagu teda igal teekäänakul pakutakse, ei suuda rahuldada intelligentse ning elava ajutegevusega kaas-aegse inimese tarbeid.

Intensiivsus, millega Metsanurk seda küsimust oma teostes puudutab, samuti kui selle igavesti värskeksjäämine autorile meenutab teataval kombel prantsuse katoliitsistlikke kirjanikke või vene bezbožnikuid. Arusaadavalt lahendavad mainitustest mõlemad pooled probleemi valmisretsepti järgi, ja selles ei ole Metsanurgal nendega midagi ühist, küll aga teema ja aine kui säärase vaatlussevõtmises üldse. Sinna, kus katoliiklane paneks lootusrikka, jumalavastane aga põlgliku hüüdmärgi, asetab Metsanurk suure, kõvera küsimusmärgi.

Ei ole teinud asjakohast statistikat, ent

vägisi tahaks väita: Metsanurk on küsimus-märgi-kirjanik. Selles heas mõttes nimelt, et tema jaoks ei ole olemas valmisvastuseid, äraproovitud retsepte. Skeptilise vaimuna ta küsib iseeneselt, arutleb ja püüab vastata. Kuid vastamine, nagu teame, on alati raskem küsimisest. Sellepärast ehk polegi Metsanurk iseenese paljudele küsimustele veel suutnud vastust anda.

Ent kui uskuda süvapsühholoogiat ja anda tähtsust samastusele, siis Hugo Raudsepp teeb „Jäljetu haua“ kangelase Kristjan Raudma ja Mait Metsanurga isikliku lapsepõlve suhtes, siis peaks mõnna, et Metsanurga põnev huvi küsida jumala järele ja analüseerida eriti usuküsimusi omab sügavama pärispõhja kui tavalise haritud, mõtleva inimese lihtsa huvi. See ei tuleks siis mitte üksi Metsanurga teadvusest, vaid koguni sügavast alateadvusest, kuna ta juba lapsena on unistanud kiriku kellalööke kuuldes ja kiriku ümber jalutades vanade pärnade all: „Las kasvan ja sirgun, siis astun ise kantslisse ja kõnelen neile kõigile tuliseid sõnu hingesse, mis neid äratab.“

Saatuse tahtel ei saanud Metsanurgast kirikuõpetajat. Sama saatuse sunnil ei avanenud talle ka kirikukantsel — aga vastava tungi sublimatsiooni teel, nihkumise teel pisut kõrvale esialgsest, leidis see siiski rakendusvõimaluse ja väljendusvabaduse. Või teiste sõnadega: kui Metsanurgast ei oleks saanud küsiva vaimuga kirjanikku, oleks temast tulnud usumees. Võib-olla küll skeptiline ja ketserlik, nagu neid leidub moodsal ajal, kuid siiski kantsliskäija. Kui palju tal selleks eeldusi oleks olnud, seda me ei tea; kirjanikuna aga on ta enam kui väärilikalt tõestanud vastavate eelduste ja võimete olemasolu ning nende suurepärasest kasutamisoskust. Tegelikuks usumeheks saamine tõkestus, miks ei võinud anduda usuasjadele unistustes, loomingu? Vist oleks selles osas iseloomustus ümar, kui see lõpetada Nietzsche tunnust sõnadega:

„Dort, wo unsere Mängel liegen, ergeht sich unsere Schwärmerei.“ Unistused lendavad sinna, kuhu me ise ei ulata.

Noor Metsanurk nagu iga teinegi noor elab üle oma tungi- ja tormiea õige kitsais ja kehvades oludes. On täitsa loomulik, et sellestki midagi hinge jääb, eriti veel kui meenutada, et ta vahenditult kokku puutub sotsiaalsete õpetuste edasikandjatega ja vastu võtab mõjutusi selle teooria rakendajatelt.

Kui üheltpoolt tema alateadvuses hõõgub kustumatu magneet jumala järele, siis teiselt poolt saab teadvus kõrgepingeliselt laetuks sotsiaalse õiguse nõude vajadusega. Kaks väga tugevat poolust, magneetivälja, mis kirjanikku alalõpmata ligi tõmbavad, mille mõjust ta peaaegu kunagi, isegi oma kõige väiksemais ja vähenõudlikumaiski avaldustes ei vabane. Ning on lausa kummaline, et kirjanikus-inimeses, kes kannab eneses nii suuri ja sageli otse koormavalt ülelaadivaid pingeid, siiski ei teki prahvatavaid lühiühendusi, mis võiksid avalduda hirmsate tragöödiate või põrutavate draamadena ta tööde näol. See on tingitud asjaolust, et loodus peale kõige muu on varustanud Mait Metsanurga küllalt tugeva realiteeditunde ja -tajuga.

Prof. Sigmund Freud õpetab, et inimese mina laiemas mõttes koosneb kolmest dünaamilisest instantsist: alateadvusest või teadvusetusest, mis esindab tunde ja mida ta nimetab „Das Es“, eelteadvusest, pärisminast „Das Ich“ ning teadvusest või üliminast „Das Überich“. Sealjuures „Das Überich“ esindab vastandtegurina „Das Es“ile“ ideaale, kuna „Das Ich“i“, mina kui säärase osaks kitsamas mõttes jääb realistina tasakaalustada kaht äärmuslast ning pidada kontrolli ja valvet selle järele, et välditaks katastroofilised kokkupõrked. Ei ole kahtlust, Metsanurga mina, „Das Ich“, on tugev, jalgadega kindlalt maapinnale toetuv realist, nagu võime näha igast Metsanurga tööst ja sammust. Ning seepärast on ka mõistetav tema tasakaalukus, mõistusepärane kainus hädaohtlikus ja kiisatuslikus laveerimises kahe vägeva pooluse vahel, milledest usu- ja jumalaküsimus kui säärane hoiab pingul kogu aja ta alateadvust, sotsiaalne probleem aga idealistlikku ülimina.

Ainult üks moment Metsanurga loominguks on teada — rääkimata muidugi isiklikest kriisidest, mis ei kuulu vaatlusele — kus need kaks juba olid särisedes lühiühendust andmas. See oli siis, kui Metsanurk tundis, et ta peab kirjutama novelli „Jumalata“, oma sügavama ja ahastusliku hingeavalduse. See oli pinge ülevool, prahvatus. Kuivõrd tungil Metsanurk neist pingetest sagedasti on olnud, kord ühest, kord teisest enam, sellest annab tunnistust pikk rida tihedalt ja tühjendavalt kirjutatud ärareageerivaid töid, mis algab killukesega „Mistarvis“, tungib uuesti esile „Jumalalastes“, „Vagade elus“, „Viimases päevas“, „Valges pilves“, „Punases tuules“, eriti aga romaanides „Jäljetu haud“, „Ümera jõel“, „Kutsutud ja seatud“ ning mitmel pool mujul. Metsanurk, kui tarvitada võrdlust, on kogu oma eluaja põlenud nagu peerg lõõmava leegiga kahest otsast korraga. Ning on vägagi usutav, et see palang jätkub, võib-olla eriti hoogsalt praegustel aegadel, valmistades autorit ette uuteks, senisest veelgi haaravamateks saavutusteks.

On olnud aegu ja on olnud arvustusi, kus Metsanurga otsimisvalu kirjanduslikke kujuvõtte on peetud pessimistlikuks trotsiks „maksva korra“ vastu. On olnud neidki, kes Metsanurga loomingus primaarsena on näinud sotsiaalset elementi. Ent tõele au andes peab mõnna — sotsiaalne on Metsanurgale siiski ainult teisejärguline, sekundaarse tähtsusega. Ta mõistab seda, mõnikord tunnebki, kuid tema peamine, juhtiv tung kihutab teda ometi käima jumalaotsimise konarlike teid. Et selles otsimisvalavikus vahest esile süüstab ka trots, on täitsa loomulik ja enesestmõistetav. Mässu tõsta saab ainult see, kes on kuulekas olnud. Mässata on mõtet ainult säärasel, kes mässus näeb abinõu paremaiks tulevikuväljavaadeteks. Põhiolemuselt ükskõikne jääb alati külmaks, ei ärritu. Anarhist jääb lõhkuvaks, hävitavaks jõuks igas olukorras. Ateist teeb kord jumalaga lõpparved ega pööra enam selle küsimuse juurde positiivselt tagasi. Sääraste killast ei ole aga Metsanurk.

„Dort, wo unsere Mängel liegen, ergeht sich unsere Schwärmerei...“

Metsanurk otsib maskita inimest nagu Kierkegaard ja Nietzsche. Veel enam, Metsanurk püüab maskikatet kergitada jumalagi näolt. Tema ei ole püha Augustinuse leerist, kes uskus, et inimese väärtus ei ole ne niipalju kombeist (*mores*) kui armastustungist (*amores*). Ta kasutab küll oskuslikult sellegi meetodi võtteid ja võtmeid, tema pole halvem süvapsühholoog kui paljud, kes end selleks ametlikult peavad, kuid ta usub ometi tugevasti *mores*'ise, on veendunud inimese väärtuslikkuses, peab selle kombeid omaette väärtuseks ning kohati õige esilekerkiva nietzscheistina hõikab üliinimese järele keset kaasaegset tuimust ja pimedust. Hõikab isegi ülijumala ja üliusu järele — sest kristlased on oma ülestõusnud õpetaja dogmade alla maha matnud ning ei ole seda, kes käiks eel ja näitaks teed... Ristiusk on oma aja ära elanud... Jumal pole kellelegi liitsent si annud mingi ülima kõlbluse või armastuse peale. Religioon peaks meile õpetama õiget hingehoiakut ja elu vaimus...

Jälle „vaimus“. Mitte üksi hinges, mis on alateadvus ja tung, vaid ka selles, mille moodustab mina ja ülimina, ideaalsem pool inimesest. Too ideaalsem pool ongi, mis Metsanurga, eriti noore Metsanurga juures mässu tõstab, trotsib ja salvab. Võib-olla on selles teatud määralt ka generatsiooni-mässu, mis laiendatuna ja üldistatuna välja lööb palakeses „Mistarvis“ (Noor-Eesti albumis 1905. a.), paisudes agulielu viletsust ja vaesust vaadeldes väljakutsuvaks trotsiks kõige suurema autoriteedi — Looja enese — vastu sõnades:

„Kellele on nende viletsat kiratsemist tarvis? Ütelge — kellele? Ehk elutseb kusagil niisugune jumalanäru, kellel niisugustest looduse jäätistest veel hea meel on? Maha niisugune jumal! Ehk kui teda maha ei saa tõugata, siis ärgu olgu temaga mingisugust tegemist!“

Metsanurk oleks uudishimulik pealt vaatama isegi seda, kuidas Kristus ise kõige oma armastuse ja vägevusega hävitaks

toda viletsust. Ta ei usu, et seda oleks võimalik Kristuselgi hävitada. Ta tahab sellele tarvis elada, et rikkuda kas või silmapilgukski rikaste lõbusat elumaitsmist.

Võib-olla on see tal korda läinud — kui samastada agulielanik, kes nii mõtleb, autoriga. Võib-olla on ta väga rohkestigi sääraseid silmapilke suutnud luua seal, kus tahtis. Kindlasti on kordaminekuid, ning õige tublisti. Sest agulielanik ei ole kunagi unustanud oma sihti, nagu näeme „Viimase päeva“ luksusauto alla heitvast Krõõdast. Tolle Krõõda puhul ärkab veelgi kord trotsiv agulielanik, kes Viletsust kuulleb rääkivat Jumalaga ja käsu saavat jumalalt minna tagasi maa peale ja vaevata vaevatuid nii, et nad teaksid, kellega neil on tegu, mis tähendab jumal taevas...

Oma ilusama torke samas suunas, mis aga ühtlasi on sihitud ka jumalale, saavutab Metsanurk „Jumalakartliku“ nimelise jutukesega kogus „Jumalalapsed“.

Sambla Räni läheb lehmavargile. Tema kujutluses on jumal kõrgem olevus, kes peab korda, nuhtleb pattu, aga annab ka toetust, kui asi on õige või kui teda küllalt palavalt palutakse. (H. Raudsepp.) See pärast Räni mangub ja kauplebki jumalaga:

„Ole mulle armuline ja aita mind. Ma olen vaene inimene; raske on läbi saada. Sa näed ise, oh jumal, — ei ma varastaks, kui mul kõike küllalt oleks. Ole armuline!“ Ja edasi: „Olgu see siis viimane kord... ma katsun omaga läbi ajada... Sa armas jumal, mis tähendab üks lehm, kui Liiva peremehel on 15 lehma...“

Vargus õnnestubki, ning Räni tänab: „Issand jumal, sa oled armuline ja sinu heldus kestab igavesti!“

Väga grotesk, nagu möönab H. Raudsepp. Kui aga meeles pidada, et otsi ei ole trotsita või vastupidi, siis küllalt selge. Sest kõigele jumalakiusamisele vaatamata ei suuda Metsanurk ometi kunagi välja jõuda jumalasalgamiseni. Just vastuoksa, mida kaugemale ja kõrgemale ta oma mõttekäike arendab, seda enam ta veendub

jumala paratamatuses, isegi tema vajaduse ilmingimatuses.

Lunastus, uuesti- ja ümbersünd, paremaks saamine — need küsimused tõmbavad teda ühtejärke. „Orjades“ ta eeskujuliku nietzscheistina mõistab hukka orjavere ja arguse, „Ennäe inimese“ Andreas Martensi saadab minema lootuses kõrgema inimitiibi sünnitamiseks. Kuid „Jumalata“ Varrenis kohtame uut orja — jumalaotsijat argusest, kelle hing vajab kaitset ja kari, kes kipub nagu koer isanda juure, peksku see või poogu... Isegi „Jäljetu haua“ kommunist-põrandaalune Kristjan Raudma ei saa teisiti kui tunda end sisse lunastusküsimusse, seadida end Kristusena ristile.

H. Raudsepp ütleb: Metsanurga tegelastel näib puuduvat see „külgesündinud“ idee jumalast, vahenditu tunnetus, intuitsioon. Või Descartes'iga, et mõte täiuslikust olendist ei või olla ebatäiusliku inimese mõeldud. Aga tookord ei olnud veel ilmunud Metsanurga „Kutsutud ja seatud“ ning „Ümera jõel“. Ja „mässud“ etendasid oma osa. Väga selgelt laseb Metsanurk väljendada Kuristel romaanis „Kutsutud ja seatud“:

„Jumal on psühholoogiline funktsioon. Inimene usub, sest et tal Jumala olemasolu tarvilik on. Inimese egoism kihutab teda Jumala loomisele...“ Kas või säärase määramatu, vormitu ja ainult omaduste loeteluna, nagu sealsamas edasi üteldud. Sest „on igas hinges püha paik, kus kõneldakse ainult Jumalaga“.

Metsanurgale on inimesed mitte püsti-käivaiks loomadeks, vaid surematuiks jumalateks (Fr. Bacon). Temale ei ole jumal surnud nagu Nietzschele, vaid jumala ja looduse protsessid näivad talle pigem Spinoza moodsa ühistena, kuigi see jumal tihti-peale seisab väljaspool meie pisikest head ja kurja. Seda enam tuleb aga teda otsida, tuleb end pingutada tema otsimiseks.

Kuidas, miskombel — selle üle võidakse vaielda. Metsanurk konstateerib: ristiusk on meid õpetanud 2000 aastat, aga inimeste südamed on kõvaks jäänud nagu kivi. „Kutsutute ja seatute“ Maria vihjab,

LUTS

Karin Luts

Veneetsia motiive

Elmar Kits

Lilled

Adamson-Eric

Daam mustas kleidis

Andrus Johani

Lilled

et on aeg hakata uue hoone ehitamiseks kive kokku kandma.

Võib-olla Metsanurkki on püüdnud lammutada vormi, koorukest, et kaasa aidata uue hoone kivide kandmisel. Hoone! Mis hoone sees peaks olema ja sinna paigutama — selle üle ei kahelda kuskil.

Usk on kindel, aga kõigub ja kõigutatakse kirikut. Selles suunas on Metsanurga pilkenooled suuremalt osalt sihitud ja on ka märki tabanud. Isegi see „kolmesabaline“ „Ümera jõelt“. Usu suhtes ükskõikne ei painduks usku mitte pilkamagi.

Võrreldagu ses mõttes Metsanurka Bernard Shaw'ga, kes inimese tegija asetab hoopis küsimusest väljapoole, toetudes kõigi asjade puhtteaduslikule ära-

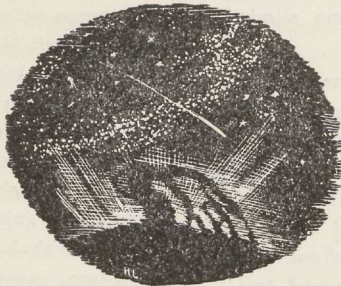
seletamisele. Mitte nii Metsanurk. Palju-tähendavalt lõpetab ta oma tõsisema usu- ja kirikuromaani „Kutsutud ja seatud“:

„Ja vaata, ma olen iga päev teie juures aegade lõpuni...“

Olen. Jään. Kõik, mis sellele seltsib Metsanurga puhul, mis lähtub tema üliminast, on seesama idealism, mille väljendas mõne aasta eest president Roosevelt sõnades:

„A living which gives a man not only enough to live by but enough to live for.“

Sellelt seisukohalt vaadates on Mait Metsanurgas harukordselt õnnestunult paa-runud usklik hing sotsiaalse südametunnistusega. Ning lõikus on olnud vastav — rikkalik.

Mentaliteedi vananemine

ündimuse langus üheltpoolt ja läbilõikeline eluea pikene- mine teiselt poolt kutsuvad esile nähtuse, mida nimeta- takse r a h v a k e h a v a n a - nemiseks. Vanemad vanuse- rühmad rahvastiku vanuslikus koostises võ- tavad ülekaalu enda kätte. Rahvastiku va- nuspüramiid muutub puhkeva elu sümboli — punga — kujulisest surma sümboli — urni — kujuliseks.

Rahvakeha füüsiline vananemine põh- justab väga olulisi (ja just ebasoovitavaid) muudatusi rahva ja riigi mitmesugustes elu- avaldustes. Raukade kõrge arv suurendab hoolekande koormust rahvamajandusele, töötajate arvu tagasimineku ei võimalda ka- sutada täiel määral produktiooni kapatsi- teeti, riigi kaitsejõud nõrgenevad jms.

Kuid nende raskuste kõrval, mida rahva- keha vananemine ühiskonnale otseselt kaa- sutab, on veel teine ja võib-olla suuremgi oht ühele rahvusele, see on rahva psüü- hiline vananemine, mentalitee- di vananemine.

Juba pealiskaudne vaatlus näitab vaat- lejale, et näiteks Prantsusmaal viibides näeme silmatorkavalt suurel arvil vane- maid inimesi ja vähe lapsi, kuna Poolas näiteks on olukord otse vastupidine. Tege- likult on ka vanusepüramiidid Prantsus- maal ja Poolas õige tunduvalt erinevad, kuigi ka juba Ida-Euroopas ilmneb alanev paljunemistendents. Rahvas, mille vanus-

likus koostises „vanemad aastakäigud“ do- mineerivad, peab kindlasti olema teissugune iseloomuga ja teissuguselt reageerima kui selline, kus ülekaalus noored, alla 30-aasta- sed isikud, väidab W. Hellpach.¹⁾

Vanainimese mentaliteet on õieti surma- mentaliteet. Selle aluseks on kartus, hirm kõige kaduva pärast. Inimene, olles jõud- nud teatavasse pöördelisse easse, tunneb end nagu mäe tipus, selle mäe tipus, mille poole ta oli kogu aeg püüdnud. Seal olles ta nagu näeb selgesti oma elu teist, lasku- mise teekonda ja selle matka lõpul, all orus haigutavat tühjust — surma.

Mida vanemaks inimene muutub, seda kavakindlamalt asub ta oma olelu kindlus- tamisele. Vajadus kindlusele ja stabiilsu- sele haarab kogu vananeva inimese mõtte- maailma, sageli juba neljakümnendaile aas- taile lähenedes. Vana inimene muutub mõõdukaks, järelekaaluvaks, resigneeru- nuks ja ettevaatlikuks.

Noort inimest iseloomustavat mentali- teeti võiksime sellevastu nimetada elumen- taliteediks. Noor inimene näeb enda ees ainult elu. Ta ei mõtle surmale. Ta pilk on nagu suunatud mäe esimesele küljele ja tipule, mis on tema püüdluste objektiks. Ta ei mõtle märke ronides laskumisele ega teekonna lõpule.

Noorus eelistab riisikot, ta mängib kõr- geile panustele ja kui ta ka vahel kaotab,

¹⁾ Hellpach, W., Einführung in die Völkerpsychologie, Stuttgart 1933, lk. 27.

omab ta siiski küllalt aega jälle toibuda ja uuesti riskida. Nooruses näib elu lõputa, noored ei mõtle sellele, et eluaeg võib osutada piiratuks.

Mõtlematus, ettevaatamatus, hulljulgus mängivad noorte elus tähtsat rolli. Nad ei tarvitse sellepärast sugugi sageli kaotada. Nende võitu tagab teo dünaamika. „Julge pealehakkamine on pool võitu“ — ütleb rahvasõnagi. Suured võidud eeldavad ka suurt riski.

On loomulik, et selle rahva juures, kus domineerivad vanemad vanusrühmad, peab ülekaalu võtma ka vananev mentaliteet. Kuid me ei oleks õigel teel, kui me mentaliteedi küsimuse üle otsustaksime ainuüksi rahvastiku vanusliku struktuuri järgi. Tuleb arvestada veel asjaolu, et vananev mentaliteet võib levida ka noorte hulgas ja vastupidi. See küsimustik puudutab eriti kasvatusprobleemi ühenduses lastearvuga perekonnas.

Piiratud lastearvu juures kasvatatakse lapsed paratamatult suurema hoole ja ettevaatusega, mis halvab nende loomulikke tegutsemisvõimet. Vähesed lastearvuga perekonnas või — nähtus, mis järjest suureneb — ainsa lapsega perekonnas vedavad lapsed suure osa ajast vanemate või vanavanemate järelevalve all; sellest tingituna muutuvad nad vähem elurõõmsaks, varaküpsiks, tasakaalukaks, andumises lihvitumaks ja vähem hakkajaks. Neid hoitakse kartlikult, kuna iga kaotust juba instinktiivselt kardetakse enam. Et hüglahulgal lapsi suri, oli varem aegadel endastmõistetavaks. Praegu on aga ühe või kahe lapsega perekonnas lapse surm perekonnale katastroofiks. Ainsad või vähesed lapsed kasvavad hoopis erilistes elutingimustes ja arenevad vastavalt erisugusteks — hoolimatu riisiko ja elurõõmu asemele astub kõigi mõeldavate vahenditega saavutatud kindlus ja kainus elusuhutumises.²⁾

Raskustest ja puudustest üksiku lapse kasvatamisel märgib näiteks L. Kalling-Kant:³⁾

„1. Üksikule lapsele pühendatakse liiga suurt tähelepanu.

2. Üksikul lapsel pole enamasti endataoliste mänguseltskonda.

3. Üksiku lapse puhul teevad vanemad sageli kasvatusvigu, kas hellitavad last või võtavad lapselt vabaduse ja võimaluse isetegevuseks liialdatud järelevalve ja juhtimisega.“

Nii on peamiseks puuduseks üksiku lapse korral, et laps hakkab end pidama liiga tähtsaks. Hiljem koolis ja elus ei suuda ta leppida, kui tuleb mõnikord teistele järele anda, kui tuleb hüvesid teistega jagada ja kui ta iga kord ei saa olla esimene. Üksikul lapsel on hädadoht kujuneda ebahäidlikuks.

Tuleb silmas pidada, et kasvatusingimustes üksiku lapse olukorras on ka laps, kelle õeksed on temast kas palju vanemad või nooremad. Näiteks esimene laps, kes pikka aega kasvab üksikuna, või viimane, kes sünnib, kui teised juba on jõudnud noorusikka või varem surnud. Parim ja loomulikem kasvatusõhkkond on loodud, kui ühe pere lapsed sünnivad paari-kolme aasta vahedega. Ema hool ja kasvatusvaev on märksa väiksem kui näit. siis, kui laste vanusevahe on 5—10 või veel rohkem aastaid. Sest viimasel juhul lapsed ei saa maitsta hüvesid, mida pakub ühine kasvatusühiskond õdede-vendadega.

Kui on üksik laps perekonnas, tuleb temale vähemalt võimaldada endavanuste mänguseltskonda, olgu perekondade vaheliselt, ühisel mängumurul või lasteaias. On ülekohtu ja kasvatuslik viga isoleerida laps teistest endavanustest, sest normaalses lapses on maast-madalast vajadus teiste endataoliste järele. Üksikult kasvav laps meenutab nagu vaeslast, kuigi tal on vanemad ja võib-olla jõukas kodu.⁴⁾

²⁾ Hellpach, W., op. cit., lk. 28.

³⁾ Kalling-Kant, L., Lapse areng ja kasvatus, Tallinn 1938, lk. 175.

⁴⁾ „Lapse mängumaailma enneaegne purustamine on kasvatus suurimaid eksisamme. See purustamine ei tarvitse olla alati tahtlik. Laps, kes on sunnitud alati olema täiskasvanute keskel, kel puuduvad mänguasjad, mängukaaslaste ja võimalus mänguks, võtab iseenesest täis-

— Üks väike tüdruk, kes kasvas üksildaselt mõisa härrastemajas, kõndis tihti sügavkurva ilmega mõisa pargis ja pöördus tõsiselt vastutulijate poole küsimusega: „Kas te olete näinud teisi väikseid lapsi?“

Hoopis teissugune kasvatuslik miljöö kujuneb lasterikkas perekonnas. Seal pole vanematel võimalik nende eest nii hoolitseda, lapsed on rohkem omapead. Juba varakult peavad nad õppima ise ringi vaatama. Peale selle asub siin osa kasvatusülesandeid vanemate laste kättes, kes nooremaid juhivad, kuid ise ikkagi nooruslikult häälestatud on.

Eriti jõuliseks näiteks lasterikkas perekonnas kujunevast nooruslikust mentaliteedist on Aleksis Kivi „Seitse venda“.

Kuid mitte ainult lapsed oma perekonnast — vennad-õed — ei kasvata üksteist, vaid samuti ka võõrad mängukaaslased.

Terve ja normaalne laps on täis tegutsemistungi. Ainult elujõuetu või haige inimene suudab olla midagi tegemata oleskelles päevast-päeva seisva veena. Tervise ja jõu tunnuseks on alaline liikumine, mis ei tunne paigalpäsi.

— Kui agulitänaval jõuk lapsi loobib üksteist kividega, sõimab möödakäijaid ja käib naaberaias õunu varastamas, siis on see tegutsemistungi, mis neis välja lööb. Nad oleksid elujõuetud ja alaväärtuslik inimmaterjal, kui nad seisaksid päevad läbi rahulikult majaseina ääres midagi ette võtmata, väidab L. K a l l i n g - K a n t.

Tegutsemisel, mängimisel vajab laps mängukaaslast. Laps tunneb otse nälga mängukaaslaste järgi, kui teda kunstlikult on eraldatud kokkupuudetest endataolistega. Kui me neile mängimist omasugustega

kasvanute mõtlemisviisi liig vara üle, ammu enne kui ta on kasvanud selleni. Tema fantaasia- ja tundmustemaailm jääb kiduraks, ta muutub varatargaks, kes täiskasvanuna on enamasti kuiv pedant, tundevaene ratsionalist, kel puudub sissetundmisvõime teiste inimeste elamustesse ja olukordadesse...“ (A. E l a n g o, Lapsepõlv ja iseloom. Väikelapse vaimne areng ja kodune kasvatus, Tartu 1933, lk. 50).

ei võimalda, siis on see suur ülekohus laste — õieti kogu järgneva inimpõlve vastu.

Sellest selgitusest peaks piisama, et veenduda, milline hädaoht rahva mentaliteedile pesitseb ühe-kahe lapse süsteemis, eriti kui see paaritub eraldamistendentsiga omavanustest mängukaaslastest, nagu see on tüübiline eriti linnalise eliidi juures. Ühelapse süsteem on soodsaim surmamentaliiteedi taimelava.

Vananeva koostisega rahvakeha pluss mentaliteedi vananemine ka noorte hulgas viib paratamatult kogu rahva resignatsioonile, närbumisele — vastu surmale. Elu muutub ilmetuks veeteerimiseks. Inimesed oma kindluse taotlustes, kasvõi näiteks igasuguste pensionide, eeskujulike vanadokude jms. kaudu steriliseerivad endas pesitseva teotsemistungi. Inimene niiteldab konserveeritakse kogu oma olemuses.

Vananev rahvas ei või oma käitumises lubada suurt riisikot — kuni kõige ühele kaardile panemiseni. Ta ülesandeks on vaid kindlustada seda, mis juba olemas on, kui seegi üldse osutub võimalikuks. Ta peab kõike äärmise hoolega kaaluma ja staatikat dünaamikale eelistama, vastupidi rahvale, kus noorus enamuses, kus järelemõtlematus tähtsat osa mängib ja kus tegutsemise võimas dünaamika oletatavasti edasi viib.

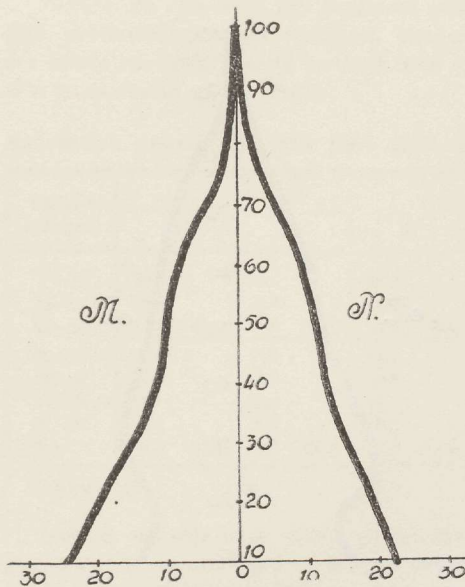
Vananev mentaliteet nakatab ka noori ja nii toimub rahvastiku psüühiline raudgastumine progressiivselt.

Prantsusmaa ja Inglismaa on tüübilised vananeva, kui mitte vananenud mentaliteediga rahvad. Nende käitumine, eriti viimaste suurte poliitiliste kriiside puhul Euroopas, on ses mõttes eriti iseloomustav.

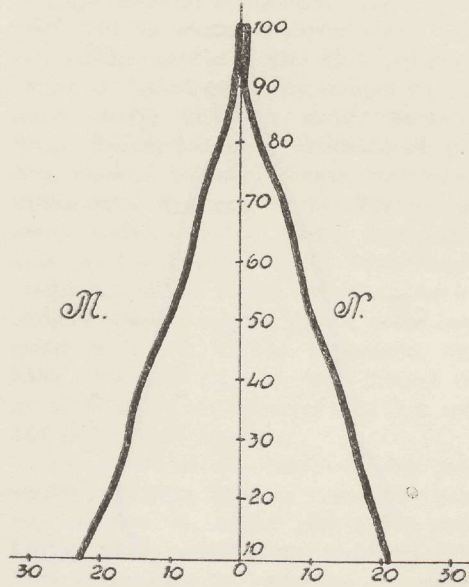
Ja Eesti? Peatume Eesti juures pisut pikemalt.

Tagasi vaadates meie suurimale rahvuslikule tõusuajajärgule — ärkamisajale, näeme, et ka rahvastiku vanuslik koostis oli sel ajal noorusliku mentaliteedi tekkimiseks ja levimiseks eriti soodus. Soodsam, kui ta kunagi hiljem on olnud. Alla 30-aastased moodustasid 1881. a. rahvaloendusel kogu rahvastikust ca 60%(!).

Eesti rahvastiku vanuslik koostis 0/00
1881. a.

Eesti rahvastiku vanuslik koostis 0/00
1897. a. (1881. a. loenduse maa-ala ulatuses).

Vanus-rühmad	%			
	M.	N.	K.	
— 9	24,5	22,8	23,6	
10—19	20,3	19,2	19,8	
20—29	16,4	16,8	16,6	60,0
30—39	12,0	12,4	12,2	
40—49	10,8	11,1	10,9	
50—59	8,6	9,0	8,8	
60—69	5,2	5,8	5,5	
70—79	1,8	2,2	2,0	
80—89	0,4	0,6	0,5	
90—	0,0	0,1	0,1	40,0
Kokku	100	100	100	100

Vanus-rühmad	%			
	M.	N.	K.	
— 9	22,9	21,2	22,0	
10—19	19,7	18,6	19,1	
20—29	16,4	16,4	16,4	57,5
30—39	14,0	14,2	14,1	
40—49	10,3	10,7	10,5	
50—59	7,8	8,4	8,1	
60—69	5,8	6,6	6,2	
70—79	2,6	3,2	2,9	
80—89	0,5	0,6	0,6	
90—	0,0	0,1	0,1	42,5
Kokku	100	100	100	100

Selleaegse mentaliteedi iseloomustavaks kandjaks oli C. R. Jakobson oma „Sakalaga“.

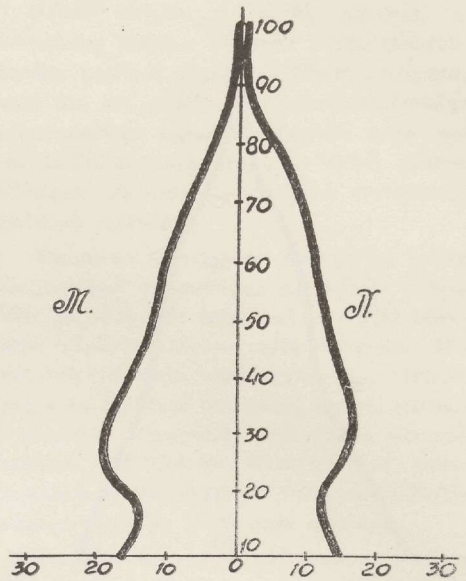
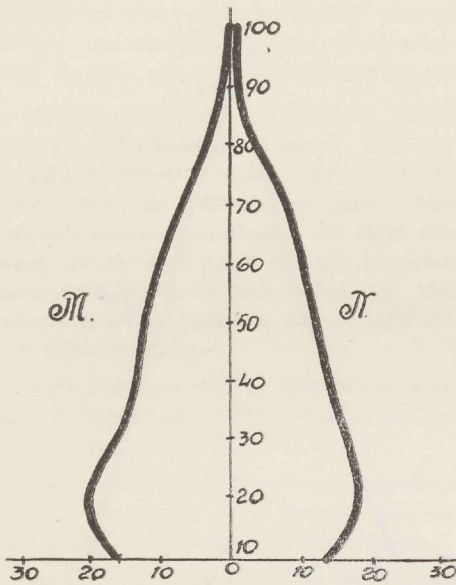
Teatavasti järgnes suurele ärkamisajale sajandi lõpul teatav paus rahvuslikus tõusus venestamissurve näol. See oli aga ainult ajutiseks tagasilöögiks. Sajandi vahetusel algab uus tõusuliikumine. Me näeme, et rahvastiku vanuslik koostis oli ka sel ajal veel väga soodus (kuigi mitte nii hea kui 1881. a.). 1897. a. rahvaloenduse järgi moodustavad alla 30-aastased kogurahvastikust ca 57,5%.

Nooruslik mentaliteet, kuigi ajutiselt surve all, murdis endale uuesti teed. Noorem haritlaspõlv, Tartus J. Tõnissoni, Tallinnas K. Pätsi juhtimisel, asus eesti ühiskondliku tõusuliikumise etteotsa. Kiire edu haaras pea kõiki elualasid. Eriti väärrib esiletõstmist majanduslik isestumine, mis avaldus eeskätt talude ostus, põllumajanduse ratsionaliseerimises, ühistuliikumise erakordselt hoogsas tõusus jne.

Noorusliku mentaliteedi kõige jõulisemaks avalduseks aga kujunes iseseisva Eesti Vabariigi rajamine, eriti Vabadussõda.

Eesti rahvastiku vanuslik koostis ‰‰‰
1922. a. (1881. a. loenduse maa-ala ulatuses).

Eesti rahvastiku vanuslik koostis ‰‰‰
1934. a. (1881. a. loenduse maa-ala ulatuses).

Vanus- rühmad	‰			
	M.	N.	K.	
— 9	16,2	14,1	15,1	
10—19	20,8	18,4	19,5	
20—29	16,6	16,8	16,7	51,3
30—39	13,7	14,4	14,1	
40—49	12,3	12,6	12,4	
50—59	9,8	10,4	10,1	
60—69	6,8	8,2	7,6	
70—79	3,1	3,9	3,5	
80—89	0,7	1,1	0,9	
90—	0,0	0,1	0,1	48,7
Kokku	100	100	100	100

Vanus- rühmad	‰			
	M.	N.	K.	
— 9	16,4	14,2	15,2	
10—19	15,2	13,1	14,1	
20—29	19,3	16,8	18,0	47,3
30—39	15,3	15,6	15,4	
40—49	12,0	13,3	12,7	
50—59	10,1	11,3	10,7	
60—69	7,2	8,9	8,1	
70—79	3,7	5,4	4,6	
80—89	0,8	1,3	1,1	
90—	0,0	0,1	0,1	52,7
Kokku	100	100	100	100

Kuigi vanuslik koostis iseseisvuse loomispäeviks oli juba tublisti halvenenud ja vanuspüramiid muutunud sibulakujuliseks, siiski olid nooremad vanusrühmad veel ülekaalus (kuni 30-aastaseid 52,0‰). Väga huvitava tööjana tuleb seejuures nentida, et 10—19-a. ja 20—29-a. ‰‰ 1922. a. on täpselt võrdne vastavate protsentarvudega 1881. aastast. Need vanusrühmad aga ongi just rahvas peitva noorusliku dünaamika kandjaks. Alla 10-a. vähene arv ei jõudnud sel ajal veel mõju avaldada.

Iseseisvuse ajal on rahvastiku vanuslik koostis halvenenud kogu aeg. 1934. a. rahvaloenduse ajal, nagu näeme juuresolevast tabelist, on ülekaalu enda kätte võtnud juba üle 30-aastased. Ja rahvakeha vananemine toimub üha edasi. Praeguse sündimuse taseme kestmisel ei ole lootusi paranemiseks ka kaugemas tulevikus.

Milliseks ähvardab kujuneda meie rahvastiku vanuslik koostis lähemal aastakümnetel, eeldades et ei tule pööret sündimuses, selle selgituseks esitame mõned ta-

belid, mis koostatud H. Reimani kalku-
latsioonide põhjal.

1945. a. on alla 30-a. arv langenud juba
42,4 protsendile kogurahvastikust, kusjuu-
res naiste vanuslik koostis on eriti halb —
alla 30-aastaseid ainult 39,6%.

Rahvastiku vanuslik koostis %/0/0 1945. a.

Vanus- rühmad	%					
	M.		N.		K.	
—14	23,1		19,8		21,3	
15—19	8,0		7,0		7,5	
20—29	14,5	45,6	12,8	39,6	13,6	42,4
30—39	17,7		15,9		16,7	
40—49	14,2		14,8		14,5	
50—59	10,1		12,2		11,3	
60—69	7,4		9,5		8,5	
70—	5,0	54,4	8,0	60,4	6,6	57,6
Kokku	100		100		100	

1960. a. on alla 30-a. naiste prots. lan-
genud 37,8-le, meeste oma — 43,4-le, kokku
moodustades kogurahvastikust 40,4 prots.

1980. aastal näeme, et alla 30-a. arv
(mehed ja naised kokku) on kahanenud
juba allapoole 40% piiri — 38,6%-le, kuna
alla 30-a. naisi on naiste koguarvust kõigest
36,3%. Siin peame mõtlema tagasi 1881.
aastale, mil olukord oli otse vastupidine —
noori alla 30-a. vanuseid oli kogurahvasti-
kust koguni 60%, vanemaid, s. o. üle 30-a.,
vastavalt ainult 40%.

Rahvastiku vanuslik koostis %/0/0 1980. a.

Vanus- rühmad	%					
	M.		N.		K.	
—14	20,3		17,8		19,0	
15—19	6,8		6,0		6,4	
20—29	14,1	41,2	12,5	36,3	13,2	38,6
30—39	14,4		13,0		13,7	
40—49	13,9		13,1		13,5	
50—59	13,1		13,5		13,3	
60—69	2,6		11,4		10,5	
70—	7,8	58,8	12,7	63,7	10,4	61,4
Kokku	100		100		100	

Et ülevaade oleks täielikum, esitame
veel rahvastiku vanusliku struktuuri regio-
naalse pildi 1934. a. rahvaloenduse andmeil.

Järgnevas viimases tabelis näeme alla ja
üle 30-a. protsentarve, nii meeste, naiste kui
ka kogurahvastiku kohta eraldi adm.-ühikute
järgi. Pilt on mõtlemapanevalt kurb, eriti
mis puutub naistesse. Alla 30-a. naissoost
isikud on linnadest (kaasa arvatud ka en-
dised alevid) ülekaalus ainult Mustvees
(50,8). Vähem kui 40% moodustavad alla
30-a. vanused naised Tallinnas, Haapsalus,
Kuressaares, Narvas, Paldiskis, Pärnus, Jõ-
geval, Keilas, Mustlas (35,4!), Narva-Jõe-
suus (33,9!), Otepääl, Sindis, Suure-Jaanis
(34,4!) ja Võõpsus (35,2!). Meeste suhtes on
olukord linnades tublisti parem, kuigi kau-
getki mitte hea. Näiteks Tallinnaski, kus
näha võrdlemisi rohkesti noori inimesi tä-
navail liikumas, moodustavad alla 30-a. me-
hed siiski ainult 44,7%.

Aga linnad ei ole otsustavad meie rah-
vastiku vanusliku koostise kujunemise suhtes.
Olulisem on, millist pilti näitab maa.
Ühtlasi võime sellest pildist järeldada, mil-
lised maakonnad on niiteldi „minevikuga“,
millised „tulevikuga“, millised välja-
surevad ja millised elujõulised.

Jälgides protsentarve maakondade järe-
le, näeme pisut soodsamat seisundit kui
linnade juures. Üldiselt on siingi naiste
vanuslik struktuur tuntuvalt halvem meeste
omast (alla 30-a. vanuseid naisi 46,9% ja
mehi vastavalt 52,0%). Naissoost noorsoo
poolest on kõige vaesem Viljandimaa (alla
30-a. 41,7%), sellele järgnevad Valgamaa,
Läänemaa, Pärnumaa, Tartumaa jt. Alla
30-a. naised on ülekaalus ainult Petserimaal
(57,7%).

Meeste suhtes on maakonnis lugu rahul-
dav. Kuni 29-a. mehed on alakaalus ainult
Viljandi- ja Valgamaal, mujal nad moodus-
tavad kõikjal kogurahvastikust üle 50%,
Petserimaal koguni 61,2%.

Kokku (mehed+naised) on pilt säärane,
et Viljandimaa ja Valgamaa on kõige enam
vananenud, kusjuures see protsess näib üha
kestvat. Need on minevikuga maakonnad.
Viljandimaa, mis on annud teiste maakon-
dadega võrreldes vististi küll suurima osa
Eesti tänapäeva haritlaskonnast, ähvardab
välja surra. Helgeim on Petserimaa tulevik.
Ta on noorim ja vitaalseim. Ka Virumaa,

Rahvastiku protsentuaalne jagunemine alla ja üle 30-a. adm. ühikute järgi 1934. a.

Adm. ühikud	— 29			30 —			Adm. ühikud	— 29			30 —		
	M.	N.	K.	M.	N.	K.		M.	N.	K.	M.	N.	K.
Linnad . . .	47,1	40,1	43,2	52,9	59,9	56,8	Kallaste . . .	59,0	54,7	56,7	41,0	45,3	43,3
Tallinn . . .	44,7	39,1	41,6	55,3	60,9	58,4	Keila . . .	48,6	37,2	42,3	51,4	62,8	57,7
Haapsalu . . .	51,4	38,2	43,9	48,6	61,8	56,1	Kil.-Nõmme . . .	50,4	41,6	45,4	49,6	58,4	54,6
Kuressaare . . .	55,6	39,6	46,6	44,4	60,4	53,4	Kunda . . .	49,6	45,6	47,5	50,4	54,4	52,5
Narva . . .	48,3	39,9	43,4	51,7	60,1	56,6	Kärdla . . .	49,6	41,1	44,7	50,4	58,9	55,3
Nõmme . . .	46,3	41,8	43,8	53,7	58,2	56,2	Mustla . . .	47,7	35,4	41,0	52,3	64,6	59,0
Paide . . .	50,4	42,6	46,1	49,6	57,4	53,9	Mustvee . . .	56,4	50,8	53,5	43,6	49,2	46,5
Paldiski . . .	48,2	38,2	42,7	51,8	61,8	57,3	Mõisaküla . . .	47,2	45,8	46,5	52,8	54,2	53,5
Petseri . . .	51,5	49,4	50,4	48,5	50,6	49,6	N.-Jõesuu . . .	43,0	33,9	38,0	57,0	66,1	62,0
Pärnu . . .	45,4	38,3	41,4	54,6	61,7	58,6	Otepää . . .	48,6	38,7	43,0	51,4	61,3	57,0
Põltsamaa . . .	48,8	41,6	44,7	51,2	58,4	55,3	Sindi . . .	46,6	38,7	42,1	53,4	61,3	57,9
Rakvere . . .	48,3	43,7	45,7	51,7	56,3	54,3	S.-Jaani . . .	42,5	34,4	37,7	57,5	65,6	62,3
Tapa . . .	49,3	47,7	48,5	50,7	52,3	51,5	Vööpsu . . .	44,6	35,2	39,4	55,4	64,8	60,6
Tartu . . .	50,0	40,2	44,4	50,0	59,8	55,6	M a a d . . .	52,0	46,9	49,3	48,0	53,1	50,7
Tõrva . . .	53,0	43,5	47,7	47,0	56,5	52,3	Viru . . .	52,7	48,2	50,4	47,3	51,8	49,6
Türi . . .	47,3	42,9	44,9	52,7	57,1	55,1	Järva . . .	50,5	45,7	48,1	49,5	54,3	51,9
Valga . . .	48,6	41,3	44,6	51,4	56,7	55,4	Harju . . .	50,8	46,2	48,4	49,2	53,8	51,6
Viljandi . . .	48,5	42,2	45,0	51,5	57,8	55,0	Lääne . . .	50,5	44,9	47,5	49,5	55,1	52,5
Võru . . .	50,4	42,9	46,3	49,6	57,1	53,7	Saare . . .	55,8	46,2	50,5	44,2	53,8	49,5
Alevid . . .	50,2	42,8	46,2	49,8	57,2	53,8	Pärnu . . .	50,1	45,2	47,6	49,9	54,8	52,4
Antsla . . .	53,2	44,5	48,4	46,8	55,5	51,6	Viljandi . . .	47,5	41,7	44,4	52,5	58,3	55,6
Elva . . .	49,5	43,0	45,9	50,5	57,0	54,1	Tartu . . .	50,8	45,9	48,2	49,2	54,1	51,8
Jõgeva . . .	50,1	38,7	44,2	49,9	61,3	55,8	Valga . . .	48,0	44,4	46,1	52,0	55,6	53,9
Jõhvi . . .	54,4	47,4	50,6	45,6	52,6	49,4	Võru . . .	53,2	47,9	50,4	46,8	52,1	49,6
							Petseri . . .	61,2	57,7	59,3	38,8	42,3	40,7

Saaremaa ja Võrumaa tulevik näib olevat kindlustatud enamal määral kui Järva-, Harju-, Tartu-, Lääne- ja Pärnumaa oma.

On huvitav lõpuks märkida, et Petserimaal on rahvastiku vanuslik ehitus üldjoontes sarnanev kogu meie rahvastiku vanuslikule koostisele ärkamisajal.

See linnulennuline arvuline ülevaade kõneleb küllalt kurba keelt. Kas võime loota, et meie rahvuse tulevik on täis samast heroilisust nagu seda oli minevik, kui ei murdu mitte-ühegi-, ühe- ja kahelapse süsteem?

Siin ei mängi rolli rahvastiku arvuline kahanemine (eestlasi pole varemaltki rohkem olnud siin Läänemere kallastel), vaid

vananemine, füüsiline, eriti aga mentaalteedi vananemine, mis käivad käsikäes vähese lastearvuga perekonnis.

„Mida nooremad ja mida suurema elujõuga rahvad, seda kiiremini tungivad nad oma senistest piiridest välja, alistavad vanemad ja nõrgemad naabrid ning vallutavad maailma. Tõu vananemisela järgnevad varsti kaotatud lahingud, orjastumine, mandumine ja mugavaks muutumine.“⁵⁾

Kas tõesti ei leidu vahendeid selle langustee pidurdamiseks? Üks on selge, ilustest sõnadest on siin vähe, väga vähe kasu.

⁵⁾ Elango, A. (Fritz Künkel'i järgi), Armastus ja abielu, Tartu 1938, lk. 7.

Portreid Mait Metsanurga loomingust

õneldes kirjaniku stiilist, on viimase all tavaliselt ikka mõeldud kirjaniku sõnastusviisi ja formalistliku kooli stiiliuurimustes on piirdutud autori sõnastuselementide kategoriseerimisega valmisolevatesse poeetikalahtritesse. Uuematel aegadel on stiilmõiste saanud avarama ja painduvama käsituse osaliseks ja stiili-eritlejad on hakanud teose vormi- ja keeleelementide tagant otsima autori psüühilisi omapärasusi, ta vaimustruktuuri. Üha enam on hakatud stiili-mõistet käsitleda kui väärtusmõistet, mis haarab nii kunstiteose vormi kui ka sisu ja seisneb kunstiteose omapärase ja iseloomustavate elementide kogusummas, mille kaudu saab meile mõistetavaks autori *mentis character*, tarvitades renessansi fraasi. Stiili all on hakatud mõistma seda autori põhihoiakut, mis võib olla üldnimetajaks kõikidele kunstiteoses objektiveeritud elementidele. Stiiliuurija peab tunnetama kunstiteose ja autori *persona poetica* sidet. Siit saab iseenesestmõistetavaks, et kui soovitakse mõista mõne kirjaniku põhihoiakut, põhilaadi, s. o. tema stiili, siis ei tule vaatluse alla mitte ainult teose sõnastusviisi, vaid kogu teose üldplaan, kompositsioon. Veelgi enam: aine, ideestik, probleemistik, karakterid — seda kõike peab arvestama stiiliuurija. Juba ainevalik, ühe või teise kirjandusliigi eelistus on stiili küsimus. Üheks võtmeks autori hingelaadi

juure võivad olla need püsivad motiivid, mis kanduvad tihti autori teadmata-tahtmatagi läbi kogu ta loomingu. Aga püüdes tunnetada autori põhihoiakut, mõista ta isikupärast stiili, on oluline tähtsus ka autori loomingus elavate inimeste vaatlusel. On õpetlik jälgida, missugused inimesed domineerivad kirjaniku loomingus, milliste võtetega neid valgustatakse, missugused iseloomujooned saavad tähenduslikuks, milline on autori suhtumine oma tegelastele. Vaadeldes mõne autori kirjandusliku portreeteerimisoskuse arenemist teosest teosesse, ühtede kujundusvõtete eelistamist ja asendumist teistega, värvitoonide vaheldumist, huvi siirdumist ühtede iseloomujoonte vaatluselt teistele, selgub meile mõndagi autori vaimses füsiognoomias, ta stiilis. Kui Charles Baudelaire oma arvustustes kujutava kunsti üle ütles, et: portree! mis on lihtsem ja ühtlasi keerulisem, mis on pinnalisem ja ühtlasi sügavam!, siis võime sedasama teataval määral maksvaks pidada ka kirjandusliku portreeteerimis-kunsti kohta.

Mait Metsanurka on ikka nimetatud ideekirjanikuks. Ta kuulub nende loojate hulka, keda haarab mingisugune mõte, mingisugune probleem, ja kes siis selle väljendamiseks, ekspressiivseks tegemiseks hakkab looma kujusid, otsima inimesi, jälgima ilmeid. Selles mõttes tal on palju sarnasust Ernst Petersoniga, kelle mõju Metsanurga kirjanikutee alguses on olnud küllalt tähelepanud. Kuid omegi — milline määratu

vahemaa eraldab Metsanurka Petersonist, puht-kunstilisest seisukohast vaadates. Kui Peterson, maalides inimilmeid ja kujutades inimeste psüühilisi omapärasusi, on jäänud kaunis primitiivsele tasemele ja jämeda-koeliseks, siis Metsanurga inimloomuse kujutamisoskus on algusest peale olnud palju nõtkem ja kunstipärasem, ja tema aremine sellel teel on olnud märgatavalt edukas. Kui vaatleme Metsanurga rikkalikku toodangut seisukohalt, kuidas on arenenud tal inimloomuse kujutamine, ta portreteerimis- oskus, siis võime seal eraldada kolm etappi. Esimese etapi tõelise saavutusena võime näha Vahesaare Villemi kuju, teises etapis ületab kõik endised saavutused Taa- vet Soovere, ja kolmandas tõuseb markantselt esile Kristjan Raudma, kes nende ri- dade kirjutaja arvates on Metsanurga loo- mingus üldse kõige nüansirikkamalt ja nõt- kemalt maalitud kuju, kõige intiimsemalt käsitletud inimloomus.

Saadaolevate andmete järgi on Metsa- nurga esimeseks trüki ilmunud asjaks a. 1904 ajakirjas „Linda“ ilmunud jutustus „Laenamas“. Viis aastat pärast seda ilm- us „Vahesaare Villem“ ja selle viie aasta pik- kuse vaheaja täidavad siin-seal ilmunud jutukesed ja novelletid, milledest autor a. 1910 avaldas valimiku pealkirja all „Ju- malalapsed“. Siia ajavahemikku aga kuu- lub ka „Isamaa õilmete“ ilmumine. Neis esimesis kirjanduslikes katsetusis on tege- laskond küll õige kirju, kuid ei ole veel märgata märkimisväärset süvenemist ini- meste vaimseisse palgeisse. Kellest me siin kõik ei kuule! Rahahädas üliõpilasest, va- riserlikust lehmavargast, rahaahnest ma- japeremehest, külma südamega pojast, elu- kutselisist vargaist, kohmakast seminaris- tist, hella süümeega logardist, eksitatud köö- gitüdrukust, kunstnikust-hädavaresest jne. jne. ja lõpuks „isamaa õilme“, kes rän- dab aknalt aknale, otsides päikest, mille soojus aga ei ole enam võimeline teda elus- tama. Enamasti kõigil neil tegelasil siin on otsekui nutuvõru suu ümber, midagi kratsib neid südames. Nad ei suuda oma hädast vabaneda julge iseenese-ületami- sega ega rõõmsa minna-laskmisega. Need

on pisikesed inimesed ja pisikesed on nende rõõmud ja mured. Nad tunnevad hirmu naeruväärsuse ees, nad vaevlevad süüme- piinades, viseldes rahutult siia-sinna. Juba neis esimesis katsetusis on aga märgata, kuidas Metsanurga suhtumine neile oma tegelastele on kuidagi vaenuline, täis vim- ma. Ta otsekui parastades vaatleb nende pisikest piinlemist ega mõtlegi anda nende kannatusile suure traagika suursugust jumet. Peagu igaihe kohta neist tahaks ta nagu hüüda: ennäe inimest!

Autori saavutused inimilmete tabamises ei ole siin küll veel kuigi tähelepandavad. Jooned on jämedad ja kohmakadki, võrrel- des autori pärastiste saavutustega inimese- kujutamise alal. Aga Luise, selle väärkas- vatusse ohvriks langenud „isamaa õilme“ näos on siin juba õige nõtkelt tabatud see spetsiifiline apaatia, mida on näha naiste nägudel, kelle ootused ja lootused erootilisel alal pole täitunud ja kes rändavad vä- sinult ühe mehe käest teise kätte.

Kui eelnevad kujud olid esitatud enam- vähem siluetlikult põgusaajooneliselt ja kii- repilguliselt, siis Vahesaare Villemi portree on kujutatud juba hoopis süvenenumalt ja nüansirikkamalt. See on stiilselt ühtlane ja puhas. Vahesaare Villem, olles oma põhi- laadilt suguluses niisuguste karakteritega nagu Kitzbergi Soosaare Jaan, teataval määral ka Tammsaare Katku Villu ja isegi Pearu, on kirglikuma, võiks ütelda, puna- sama verega kui tema ümbrus, kuid kannab endas samal ajal tuntavalt kõiki põhja- maise rassi tunnuseid. Tema käitumine kaaslastega on tormakas, närvlikult äge, jõhkerki, kuid põhiliselt ta on vägagi hella ja tundliku loomusega. Seda oma loomuse õrnust ta otsekui peidab kõigi räuskamiste, näkkuviskamiste ja näkkusüllitamiste taha. Ikka põleb ta näos viha, ikka leegitseb seal põlgus. Ta otsekui viskleb ikka afektide krampides. „Villem kargas karjatades üles nagu metsloom, kellele ootamatult surmav haav selja sisse löödud...“, „Villem kiris- tas hambaid ja ulus nagu metsloom: „Ma tapan ta kuradi! Veel täna öösi!“ Niisu- guses afektide lõomas põleb ta kogu romaani kestel, kuni ta lõpuks väsinult vajub

sentimentaalseisse kodunt lahkumise meeleoludesse. Vaheasaare Villemi loomuses on palju Kristjan Raudma kirglikkust armastuses oma illusioonide vastu, kuid tema jõudu ei hävita veel skepsise mürk. Kui ta langeb, siis ta langeb olude sunnil ja seetõttu, et ta pole küllalt diplomaat, küllalt spekulant. Ta võitleb fanaatiliselt oma õiguse eest, kuid liiga lihtsemeelselt, võiks ütelda, liiga ausalt ja sirgjooneliselt. Kahjuks on aga maailmas ikka olukordi ja aegu, millal niisugustel teedel kõndijad ei jõua oma sihile.

Popsi Maali, Vaheasaare Villemi armastatu ja Otsa Annuse ihaldatu, ei ole esitatud hoopiski nii reljeefselt kui Villemi kuju. Naised on Metsanurga teoseis ikka enam-vähem kõrvalkujudeks, nad on aplikatsioonideks ja illustatsioonideks mees-karakteritele. Nende näod ei ole joonistatud välja nii ilmekalt kui meeste palged. Õigupoolest peaks popsi Maali tõusma õige heroiliseks kujuk, sest seda on kahtlemata naine, kes suudab ohvriks tuua oma ihu, et päästa armastatud mees ähvardavaist ohtudest. Kuid popsi Maali ilme jääb siiski kuidagi ähmaseks ja chaselgeks, sest autor ei ole mahti saanud küllalt sügavalt valgustada seda, mis sünnib puhta ja rikkumata naise hinges, kui ta sunnib ennast anduma võõrale vastumeelsele mehele.

Nii „Vaheasaare Villemis“ kui ka sellele eelnevais jutustusis on selgesti märgata kirjaniku kalduvust karakteriseerida oma tegelasi nende tegude kaudu, näidata nende sisemaailma nende toimingutes. Metsanurga tegelaste füüsilise välimuse kohta saame vist küll pisut enam andmeid kui annab Tammsaare oma psühholoogilistes novellides oma tegelaste kohta, kuid need andmed pole kuigi olulise tähtsusega, nad pole eriti iseloomustavad sellele vaimsele palgele, mis saame neist inimesist.

Et üht kirjanikku küllalt sügavalt mõista, selleks tuleb tema loomingu sisulisi ja vormilisi elemente analüüsides, tema sõnastusstiili sngemeid jälgides ja tema tegelaste ilmetega tutvudes leida selle kirjaniku elamuste põhilaad, see algrakuline tundevärving, millest võrsub välja ja saab

mõistetavaks kogu ta looming. Kui Tammsaarel ta elamuste põhiliseks tooniks on, võiks ütelda, skepsis ja skepsisest johtuv resignatsioon — nii ümbrusest kui ka enesestki üleolev resignatsioon, mis annab spetsiifilise jume ta sulest ilmunud artiklitelegi, mida nõrgub ta sõnastusstiili elementidesse ja tegelaste palgeile, siis Metsanurgal on selleks elamuste põhiliseks värvinguks, võiks ütelda, kõlbeline viha, see isesugune eetilise rahutus ja rahuldamatuse, mis kajab kõikjalt ta teoseist läbi. Seda võib ütelda juba pärast „Vaheasaare Villemit“ ja üha markantsemalt see selgub ta hilisemas loomingus. Nii Tammsaarel kui ka Metsanurgal on tegelasi, kes võitlevad oma tõe ja õiguse eest, kirglikult ja fanaatiliselt. Tammsaare tegelased aga elule alla jäädes tunnetavad elu paratamatust, neil on otsekui väsinud, kõike-mõistev ja kõike-lepitav naeratus huulil. Metsanurga tegelastel aga kerkib otsekui mürgiseid aurusi hinge põhjast üles, langedes on nende näod otsekui valuja vihakrampides. Vaheasaare Villem, olles sunnitud lahkuma oma isatalust, langeb õige härdasse meeleolusse, aga seda ainult ajutiseks. Järgneval momendil juba tõuseb viha talle pähe, ta kiristab hambaid ja näitab rusikat oma kodukoha poole, hüüdes: „Neetud rumal armastus maalapikese vastu, mida isatalust ja kodukohast nimetatasse! Sii on minust kerjuse tehnu! Selleperast pian nüüd naesega kerjama minema, et sellest küinte ja ammastega kinni oidsin! Ole sa ära neetud!“

Vaheasaare Villem on Metsanurga portreekunstis suureks hüppeks edasi, võrreldes tema eelnevate kujudega. See on maalitud jõuliselt, kuid veel mitte eriti nüansirikkalt. Kui seni Metsanurk oli toonitanud oma tegelaste nägudes õige forsseeritud mõnd karakteriomadust, ilma mitmekülgsema valgustusega, siis „Orjades“ — teos ilmus kolm aastat pärast „Vaheasaare Villemit“ — ta hakkab sammuma avarama ja mitmekülgsema psühholoogilise süvenemise suunas. Ta võtab nõuks valgustada inim-palet hoopis mitmekülgsematest tahkudest ja sellest johtub, et tema isiklik vahekord

Klaosega, tema suhtumine sellele tegelasele ei ole küllalt selge, mida on oma essees alla kriipsutanud juba Tuglas. Perspektiivid vahelduvad, valgust lastakse langeda kord siit, kord sealt suunast. Seetõttu ei ole ajakirjanik Märt Klaos mitte nii selgelt-jõuliselt esitatud kuju kui Vahesaare Villem, kuid tema ilmeis on enam nüansirikust. Mitmedki jooned seal jäävad kuidagi ebaselgeks, mõistatuslikuks. Kuid kõik need küsimusmärgid kuidagi enam erutavad.

Kahtlemata Märt Klaose portree on üldiselt võttes disharmoonilisem Vahesaare Villemi omast. Siin on paljugi otsekui poollikuks jäänud. Kuid see nägu äratab vaatlejas hoopis mitmesugusemaid tundeid kui Vahesaare Villemi oma. Märkame, kuidas Klaost vaadeldes meis antipaatiat vaheldub sümpaatiaga, viha kaastundega, imetus põlgusega.

Märt Klaos on orjade laps. Ta näeb omaenda ja ümbruse soonis orjaverd voolamas ja tunneb end kutsutud ja seatud olevat selle vastu võitlema. Kuid õnnetuks ta on oma kehalt ja vaimult nii kidur, et peab paratamatult alla jääma elu brutaalsetele jõududele.

Märt Klaos kuulub nende Metsanurga tegelaste hulka, kes tahavad, otse pööraselt tahavad rohkem olla kui nad suudavad. Üteldakse ju küll, et inimene õigupoolest peabki rohkem tahtma kui ta suudab, siis andvat resultaadi alati võimalikust maksimumi. See on ju õigus, kuid tahtmise ja suutmise vahel ei tohi proportsionaalselt siiski nii suurt vahet olla, kui see on Klaose ja hiljem veel drastilisemalt Taavet Soove- re puhul.

Märt Klaosel on hoopis analüütilisem vaim kui Vahesaare Villemil, kes ainult määratseb ja tuiskab, andmata endale külmavereliselt aru asjade tegelikust käigust. Märt Klaoses on juba skepsist, kuid kaugeltki mitte niisugusel hävitaval ja haiglasel määral kui Kristjan Raudmas. Klaos kahtleb endas, kas ta kõlbab oma ülesande jaoks. Ta teab, et ta on loomult arg, julguseta ja tagasihoidlik. Ta teab ka seda, et midagi korda saata, selleks peab olema rõõvli julgus, kaabaka häbematus ja jõu-

mehe tugevus. Ta oskab karta rübala miljöö assimileerivat mõju. Kuid ometi on temas tahtmine olla võimas, olla valitseja ja käskija, teha midagi suurt, tugevam kui kõik kahtlused. Sellesse tahtmisse on aga segatud ka kadedust, väiklust, närust umbusku, pisikest viha. Märt Klaos ei ole Don Quijote, kes otse lapseliku süütuse ja hinge- puhtusega võitleb tuuleveskitega. Tema elus ei ole küll nii halenaljakaid sissekukumisi kui Don Quijote'l, kuid temas ei ole ka seda suurt ja puhast idealismi, mis meile Don Quijote teeb nii sümpaatseks. Märt Klaos on üsna pisike inimene, kes on istutatud närusesse miljöösse ja kes seal ei jõua ega oska välja elada oma komplekse. Viril ja jonnakas lõtvus tema näos, mida kirjanik meile on osanud hästi edasi anda, teeb ta meile antipaateks.

Peale kõige muu ta on skandaalselt halb psühholoog. On loomulik, et talle meeldib Lukretsia kui jõuline, uhke ja täisvereline naine. Vaadeldgem aga ainult, kuidas ta käitub selle daamiga, olles temaga kahekesi täiuslikult romantilises miljöö: ta teatab ette ja palub andeks, et ta kavatseb seda daami suudelda, ta k ö n e l e b sõitmisest kaugele merele, ta võrdleb oma südant veripunase kuuga, ta k ö n e l e b sellest, et ta tahab seda naist endale, millele Lukretsia endastmõistetavalt vastab: „Mina ei ole loom ega asi, keda keegi kunagi o m a k s võiks nimetada.“ Märt Klaos vaeseke ei tea, et naine ei armasta sõnu. Naine, eriti niisugune naine kui Lukretsia, tahab tegusid — isegi siis, kui need teevad haiget. Või siis teda erutab juba enam ignoreeriv jahe- dus. Jumala pärast aga mitte magusad sõnad.

Kuid Klaose näos on jooni, mis ärata- vad meis ka teissuguseid tundeid. On liigutav ja sümpaatiat äratav see ilusama ja puhtama maailma igatsus, mis kahtlemata elab Klaoses, kuigi see ei avaldu ei tea kui jõuliselt ja kuigi seda varjutavad madalad kompleksid. Klaos on inimene, kelle hing ja vaim ei saa kunagi minna rasva. Ta ei saa vajuda kodanliku jõudeelu igavasse mugavusse, sest see spetsiifiliselt metsanurklik kõlbeline rahutus ja rahuldamatus paiskab

teda alatasa uutele radadele. Ikka on ta näljane, ikka on tal janu. Niisugune rahu- tus on heaks tõukejõuks, mis võib tiivusta- da inimest korda saatma väga palju. Ainult Märt Klaose tiivad on nii armetult nõrgad. On liigutav vaadata, kuidas ta treenib oma tahet, kuidas ta püüab endast välja juurida argust. Kuid ta ei jõua isegi nii kaugele, et võiks usutavalt teeselda julgust ja tuge- vust. Ta laseb endale sadada rahet krae vahele, et harjuda ebamugavustega, ta kõ- neleb uhkele Lukretsiale stoilise trotsiga oma vaesest päritolust ning harjutab ennast endapiinamise rangete naudingutega. „Or- jade“ esimeses trükis ta lõpuks abiellub rikka ja vastumeelse lesega. On muidugi nooblim ja uhkem jääda üksi, kui ei saada seda, keda tahetakse, kuid Klaose abiellu- tormamist võib vaadelda ka kui trotslikku lõpp-spurti ta endapiinamise teel. „Orjade“ teises trükis autor asendab selle lõpp-hüppe vaiksimate allüüridega, lastes Klaost mõtis- kella: „Ammu see oli, kui ta kodulinnast välja oli sõitnud, pea täis suuri ideaale, hing täis kangelasmeelsust. Ta uskus siis, et ilm oma suurte ideaalidega häm- mastab, et kõik teda aukartlikult varsti kummardavad. Nüüd on ta elu ja inimes- tega kokku püütunud, on oma suurust mõõta ja tugevust proovida saanud. Ja cra- pooletu olles peab ta end pankrotiks tun- nustama. Ja siis algab ta uuesti otsast, väiksel ja tagasihoidlikult, suurte sõnade- ta, vägevate liigutusteta, mitte sellega hoo- beldes, mis ta olla tahab, vaid sellena end näidates, mis ta tõeliselt on.“

Vahesaare Villemile on vastaskujuks jõhker ja alatu Otsa Annus, Klaose vastas- mängijaks on Proosa, kes tuleb lõpuks võit- jaks — kuigi mitte moraalselt — nagu Otsa Annuski, sest elu armastab julma hoolimatust. Pisarad ja ohked on esime- seks garantiiks elus allajäämisele. Metsa- nurk armastab opereerida kontrastkarakte- ritega. Seejuures võib tähele panna, et elus allajääjad, oma illusioonide eest mee- lehehtlikult võitlejad on tal maalitud hoo- pis anduvama huviga ja nüansirikkamalt kui võitjad, kes hoolimatu jõuga saavuta- vad oma sihid.

Juba Metsanurga esimesis jutustusis võisime märgata, et autori tähelepanu köi- dab tüüp, kes meecheitlikult tahab olla enam kui ta suudab, ja et autor kaldub teda käsitlema mitte kaastundlikult, mitte erapooletult mõista püüdes, vaid kuidagi muigavalt, ennäe-inimeslikult. Kuid seni- sed kujud olid jäänud siiski visandlikuks ja „Orjadegi“ Klaos on märgatavalt dishar- mooniline ega rahulda autorit täiel määral. Taavet Sooverega aga, kelle kurvanäoline kuju olevat ilmunud autori silme ette vii- maseil aastail enne Maailmasõda (raamat ise ilmus alles a. 1922), on Metsanurk annud niisugusest kurvakuulisest võitlejast väga õnnestunud ja täiusliku portree. Siin võt- me kõnelda täie õigusega juba meistri- käest, sest Taavet Soovere kuulub meie kirjanduses vaidlematult parimate portree- de hulka.

Taavet Soovere on lihtne külapoiss, kel- lel on aga suured rosinad peas. Ta on lop- saka fantaasiaga, aga ääretu egotsentriline tüüp. On muidugi inimesi, kes ei rahuldu olemasolevaga, ihates säravamaid värve ja täiuslikumaid vorme, ja kes siis oma fan- taasias vabalt pillerkaaritavad. Taavet Soo- vere ei kuulu aga nende hulka, kes energia- küllaste teoinimestena oskavad realiseerida oma unistusi, ega ka mitte nende hulka, kes rõõmsate optimistidena oskavad elus näidelda, nagu Johan Bojeri Andreas romaanis „Vang, kes laulis“, nagu Ibseni kuu- lus luiskaja, nagu meilegi Nipernaadi, ja selles näitlemises oma kompleksid välja elavad. Soovere Taaveti õnnetus seisneb selles, et ta ei oska kuidagi korraldada oma vahekorda reaalsusega, igal sammul me kuuleme ta fantaasia-produktide haledat killunemist vastu tõelisust põrgates. Seejuures Soovere Taavet ei võitle ega rähkle mingite sotsiaal- sete programmide nimel, vaid oma isikliku auahnuse ja võimutahte rahuldamiseks. Ta ei ole mitte altruistlik, vaid ääretult egoist- lik idealist. See annab tema palgele veel kurvema jume kui on niisuguste maailma- parandajate nagu Cervantese rüütli ja Met- sanurga enda toodangus Kindralipoja ja Kristjan Raudma nägudel. Kui viimaste egoistlikud ja isiklikud huvid jäävad siiski

hästi varju üldkasulike ja ideeliste püüdluste taha, kui nad on, võiks teataval määral ütelda, oma suuruses õnnatud, siis Soovere Taaveti osaks on olla oma väiksuses õnnetu. Ja see on hirksam ja kurvem.

Nii Vahesaare Villem kui ka „Orjade“ Klaos unistavad, kuid nende unistus ei ole niisugust edevat dekoratiivsust kui Soovere Taaveti omades, mis kubisevad läikivatest žestidest, kujutlusist nagu see, kuidas ta kord uhke härrasmehena oma kodukohta sõidab, elegantsest autost välja astub ja kaunile looristatud daamile käe ulatab. Pealiskaudselt vaadates paneb see kõik ju muigama, kuid ometi me aimame, et Soovere Taavet on sügavalt traagiline kuju. Autorigi näolt seda kuju käsitelles kipub kaduma sealne tavaline pilkav muie, andes aset isegi vaikselt kaastundlikule ja leplikule naeratusele. Hästi on Metsanurk Taavet Soovere näos osanud edasi anda neid valujooni, mis on toonud sinna ta hiilgavate unistuste kokkupõrked tegeliku eluga. Need kokkupõrked viivad teda üha enam veendumusele, et tema nurjumistes on süüdi kaasinimesed. „Kõige lähemad inimesed on ikka kõige ullemad vaenlased,“ kaebab ta ja tema hääles on väga haiget saanud lapse nututooni, kui ta oma elutee lõppedes soovib minna oreliga kündma ja korruga leiab, et „nad on keeled katki lõrganud, elid ei tule enam kuulda-vale“. Soovere Taavet on ja jääbki õigupoolest lapseks, kel ei ole kasvatajat ja kes alatasa veristab ennast halbade mängukannidega.

„Vahesaare Villemit“ ja „Orje“ kirjutama hakates autorit on peamiselt haaranud idee, probleem kui niisugune, ja selle lahenduseks ja väljenduseks ta hakkas looma vastavaid kujusid. „Taavet Soovere“ puhul aga teda on haaranud esmajoones see kurvanäoline kuju, mis on teda inspireerinud näitama portreemaalijana täiel määral oma võimeid. Ja tal on vaidlematult edu, sest siin ta on annud viimistelduma ja puhtajoonelisema näo kui kunagi varem. Ta ei forsseeri enam värvidega, nagu mõneti Vahesaare Villemi puhul, ta ei kuhja vastandlikke jooni, nagu Klaose puhul. Ta

maitse kujutamiseviisid on hoopis peenenenud. Liigliha on vähenenud, sest autor tunnustab siin vahendite ökonoomsust enam kui kunagi varem ja osalt ka hiljem. Igal värviniüansil on oma ülesanne, igal joonekesel oma koht. Ja kõik see ei jää mitte pinnaliseks virtuoositsemiseks. Siin on juba hoopis tähelepanavamalt psühholoogilist sügavvalgustust, inimloomuse peenemat eritlust.

On tunda, et nende inimeste seerias, kes tahavad rohkem olla kui nad suudavad, kes on võitlejad, aga mitte võitjad — nende hulgas Taavet Soovere kuju on pakkunud kirjanikule juba üsna täiuslikul määral rahuldust. Lõplikult viimistelduna see kuju ilmus avalikkuse ette alles palju aastaid pärast Maailmasõda, kuid „Ürg-Soovere“ olevat paberile pandud a. 1914—15, nagu teatab Hugo Raudsepp. On tunda, kuidas pärast Maailmasõda kirjanik otsib portreemaali alal avarumisevõimalusi, ta otseselt januneb uute modellide järele. Meie silme ette ilmuvad kujud nagu Toho-oja Anton oma uhke Tülba Truutaga, Epp, Vaaren — surmamõistetud novellis „Jumalata“, ärimees Martens oma kirjandusehuvilise naisega, ja mitmed teised.

Kui Taavet Soovere, Vahesaare Villem, Klaoski ja mitmed teised vandusid elule alla, mõru naeratus huulil ja vihapisarad silmis, siis Epp, Toho-oja Anton, samuti ka Vaaren ja uhke Martens emb-kumb kas ei otsigi väljapääsu neid ümbritsevast miljööst, rahuldudes täiuslikult olevaga, või — mitte saades seda, mida nad tahavad — oskavad siiski leida mingi tee, mis annab lepitava lõpplahenduse. Majateenijal Epu, sel lihtsel südamel näiteks ei tule mõttesegi igatseda midagi paremat. Kui sooverelikud tüübid visklevad oma tahtmistes ja igatsustes nagu kalad kuival, siis Epu taolist kõõgilooma võime vaadelda kui ommoodi elukunstnikku. Ta elab täiuslikult tänasele päevale, võttes sellelt ja andes sellele kõik, mis ta oskab, ega projitseeri midagi homsesse. Tema õhtust rahu, kui ta uinub ristiskäsi, olles söönud oma palukese, võivad kadestada keisrid ja kuningad. Ta on täiuslik fatalist, kes vaatleb kõike

häda ja viletsust, mida tal kanda tuleb, kui Jumalast läkitatud koormat. Tema endamahasalgamises ja andmise-rõõmus on palju kõlbelist ilu. Epu portree on joonistatud väga stiilipuhtalt ja ühtlaselt, olles Metsanurga loomingus üheks paremaks novelliportreeks. On päris selge, et Epu taoline tüüp ei ole n. ü. Metsanurga eriala, kuid selle portree laitmatu õnnestumine näitab meile Metsanurga küpsi kunstnikuvõimeid ka nendel teedel, kus ta harva kõnnib. Epu portree esimeseks visandiks võib pidada seda eksitatud köögitudrukut Lonnyt — novellis „Päikesekiir“ — kes on kaugel kõigist süüdistamistest, käsitades oma „õnnetust“ kui päikesekiirt ta elus.

Toho-oja Anton, Martens ja Vaarengi kuuluvad illusioonide küttijate ja rahutute otsijate liiki. Nemadki ei suuda painutada paratamatuse raudset rõngast, nemadki on sunnitud vanduma alla, kuid nad oskavad endale leida siiski rahustavat lohutust ja nende hingest ei kerki pärast loobumisi pettumuse mürgiseid aurasid.

Uhke ja auahne Toho-oja Anton otsib oma saanile sobivat küljepuud, et sõita kosja ihaldatud Tülba Truutale. Et ta seda ei leia, siis jääb kosjasõit katki. Toho-oja Anton jonnib paratamatusega ja leiab sellest jonnist rahuldust. Ta südamel on tundmus, et ta on tugevam kui kõik teised, ja Tülba Truuta tunnistab tema otsuse õigeaks.

Mõttetult surmamõistetud Vaaren ägab hirmsates hingelistes piinades oma viimisel ööl. Meeleheite värinail ta vangub võlla poole. Kuid viimisel momendil ärkab temas erakordne julgus. Ta käsib timuka eemale viia ja ütleb, et ta enese ise poob. „Olen süüdi, et kaua vaikides ülekohut kannatasin! Et ennem vastu ei hakanud! Olen süüdi, et alandlik ja sõnakuulelik olin. Olen süüdi. Mõistan ise kohut!“ Nõnda karjub ta, hüpates võidukalt kõrgele pingile ja vaadates heroismijoovastuses sõdurite ridade poole. See hiilgav lõpp-žest otsekui vabastab Vaareni hinge kõigist otsimispiinadest.

Tundub, nagu oleksid Metsanurgale endale vahetevahel hinge peale käima haka-

nud need mürgised käärimised, milledesse ta tihti oma tegelased on jätnudki vaevlema. Ta on teinud katset leida mingeid vabastavaid momente, mis ära uhksid või vähemalt kergendaksid kõiki neid kahtluse ja otsimise piinu. Paistab, nagu oleks Andreas Martensi kuju looma hakates kirjanikul esmajoones peas välgatanud mõte anda — vastukaaluks kõigile kahtlejaile ja kannatajaile — teovõimsa ja energiaküllase tulundusgeeniuse portree. Kuid liiga meelitatavalt on ahvatelnud endised rajad ja kirjanik on ärimees Martensigi varustanud hiilgavate ambitsioonidega, kättesaamatute unistustega. Ta on teinud temast jälle inimese, kes tahab rohkem olla kui ta suudab. Martens on imetusobjektiks ärimaailmas, ta tahab selleks olla ka boheemlaslikus vaimuinimeste seltskonnas. Ta tahab olla mingi Cosimo dei Medici, kes võib omaks lugeda nii materiaalseid kui ka vaimseid rikkusi. Andreas Martens on teises variatsioonis Taavet Soovere kõigi viimase edevate allüüridega. Kuid tema portree pole kaugeltki nii õnnestunud kui Taavet Soovere oma. Siin on tuntavalt ebakõlasid ja palju otsekui poolikuks jäänud. Tema näojooni vaadates ei taha nagu uskuda tema erakordset edu rahandusmaailmas, kuigi kirjanik meid selles püüab veenda. Tema näos on õige nõrga inimese närusust, mis avaldub ka selles, et ta on nõus jagama uuesti oma kodu naisega, kes ta on hüljanud — pärast seda kui naise on omakorda hüljanud kirjanik Sanglepp. On vähemalt õnn, et naisel jätkub uhkust seda pakkumist mitte vastu võtta. Ja romaani lõpus Andreas Martensit ei tiivusta enam võiduga kahjurõõm, vaid ta vajub teojulgele ärimehel üpris ebasobival viisil vaiksesse kurbusse.

Pinnaliselt ja ühekiilgelt on valgustatud ka Martensi ilus ja andekas naine Roda, kellel on tähtis koht Martensi hinnaliste kunstivarade hulgas. Selle naise siseelust lastakse meil aimata õige vähe. Ta üteldavasti rikas hing on peidetud hoolikalt külma ja suletud maski taha.

Kahekümnendate aastate keskpaiku algab Metsanurga suurte romaanide ajastu.

Kerkib silmapiirile „Valge pilve“ ja „Punase tuule“ arvukas tegelaskond, kus on mitmeidki õige hästi joonestatud portreid. Ilmuvad tegevusväljale ärimaailma esindajaina Arrasted, laia pintsliga maalitud „Sooaare“ tegelaskond. Aga ka näidend nagu „Kindrali poeg“ ja novellikogud nagu „Elu murrab sisse“, „Maine ike“ ja „Viimne päev“ toovad juure uusi nägusid, kus me, tõsi küll, leiame õige sageli juba tuttavaid jooni. Ei puudu isegi maalingud ajaloolisest tegelastest, milliseid pakub romaan „Ümera jõel“. Kuid nägudegaleriis, mida on annud see produktiivne ja hoogus aja-järk ja kus kõige viimatisteks laiemaulatuslikeks saavutusteks on hingepiinades vaevleva pastori ja ta kõlvatuvõitu naise portreed romaanis „Kutsutud ja seatud“, hiilgab üle kõigi teiste „Jäljetu haa“ kangelase Kristjan Raudma pale.

Metsanurka on ikka huvitanud liha ja vaimu vaheline võitlus, kusjuures ta sümpaatia osalisiks on saanud maiste toitude põlgajad, vaimsete naudingute poole püüdlavad askeedid. Põlgava muigega ta maalib aplaid prassinguid ja tõusiklikke õigijaid, nagu näiteks on oma rasva uppuvad Berta ja Julius Otte novellis „Rahu ja üksmeel“. Kristjan Raudma juures saab aga see liha ja vaimu võitlus kõige peenema analüüsi osaliseks, kusjuures autor lõpuks targa mõistmisega näib tunnustavat mõlemate õigusi.

Kristjan Raudma traagika seisnebki selles, et temas on kaks mina: üks kisub mulla poole, teine eeterlikesse kõrgusisse. Üks ihkab armastust, kauneid dekoratsioone, au ja hiilgust; teine naerab kõige selle kui kodanliku prahi välja, trennib end kannatuses, elab kommunismi-ideele. See võitlus toob kaasa skepsise, mis kurnab Kristjan Raudma elujõu viimseni välja.

Kristjan Raudma kuulub jälle nende Metsanurga tegelaste hulka, kes tahavad olla rohkem kui nad jõuavad, kes tahavad elada tingimata teisiti kui nad suudavad. Kristjan Raudma tahab olla teovõimas juht, kes elab ainult oma ideele, kuid tegelikult ta on ääretult skeptiline filosoof, kes tihti oma tundeisegi takerdub.

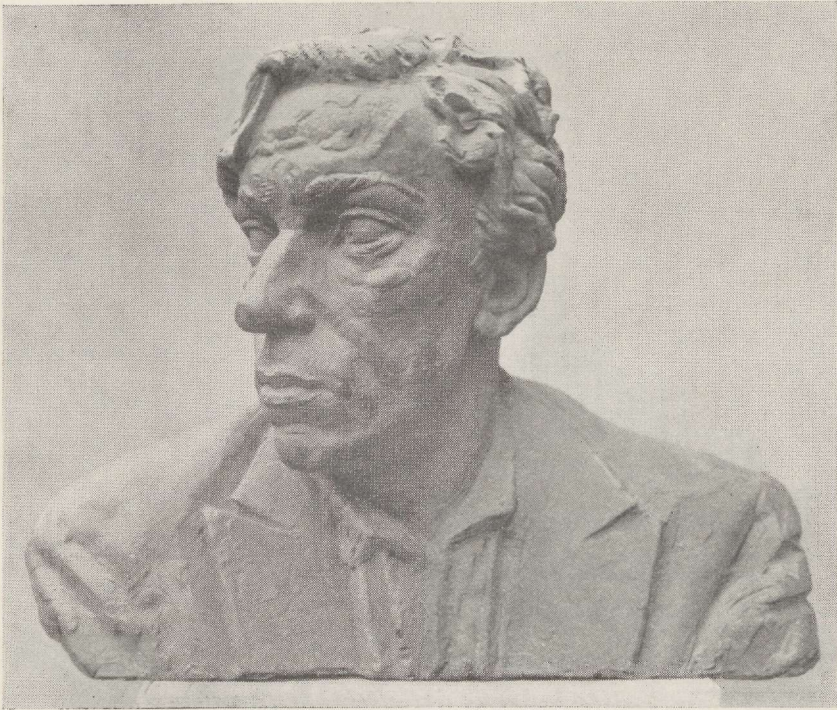
Kristjan Raudma kuju teeb aga üllaks ta sünnipärane nobless. Kui Klaase orjaverepõlgus oli enam teoreetiliste mõtiskluste saadus, siis Kristjan Raudma juures see on instinktiivne. Ehtse kommunistina ta loomulikult põlgab kõiki rikkaid imejaid, kuid veel enam ta põlgab neid vaeseid, kes oma jõuetuses end häbistavalt alandavad rikaste ees. Ta põlgab inimesi, kel puudub kõlbeline jõud nõuda oma õigusi.

Selle sisemise uhkusega käib aga kaasa sügav inimese-armastus. Kristjan Raudma näojooned on ranged — kannataja ja askeedi omad — kuid neile annab mõnikord erilise pehmuse see inimlikkus. Kristjan Raudma tunneb ja mõistab nii enda kui ka teiste inimlikke nõrkusi ja ta pingutab lakkamatult oma taht, et neid kaotada, et inimest õnnelikumaks ja paremaks muuta.

Metsanurk maalib oma tegelasi tavaliselt jahedalt muirates või siis äärmisel juhtumil vaikse kaastundmusega. Kuid Kristjan Raudma portree on loodud kirega, niisuguse entusiastliku kaasapõlemisega, mis on üsna haruldane Metsanurga juures. Võib-olla just seetõttu ta on suutnud valgustada võitlust Kristjan Raudma hinges nii intiiimselt, nii varjundrikkalt. Selle oma „ameti“ poolest pööranda-aluste juhi, kuid tegelikult oma põhiolemuselt traagiliselt lõhestatud hinge elumõtte-otsing ja eetiline tundlikkus on esitatud niisuguse sugestiivsusega, et me oleksime valmis minema selle inimesega koos surma. Taavet Soovere portree on maalitud kahtlemata laitmatult hästi, kuid seal ei ole seda erutavat kaasatõmbavust, mis on Kristjan Raudma näos. Teda vaadates on tunne, nagu tunneksime ta hingeõhku.

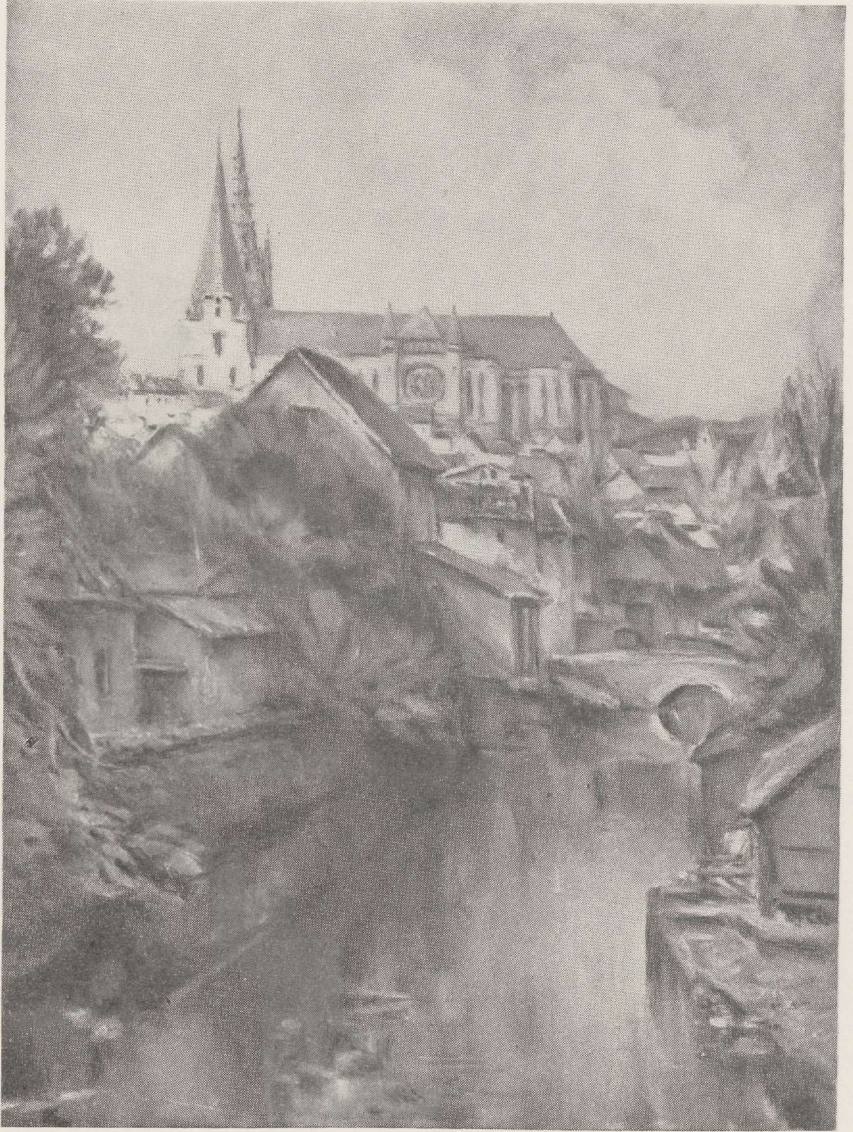
Kristjan Raudma näojoontest mitmed on meile tuttavaks saanud juba varem, sest üks Kristjan Raudma ole ju ka üks Taavet Soovere variatsioon, kuid väga meisterlik variatsioon.

Kahtlemise kannatuse jälgi näeme ka hingekarjase Harald Päivilil näos romaanis „Kutsutud ja seatud“. Nii tema kui ka Kristjan Raudma hinge on jäänud lapsepõlvest hardus pühakirja vastu, aga kui Kristjan

Ernst Jõesaar

O. Kangilaski

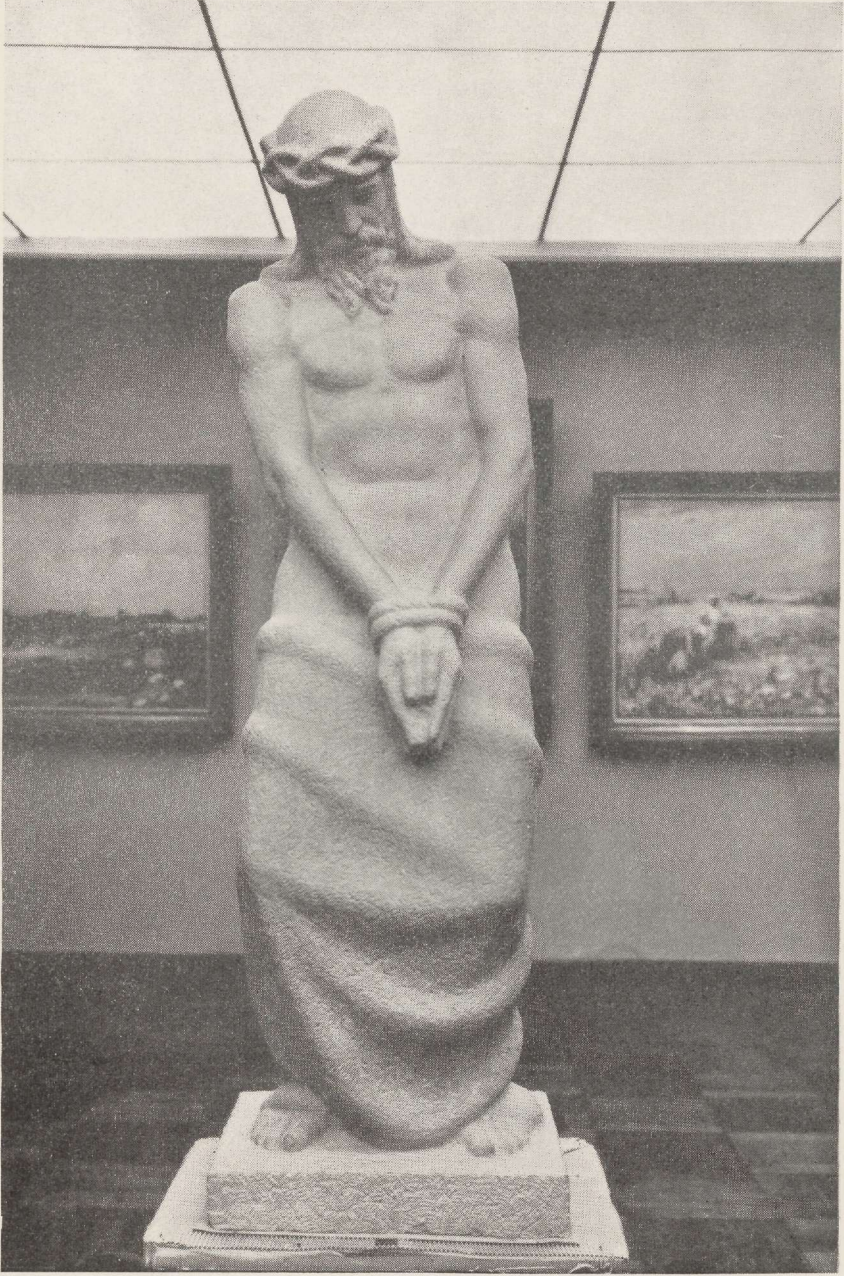
Johannes Uõerahansu

Chartres'i motiiv

Johannes Greenberg

Punane raamat

Uoldemar Mellik

„Ennäe inimest!“

Raudma püüab seda tappa intellekti vaheda teraga, siis Harald Päivil otse kultiveerib seda tunnet, toetudes pealegi arvamisele, et mõistus pole suuteline tungima viimsete tõdedeni. See pastor juba ei lase enda kalal närma hakata intellekti hagi- ja. Ta vahekord Jumalaga on seni üsna rahulik, kuni häireid ta ellu toob Tamaara truudusemurdmine. Siis ärkavad ta hinges küll kahtlused Jumala suhtes, kuid ta uinutab enese uuesti uskuma, võttes põhimõtteks: see usund on inimesele kõige väärtuslikum, mis talle kõige sügavama elamuse annab. Kuid see veendumus pole küpsenud raskete heitluste puhastustules ja seepärast see ei suuda meid eriti elektriseerida.

Harald Päivilgi kuulub nende Metsanurga kangelaste hulka, kes võitlevad kodanliku mugavuse ja vaimse kutsumuse vahel. Kui Kristjan Raudma langeb võitluses purustatuna skepsisest, siis Harald Päivil uinub uuesti oma kodanlikku heaolusse. Ta võitlus ei löö lõkkele kuigi valusaks lõõsaks. Kristjan Raudmat maalides autor elab kirglikult ta võitlusele kaasa, Harald Päivilit kujutab ta aga vaikse muigega. Ometi on Harald Päivili portree Metsanurga loomingu üks stiilipuhtamaid, joonistatud peene tagasihoidlikkusega. Hästi on siin edasi antud see e b a t e a d l i k v a l e v a g a d u s, mis annab sellele näole mõnikord nagu lapselikku süütust. Niisugune süütu hangeldamine Jumalaga on Metsanurka juba väga ammu huvitanud — meenutagem lehmavarast Sambla Räni, kes palub Jumalalt kaitset ja tuge oma „õigel“ teel, samuti tegelasi näidendist „Vagade elu“.

Metsanurga mestripordreed on meesportreed. Ei ole ühtki naist, kes oleks tal joonistatud nii osavasti kui näiteks Taavet Soovere, niisuguse sisemise leegitsemisega kui Kristjan Raudma. Vaidlematult plastiline on küll Epu kujutus, kuid Eppu ei ole mõtet vaadelda üldse naisena, siin pole tegemist mitte niipalju naiselike eriomaduste ja finessidega kui puht-inimlike joontega. Metsanurga meeste ihaldused naiste järele on küll õige mitmeladilised, kuid armastus ei saa neile kunagi selleks elu kesk-

punktiks, mis jätaks varju kõik muu. Selles mõttes on Metsanurga mehed vägagi maskuliinsed. Andreas Martensi hingeavaed keerlevad küll peamiselt ta õnnetu abielu ümber, kuid on selge, et ta ei vaja oma ilusat ja uhket naist mitte armastuse-tarbe, vaid auahnuse rahuldamiseks. Roda on Martensile ta elus noobliks dekoratsiooniks, millest tal on kahju loobuda.

Juba ammu on tähelepanu juhitud Metsanurga naisportreede kahele põhitüübile: luksusnaisele ja kodukanale, sõiduhobusele ja tööloomale. „Orjades“ esindavad seda vahekorda uhke Lukretsia ja alandlik Kristi ja siit peale figureerivad Metsanurga meeste elus tihti niisugused vastandpaarid: Taavet Sooverel Kolliotsa Viisa ja Öisu Olli, Martensil Iris ja Roda, Soosaare Juhanil Jetta (teataval määral ka Elsa) ja Liivaku Maali, ning lõpuks Harald Päivilil Maria ja Tamaara. Metsanurk armastab siingi esile tuua kontrast-karaktereid, nagu seda nägime ta meeste puhul.

Metsanurga meesportreid vaadeldes märkame, et ta erilise kiindumusega kujutab inimesi, kes rangelt järgivad oma ideld, kes kütivad fanaatiliselt oma illusioone ja unistusi. Kui ta neil inimesil laseb oludele alla jääda — ükskõik siis kas vihaga või mõne üleoleva žestiga — siis ta otsekui tahab sellega ütelda, et maailm ei ole veel küps neile-sinaseile inimesile, ja näidata, kui raske on elada sel inimesel, kes tahab elada tingimata teisiti kui teised. Need inimesed ei rahuldu iialgi sellega, mis neil on, ja on mõistetav, et armastuseski neile ei piisa ainult naise hellusest, õrnusest ja alandlikest ohvreist. Nad ihaldavad mingisugust erandnaist, uhket ja kättesaamatut olendit, kellega pole küll vahest mugav olla ja kes haigetki võib teha, kuid kes erutab oma erandlikkusega, kõditades mehe auahnust. Tundub, et Metsanurk isegi tunneb suuremat huvi nende nn. sõiduhobuste kui kohusetruude tööloomade vastu. Lukretsia-Roda-Kaaren-Tamaara-taolisi naisi ta maalib nagu suurema vaimustusega kui teisi. Ma ei ole nõus M. Sillaotsaga, kui ta ütleb oma Metsanurka-käsitlevas kirjutuses, et Metsanurk neile Kristi-Iris-Maria-

tüüpi naistele omistab vähem intelligentsi, vähem ilu ja šarmi kui nende vastandtüübile. Metsanurk ehib neid naisi küllaltki silmapaistvalt nii hingelise kui ka välise iluga, kuid asi seisneb selles, et need naised on liiga kättesaadavad — heas mõttes. Kui mees on kindel, et teda igal ajal võetakse vastu suure armu ja õrna hellusega, siis see pakub talle küll mugavust, kuid mitte alati rahuldust. Mehel on aga tarvis rahuldada oma jahi-instinkte ja Metsanurga mehed on kõik kirglikud jahimehed — nad kütiavad kõrgeid ideid, täitumata illusioone, saavutamata naisi. Lukretsia-Roda-Tamaara ja Liivaku Maali taolisi naisi on mõtet küttida, sest kunagi ei või teada, missugused tuuled nende naiste meeli pööravad. Alati peab nende juures valvel olema. See ei ole küll mugav, kuid erutab ihaldama.

Metsanurga naisportreid vaadeldes märkame edasi, et Metsanurka ei huvita eriti ei ema-tüüpi ega kokoti-tüüpi naine puhtal kujul. Naist emana vaatleb ta õige harva ja möödaminnes ja kokoti-tüüpi naised nagu Arraste armukesed Labrador ja Saaroni valge lill on nähtud ka üsna pealiskaudselt. Metsanurka näib huvitavat naine kui omaette isiksus. Seejuures ta ei lähene naisele vanamoodse moralisti pilguga, võttes väärtuse hindamise aluseks ta nn. vooruslikkuse. Luise „Isamaa õilmeis“ hukkab, kuid hukkab seetõttu, et tal pole vaimset selgroogu, väljakujunenud ja elujõulist maailmavaadet. Seevastu Roda ja Kaareni kui rikka vaimse sisuga naiste juures pole üldse olulised need momendid, mis viivad põhja Luise. Roda jääb ikka Rodaks, ükskõik kas teda armastab äri-mehe Martens või jätab maha kirjanik Sanglepp, ja me usume, et Kaaren ei hakka kõikumama, ükskõik kui mitu Kristjan Raudmat tema kõrvalt ka ei kaoks. Metsanurk oskab naise näos näha naiselikku veetlust, aga ka vaimseid väärtusi. Seejuures ta ei kaldu kummaski suunas äärmustesse. Ta ei kaldu kujutama naist ainult erootiliselt kütkestava voodiloomana ega armastuse kaunidusi ignoreeriva sinisukana. Tunneme, et kirjanik joonistab Roda ja Kaareni taoliste naiste palgeid sümpaatiaga, kuigi ta ei vaeu seal

tabama finesse nii nõtkelt kui mõnikord oma meesportreis.

Üheks kõige viimisteldumaks naiskujuks Metsanurga loomingus on Alma Verihurm, kuuludes Roda ja Kaareni taoliste tugeva selgrooga naiste liiki. Ta on naine, keda pole kuigi kerge kätte saada, sest „ta ei lase nallalt enesel vabadust võtta“, nagu ütleb poodnik „Valges pilves“. „Muidu oless talle mõni juba ammu kammita jalgu ja ravvad suhu pannud“. Alma on moodse hingeeluga naine. Ta süda tuksub kaunikesti polügaamiliselt. Armastus pole talle elu keskpunktiks, mille varju jääks kõik muu. Kaine ja asjaliku pilguga ta oskab näha nii mitmeski mehes nende väärtomadusi ja seepärast tal polegi nii kerge otsustada lõplikult kellegi kasuks, sest üks üks valik sisalda ikka mitmeid loobumisi. Kui Kaareni ja Rodas oli märgata nagu mingit aristokraatset jahedust, siis Alma on hoopis dünaamilisem ja optimistlikum loomus. „Valges pilves“ tema näos on veel tuntavalt poisilikke jooni, kuid „Punases tuules“ ta otsekui puhkeb täisvereliseks ja tugevaks naiseks.

Alma portree on joonistatud hoopis detailsemalt kui Roda ja Kaareni omad. Meile näidatakse õige mitmeladiliste sündmuste kajastusi selle naise hinges ning valgustatakse isegi selle talutüdruku vahekorda Jumalaga. Almat ei kihuta taga mingid auahnused. Ta tahab olla lihtne inimene, täita oma kohust ja jääda ausaks. Ta ei kannata alaväärtustunde all ja ta on popsiütrena väärrikam ja iseteavam kui mõnigi peretütar. Alma on omamoodi Epp, kuid hoopis teadlikum ja mitmekülgsem Epp. Erilise sarmi annab tema näole see soe inimlikkus, millega ta suhtub oma ümbrusele, ja väärrikaks teeb teda see talutüdruku kohta küllalt kõrge intelligents, mis paiskab igal sammul silma tema sõnades ja tegudes.

Eespool on võimalik olnud tõsta esile Metsanurga väga arvukast tegelaskonnast ainult üksikuid ning viidata nendegi nägudel ainult kõige väljapaistvamatele joontele. Ei saa salata, et sellest arvukast leegionist mitmedki jäävad skeemideks, pea-

liskaudselt visandlikeks ja karikatuurseiks, sest Metsanurka sütitab enamasti ikka esmajoones idee, väga harva puhtal kujul inimnägu kui niisugune. Aga kuigi ta ei ole nn. elukutseliselt puhtal kujul portretist, on tema küpsed kunstnikuvõimelised lubanud tal toota selgi alal vägagi silmapaistvat. Seejuures on meile selgunud tema inimese põhitüüp, mis varieerub teosest teosesse ja mille juure ta ikka jälle tagasi pöördub. See põhitüüp aitab hästi valgust heita ta kirjaniku-isiksuse põhilaadile, ta vaimsele füsiognoomiale ehk teiste sõnadega: stiilile. Selleks põhitüübiks on rahutu ja otsiv inimene, kes januneb täiuslikkuse järele, kes tahab inimest paremaks teha ja maailma ilusamaks. Ülesanne on raske ja tee konarlik. Enamasti alati enne sihile jõudmist langetakse, kuid langetakse viha, mõne terava žestiga, üsna harva lootusetult väsinuna. Metsanurgal ei ole seda väsinud resignatsiooni, mis näiteks on Tammsaarel. Tema kangeline langeb küll, kuid tema asemele otsekui tõuseb midagi muud eksisteerima. Kristjan Raudma maise isiku hävitavad küll kuulid, kuid jäljetu haud jääb elama.

M. Sillaots heidab Metsanurga mees-tegelastele ette, et nad kõnelevad mitme naise vahel, suutmata valida, et nad ei oska küllalt hinnata ega armastada seda, kes truult nende juures on. See tähelepanek on kahtlemata õige, kuid vaadeldes sügavamale, püüdes leida selle nähtuse põhjust, saab meile selgeks, et siingi avaldub Metsanurga rahutult otsiva inimtüübi igatsus täiuslikkuse järele. Ja millal siis üks naine suudab endas kehastada kõiki voorusi!

Metsanurga põhitüüpi kihutab nagu alatasa taga tunne, et elu jääb elamata. Elu läheb mööda ja midagi ei ole tehtud. See kihutab ruttama ja ahnitsema, võitlema ja kahtlema. Ei ole Metsanurga kangeline see, kes rahuliku iseendastmõistetavusega võtab

elult kõik, mida see annab, ja annab elule kõik, mida ta suudab, olles teadmises, et *the rest is silence*. Ikka ta tahab rohkem kui ta suudab, ega oska võtta seda, mida ta saab. Mäletan, kuidas Metsanurk kunagi vestluses vaimustus mõttest kirjutada novelli puhtal kujul teemal, kuidas inimene ei oska elada olevikus, projitseerides kogu oma elu tulevikku. Ja lõpuks ta peab siit maailmast lahkuma tühjade kätega, nagu see sünnib selle Sander Pähklimega, kes kütib oma suurt unistust ja kelle ees lõpuks ähvardavana avaneb mõiste: elamata elu. On väga huvitav ülesanne jälgida selle nü. *carpe-diem*-motiivi varieerumist Metsanurga loomingus, mis ei jää kajastumata isegi ta sõnastusstiili elementides.

On kirjanikke, kellel kõrvaltegelased saavad tihti selgemad profiilid kui peategelased, sest viimased, olles kuhjatud liiga paljude joontega, ei suuda nagu enam mõjuda oma kõige olulisemaga. Metsanurk ei kuulu nende hulka. Tema meistrikujud sünnivad siis, kui ta võtab kellegi kujutuse fookusesse, heites valgust mitmest küljest, joonistades hoolika põhjalikkusega, kusjuures on iseloomustav, et ta oma paremates kujudes tegelase vaimset mina laseb avalduda ta tegudes, harrastades vähem omapoolselt kirjeldavat elementi. Siis sünnivad portreed nagu Taavet Soovere ja Kristjan Raudma. Metsanurk ei ole visandite meister. Karikatuurist ja šaržist, mida näiteks tihti harrastab Pedro Krusten, on ta hoopis kaugel. Olgu siinkohal ka tähendatud, et Metsanurk ajaloolisi kujusid ei maali mitte niisuguse sugestiivsusega kui tänapäeva karaktereid.

On põhjust loota, et kuuekümmene kümnisele jõudnud vana tööotsija rikastab eesti kirjandust edaspidigi kujudega, kes oma ideelistes püüdlustes ja täiuslikkuse igatsustes on ühed neist, kes teevad paremaks homse inimese ja homse maailma.

K. Rutoff-Rajasaare elutee

1

õllumehes dramaatik ja seltskonnategelane Kristjan Rutoff-Rajasaare pärineb Virumaalt, Vaivarast, põlisest sepapade perekonnast. Ta vanaisa Jüri (1792—1852), kes oli vahepeal Peterburis sepaks, tõi kodumaale naastes kaasa perekonnanime Krutoff. Pastor Tombergile ei meeldinud säärane venekõlaline nimi ja ta märkis kirikuraamatuisse *R u t o f f*, mis kujul see perekonnanimi kogu sugukonnas tarvitusele võeti. Nimedemuutmise aktsiooni kõrgajal a. 1936 eestistas kirjaniku perekond võõrapärase Rutoffi *R a j a s a a r e*'ks.

Rutoffite kanaanegne kodukoht — Kallasvälja talu — asetseb Vaivara jaama lähedal kõrgekaldalise Sõtke jõe ääres looduslikult kaunis ümbruses. Seal töötas kirjaniku isa Madis (1832—1924) aastakümneid põllumehena ja sepana, seades talumajapidamise heale järjele. Iseloomult oli Madis Rutoff tõsine, tagasihoidlik ja peenetundeline. Ta enamasti vaikus, aga kui jutuhoogu sattus, siis kõneles mõjusalt. Ema Kreet (1843—1922) oli täiesti vastand isale: äge, teravkeelne, energiline ja jutukas. Meenutades oma ema, sõnab kirjanik: „Olles eriti lapsena tagasihoidlik, endasse süvenenud ja hell, ei saanud kuidagi unustada, et ema kord lõi. Minule tundus see nii toorena, et terve elu tunnen jälkust, nähes kedagi teist lõövet.“

Nagu nähtub kirikuraamatuist, sündis Christian Rutoff 14. novembril 1879. a. Vaivaras Vana-Sõtke külas Kallasvälja talu-remehe teisest abielust viienda, noorima pojana. Tulevane kirjanik, kes oli pärinud karakteridispositsioone niihästi isalt kui ka emalt, arenes varasemas lapsepõlves aeglaselt, aga koolis kuulus ta parimate õpilaste hulka. Õppinud neli talvet Vana-Sõtke valakoolis ja kolm aastat Vaivara kihelkonnakoolis, kiindus Rutoff nii suure innuga raamatuisse, et pidev lugemine pidurdas ta seljaluu paindlikkuse arenemist. „Sel põhjusel ei ole ka ametnikuna teenistus pikalt sobinud,“ kirjutab Rutoff, „ja põllumehe kutse on ikka seks kodusadamaks jäänud, kuhu jälle on tüüritud.“¹⁾

18-aastase noormehena läks Rutoff Peterburisse kaupmeheametit õppima. Suurlinna kihav elu ja vaimuvärskendav õhkkond imponeerisid õpihimulisele noorukile, kes luges õhinal vene kirjandust ja jälgis õhtuti teatris „Boris Godunovi“, „Jevgeni Onegini“, „Hamleti“ ja muude tähelepandavate lavateoste ettekannet. Kuid kinnine kontoritöö muutus Rutoffile varsti tüütavaks ja ta sõitis aasta pärast Kallasväljale tagasi, et teha isatalus põllutööd ja vabad hetked pühendada lavategevusele.

Peale Rutoffi oli Vaivaras sellal kaunike kogu näitlemisandelisi noori jõude: paras-

¹⁾ Kristjan Rutoff-Rajasaare ülestähendused 1. VIII 1939.

tine kirjaniku abikaasa Natalie Klement, kihelkonnakooli õpetaja Joh. Reintam, Ed. Ülesoo, Al. Steinmann, A. Orav, L. Männik jt. Neist lavategelastest kujunes K. Rutoffi koolitusel kõrge tasemega näitetrupp, kes edukalt esines kodumaa suuremais linnades ja Peterburis.²⁾

Tulemusrikas lavategevus andis Rutoffile tõe näidendite loomiseks. Prepareerides etendusteks selle aja vähenõudlikke lavateoseid, tundus Vaivara agarale näitejuhile, et tal endal oli märksa rohkem mõtteid ja elamuspinget, kui seda sisaldas lavastatav näidend, aga suhtudes kirjanikuslikule loominguale harda piiteeditundega ei sõandanud ega julgenud ta teiste teoseid täiendada. „Minu arvates oli siis raamatukirjutaja midagi nii erakordselt suurt ja kõrget,“ lausub Rutoff, „et pähegi ei tulnud ise katsetama hakata. Alles siis, kui J. Reintami juures leidsin, et ta näidendi kirjutanud ja A. Kitzbergilt õnnistuse saanud, tulin sellele.“³⁾

Oma esikteose, nn. neljajärgulise vaatamängu „Vastu vett“ sõnastas Rutoff algaja kirjaniku loomisärevusega 1904. a. sügisel. Näidend sai teatripubliku ja arvustajate üksmeelse tunnustuse osaliseks. Ennustades Rutoffi esiklavatootele „Vastu vett“ head menu, kirjutas A. Kitzberg „Postimehes“: „Ta levib kui laine üle maalavade, sest on „luu meie luust ja liha meie lihast“ ja kujutab meie eneste keskel elavaid, näpuga katsutavaid, vanamoodi, natuke tublisid, kohtlasi, ausaid, ülekaite läinud, tahumatuid, tooreid taluinimesi.“⁴⁾ Realistlikult nähtud tüüpide kõrval äratas tähelepanu tegelaste mahlakas ja murdepärane kõnekeel. Teatavasti on Sõtke jõgi Vaivaras õ ja o levimisala piiriks, mistõttu sealsetele elanikele murdelised erinevused on iseäranis silmapaistvad. Puht-murdekeelt kõneleb draamas „Vastu vett“ vanapere-mehe Peeter, kelle prototüüp pärineb Vana-Sõtke külast Kallasvälja talu naabrusest. Ka hobuse müütamise stseen on võetud tõsielust.⁵⁾

2

A. 1907 naitus Rutoff kohaliku näitleja Natalie Klementiga, kes põlvnes Voka

vallast jõukate mõldrite ja talunike perekonnast. Oma ilumeelse abikaasa õhutusel ja kaasabil asutas kirjanik Kallasväljale kauni iluaia, mis oli ainulaadsemaid toorkordses eesti talus.

Rutoffi kirjanduslik tegevus arenes käesoleva sajandi teisel kümnendil tõusu tähe all — üksteise järel valmisid ta kunstikavatsuslikud draamad „Kahepaiksed“, (1908), „Kivi“ (1910) ja „Mässajad“ (1914). Tal kujunes harjumuseks kirjutada teoseid süngel sügisõhtuil, kui väljas sadas vihma. Harilikult on ta sõnastanud oma draamad lamades, kusjuures keegi on hiljem ümber kirjutanud.

Suurt sensatsiooni tekitas Tartu teatrituuvilises publikus „Kivi“ esietendus 12. augustil 1912. a. „Vanemuises“. Sel puhul algatas A. Kitzberg mõtte hankida Rutoffile 500 rbl. suurune tasu „Kivi“ etenduste honoraride näol, et kirjanik saaks oma tallu palgata tööperemehe ja ise pühendada end täie jõuga näitekirjanduslikule tegevusele.⁶⁾ Kuid kahjuks ei teostunud see tunnustusväärne üritus maalavade loiduse tõttu.

Rutoffi näidendid, mis kaldusid osalt naturalismi ja milles käsitleti aktuaalseid teemasid, pääsid trükki tsensori kärpimisega. Draama „Kivi“ kõrtsistseenis kustutas tsensor ütelse: „Mina võin kas või sea sisse uskuda“ ja kõik muud laused, milles kas otseselt või kaudselt riivati usku. Näidendi „Mässajad“ väljaandmiseks ei annud tsensor üldse luba, ehkki autor teose poliitilist värvingut kahandas, muutes paruni metsa-ülemaks.⁷⁾ See lavateos võis trükkis ilmuda alles pärast Vene veebruarirevolutsiooni.

1913. a. sügisel loobus Rutoff ajutiselt põllumehekutsest ja asus perekonnaga Narva elama, kus ta ühe aasta toimis „Võitlejas“ näitejuhina ja pikemat aega tegutses Joala Hoiu- ja Laenuühisuses ametnikuna. A. 1917 mobiliseeriti Rutoff Vene sõjaväkke ja määrati Soome sõjaväe kant-

²⁾ J. Reintami teateil.

³⁾ Kristjan Rutoff-Rajasaare ülestähendus 1. VIII 1939.

⁴⁾ „Postimees“ 1905, nr. 177.

⁵⁾ Kirjaniku teateil.

⁶⁾ „Postimees“ 1912, nr. 197.

⁷⁾ Kirjaniku teateil.

seleisse, kust ta vabanes 1918. a. kevadel. Pärast Saksa okupatsioonivägede lahku- mist nimetati Rutoff Narva Miilitsa I jaos- konna sekretäriks, millisele kohale ta jäi kuni 1919. a. Töötanud poolteist aastat ametnikuna Narva linnavalitsuses, pööras Rutoff jäävvalt selja linnale, nähes sealses tegevuses vaid tühja tuuletallamist, ja siir- dus sünnikohta Kallasväljale, et sinna kest- valt elama jääda.

Vaivaras hakkas Rutoff taas elustama seltside tegevust, mis tema eemaloleku ajal oli soikunud. Kui ta varem oli peamiselt juhtinud Vaivara karskusseltsi „Külvaja“ diletantlikku näitetruppi, siis meie riikliku iseseisvuse aastail organiseeris ta eeskätt majanduslike seltside tööd. Vaivaras ei leidu ühtki ühingut ega ühissettevõtet, kus Rutoff poleks esinenud üritajana, organi- seerijana ja tegelike ülesannete teostajana. Ühes abikaasaga on ta 40 aastat olnud sealsete seltside hingeks ja tegevuse tuik- sooneks.

Põllupidajana esindas Rutoff uuendus- püüdlikkust ja kultuurihuvilist talupere- meest. Ta ehitas Kallasväljale avarad hoo- ned, soetas tõukarja ja tegi uudismaad. Kui talu oli eskujulikult korda seatud ja selle majapidamine töötas hakata tasuma väsi- matu peremehe töö vilja, saabusid majan- dusliku surutise ahistavad aastad, mis kõige valusamini tabasid talunikke. Ainelistesse raskustesse sattunud Rutoff oli sunnitud a. 1932 oma korrastatud isatalu Kallasvälja kümne tuhande krooni võrra odavamalt ära müüma, kui oli talu tegelik väärtus, ja endale ostma poole väiksema naabertalu Paasiku, kus ta praegu on veetmas oma vanadusaastaid.

Rutoffi perekonnas on suurt hoolt kan- tud laste kasvatamise ja koolitamise eest. Kirjaniku tütar Hella Rajasaare, kes on lõpetanud Tartu ülikooli filosoofiateadus- konna ja olnud eesti keele õpetaja Rakvere

gümnaasiumis, toimib praegu Riiklikus Propaganda Talituses ametnikuna. Kadu- nud poeg Ants aga ei saanud kaugemale kui keskkooli, sest tervis ei võimaldanud rohkem õppida. Kuigi kirjanik hoidis oma ainsat poega kui oma elu, kustus see kogu perekonna kurbuseks ta 24. sünnipäeval.

Rutoffi loominguline tegevus on jäänud viimasel ajal tagaplaanile. A. 1930 kirjutas ta rahvaliku olustikukomöödia „Väime- hed“, mille omapäraseim tegelane Andres Kirilov on kujundatud Narva turul nähtud iselaadse vanamehe kuju järgi. Rutoffi vii- mane linnaaineline näidend „Rahvamehed“, mis valmis 1932. a., pole veel trükki pääs- nud.

Kodukohaline koloriit esineb Rutoffi näitetoodangus silmahakkaval kohal. Ta näidendite tegevuskohad ja peateemad on peagu eranditult valitud Vaivara ümbrusest. Sealtpärinevad ka ta teoste tegelaskujud ja nende kirde-eestiline kõnekeel. Rutoffi lühilausealine väljendusviis põhineb täiel määral elaval rahvakeelel, mille mahlakus köitis ta tähelepanu juba poisikespõlves, kui ta kuulas isatalu sepiliste jutustusi.⁵⁾

Rutoff on ise lavastanud oma draamasid ja mänginud nende kandvamaid osi — esiknäidendis „Vastu vett“ poeg Jaani, „Kivis“ Robertit, „Mässajais“ kalamees Joosepit, „Väimeestes“ Antsu jne. Veel suurema innuga on ta esinenud Kitzbergi draamades, mängides „Libahundis“ Mar- gust, tragöödias „Tuulte pöörises“ Jaani ja „Kauka Jumalas“ Mogri Märti. Nii on Ru- toff ühelt poolt kirjanikuna loonud uusi tegelastüüpe, teiselt poolt aga dramaturgina jumevalt kehastanud ja näidelnud lavakuju- sid.

Kristjan Rutoff-Rajasaare nimi jääb meie näitekirjanduse ajalukku kahepalge- lise aupaistega.

⁵⁾ Kirjaniku teateil.

Eesti helikunsti areng rahvuskultuurilise tegurina ja E. V. Tallinna Konservatooriumi osa selles

Tallinna Konservatooriumi 20-aastase tegevuse puhul

inimkonna areng selle väga mitmekesistes eluavaldustes nii vaimseil kui ka ainelistel aladel moodustab inimkonna kultuuri.

Kui võrd inimkonna kollektiivne liige — iga üksik rahvas — seda kultuuri arendab oma rahvuse ja sellega seoses olevate geograafiliste, ajalooliste ja rassiliste tegurite suundades, niivõrd erinevaks ja omapäraseks kujuneb iga natsiooni rahvuslik kultuur ja nii võime nentida üksikute rahvaste kultuure ja nende saavutuste erinevusi, mis omavahel omavad ometi küllaltki kokkupuute-punkte ja ühiseid algjooni ja mis oma kogumis moodustavad selle mitmepalgelise ja huvitava hiiglaprotsessi ja -produkti, mida meie nimetame inimkonna kultuuriks ja mille arengut kannavad üksikute rahvaste ja maade vaimsed tegurid.

Astudes lähemale käesoleva artikli põhi-teemale, tuleme kunstiala juure, mis oma vahenditu mõjuvuse tõttu on esteetikute arvates ligidasem inimese tunnetele — see on nimelt helikunst. Kuna see ka praktilises elus leiab rohkesti rakendamist (kirikus, massilistel rahvakogunemistel, marssimisel, tantsus jne.) ja võimaldab endaga aktiivselt tegutseda suuritel hulkadel (rahvalaul, koorilaul), siis on muusika ka üldiselt levinum ja populaarsem kunstiala.

Kõigest sellest järgneb, et muusika on inimkonna kultuuris suure tähtsusega teguriks. Ta mängib tundeelu arendamisel tähtsat ja positiivset osa, andes tunnete avaldamisele õilsa ja kõrge sisu ning puhta, ilusa kuju; ta on idealistliku maailmavaate kujunemisel kui ka moraali ja eetika arendamisel otstarbekaks ja heaks vahendiks.

Eesti rahva elus on laulul ja muusikal juba vanast ajast saadik olnud suur tähtsus. Paljude täiendavate näidete kõrval väljendab seda kujukalt ka ilus muinastutt, mis manab esile kauni loo laulujumalast Vanemuisest, kuidas Taara teda saatis maa peale tooma siia ilu ja õnne.

Kas ei väljenda see kaunis legend kujukalt, milline sügav tähendus on laulul ja mängul rahva hinges. Ja tõesti — laul ja mäng on eesti rahval alati tähtsa ühiskondliku tegurina suures aus seisnud. Muistsel kuldsel ajal, kui rahvas tuli kokku hiiepühadele, oli laul ja mäng seal meeleoluliseks väljendusvormiks; raskel orjaajal oli rahvalaul peaaegu ainukeseks rahvustunde säilitajaks ning lohutuseks vaevatud rahva hingele; pärastpoole — ärkamisajal — oli jällegi laul see, mis võimaldas end tunda ühise rahvana. Ainult laulupeod võimaldasid siis kokku tulla suurte hulka-dena, et ühiselt mõlgutada rahvuslikke mõtteid, tunda rahvuslikke tundeid, õhutada rahvuslikku tulukest. Ja kui see rah-

vuslik tuli võis meie riikliku iseseisvuse saavutamiseks vabalt leegitsema hakata, alles siis pääsis laulupidude suur mõte oma loomulikule pinnale ja avanes võimalus takistamata ja vabalt neid sügavaid ja ülevaid tundeid, mis kaua pidid seisma surve all, väljendada võimsas ja sütitavas rahvuslikus laulus. Laul on laulupidude kaudu pannud aluse meie rahvuslikule iseteadvusele ja laul on laulupidude kaudu kasvatanud meie ühistunnet, et selle kaudu suure heitluse kätte võidelda oma riiklikku iseseisvust.

Kui võtta Eesti kunstmuusika alguseks esimeste laulukooride tegutsemine, siis on meie kunstmuusika ümmarguselt sada aastat vana. Esimesed laulukoorid, mis asutati möödunud sajandi neljakümnendail aastatel, tekkisid peamiselt kirikumuusika rakendustarbest väljudes, kuid edaspidi hakkasid nad ka ilmalikku repertuaari viljeldama. Üks selliseid laulukoore, mis ka oma laiemas ümbruses tuttavaks sai, asus Põltsamaal ja tegutses köster Vilberg'i juhatusel. Sellelt koorilt sai oma esimese muusikalise äratuse ka populaarsemaid ärkamisaja heliloojaid Karl August Hermann, kes selles kooris kihelkonnakooli õpilasena kaasa laulis. Tol ajal laulukooridel eesti repertuaar puudus peaaegu täiesti, sest puudusid ka Eesti heliloojad. Lauldi peamiselt saksa laule, millede viisidele eesti sõnad kas tõlgiti või juure luuletati. Põltsamaa laulukooriga on ka tihedas ühenduses sealne õpetaja Emil August H ö r s c h e l m a n n (1810—1854), kes asjaarmastajana esmakordselt eestikeelsele sõnadele viise lõi. Tema toodangus olid ainult vaimulikud laulud. Järgmisena tuleb mainida ärkamisaegset rahvameest J o h a n n V o l d e m a r J a n n s e n'it (1819—1890), kelle muusikaline peatähtsus on mitte tema mõningate koorilaulude loomises, vaid lauluvara levitamises koorilaulmike toimetamise ja kirjastamise kaudu, samuti kooride asutamises, kuna esimese üldlaulupeo algatamine ja korraldamine 1869. aastal Tartus kuulub tema muusikalistele peateenete hulka.

Järgmisse, natuke nooremasse generat-

siooni, keda võib juba nimetada heliloojateks tavalises mõttes, kuuluvad Aleksander Peeter Saebelman, pseudonüümiga Kunileid (1845—1875), Aleksander Eduard Thomson (1845—1917), Kunileid'i noorem vend Friedrich August Saebelman (1851—1911) ja Karl August Hermann (1851—1908).

Esimesed kolm said oma muusikalise hariduse Valga kooliõpetajate ja kõstrite seminaris selle asutuse direktori, populaarse Läti ärkamisaegse muusikategelase, rahvaviiside koguja ja helilooja Janis Zimse õpilastena (1814—1881), kes tolle aja kohta oli küllalt haritud muusikamees. Sama Zimse juures õppis pärastpoole terve rida kooliõpetajaid-koorijuhte, kellede pärastine tegevus eesti koorilaulu viljeldajatena oli väga tulemusrikas, ja nii levis laulukooride tegevus üle maa ning kasvas jõudsalt lauljate arv, mida tõendab seegi asjaolu, et esimesel laulupeol (1869) oli osavõtjaid ainult 800 lauljat ja viiendal (1891) juba ümmarguselt 4000.

Kuigi enamik mainitud esimese generatsiooni heliloojaid üldise mentaliteedi ja ümbritseva kultuuri mõjude tõttu oma loomingu paratamata pidi käima järelromantismi epigoonluse radadel, on neil kõigil siiski ka omapäraseid laule, mis oma sisemise jõu ja meeoleolu tõttu on saanud üldrahvuslikeks ja väga populaarseiks, püsides kooride ja rahva lauluvaras täie õigusega ka tänapäev. Omapärasuse suhtes tuleb eriti alla kriipsutada Aleksander Kunileid'i toodangut, mis oma põhiolemuselt on peagu tervenisti iseloomulik, ammutades oma loomingu inspiratsiooni ja suuna eestilise muusika, osalt ka soomelise hingealaadi sugemeilt. Sellises meie rahvuslikule loovmuusikale loomupärasel suunas tuleb alla kriipsutada ka Karl Robert Jakobson'i mõju, kes, võideldes eesti rahva vabanemise eest, tahtis seda saavutada ka kultuuriliselt. Tema kaasabil ja kirjastusel ilmusidki Kunileidi kaks koorivihku a. 1869 ja 1871 nime all „Vanemuise kandli hääled“. Kahjuks ei saanud Kunileid'i loominguuline suund sügavamalt mõju avaldada meie tolleaegsele üldisele loomin-

gule tema varase surma tõttu a. 1875 Poltavas, Venemaal. Eesti kultuur arenes üha edasi; ka muusikas, kuigi esialgu ainult koorilaulu tähe all. Oli selleks vaja uusi juhtivaid jõude, kelle tiivad juba võivad kõrgemalt lennata, mis eeldab suuremat muusikalist haridust. Need ei jäänud ka tulemata. Kui aeg nõudis, siis ilmusid ka nemad — noored, andelised, suure muusikaarmastuse ja idealismiga hinges — ja nad võitlesid suures eluvõitluses ja võitsid, kuigi suurte raskustega, enestele kõrgema muusikalise hariduse. Need esimesed pioneerid sel alal olid Johannes Kappel (1855—1907), Miina Hermann — nüüd Härma (1864) ja Konstantin Türnpu (1865—1927).

Nende viljakas tegevus Eesti heliloomingus, orelkunstnikena, koorijuhtidena ja üldse muusikategelastena moodustab omaette suure ja tähtsa peatüki meie muusikaajaloos. Muidugi võisid need esimesed kõrgema haridusega eesti muusikud oma tegevuse algupoolel meie muusikaelu juhtida ainult kõige üldisemais joontes ja sedagi teatava platoonilisusega, kuna meie muusikaline ja majanduslik kandepind, aga ka poliitiline sõltuvus võõrast võimust tol ajal veel ei võimaldanud ei täielikku kutsetööd ega ka eksistenti kolmeleegi kõrgema haridusega muusikule — ja nii pidid nad endale leidma ja leidsidki tööd ja elatist võõrsil.

Laulukooride kõrval arenes ka üle maa rahva mängukooride ehk pillikooride võrk, mille isana tuleb mainida Taavet Virkhausi (1837—1912), kes oli õpetajaks ja instrueerijaks paljudele pillikooridele.

Nii oli möödunud sajandi lõpuks Eesti kunstmuusika arenenud seisukorda, et meil oli kujunenud kaunis tihe laulu- ja pillikooride võrk üle maa ja meie helilooming piirdus peamiselt koorilauluga. Kõik see baseerus üldiselt asjaarmastuslikul alusel.

See meie kunstmuusika lapseiga oli tingitud orgaanilise arenemisprotsessi loomulikust käigust ja tolleaegsest Eesti rahvuskultuuri üldisest olukorrast.

Ühe rahva muusikakultuuri täisealiseks saamiseks on aga vajalik, et see tugineks

haritud kutseliste muusikute kandejõul ning selle helilooming oleks läbi koorilaulu arenenud ka juba instrumentaalaladele, mis on vajalikeks eelduseks heliloominguliste suurvormide sündimiseks.

Et meie helilooming ja üldine muusikaelu on nüüd juba täisealiseks saamas või juba saanudki — selle juures ei tarvitse praegu enam kellelgi kahelda.

Suure ja mõjuva tõuke ning soodsamad võimalused on selleks annud meie omariiklus, kuigi ka juba enne seda oli meie praktiline muusikaelu asjaarmastuslikult tase-melt järk-järgult siirdumas kutselisele pinnale, mida hakkas juhtima järgmine generatsioon kõrgema haridusega muusikuid, ja meie helilooming hakkas sünnitama instrumentaalmuusikat ja teoseid suuremais vormides.

See meie helikunsti lapsepõlvest väljasirgumise arengujärk algas juba möödunud sajandi lõpul ja kestis edasi sajandi vahetusel. Vajalikeks eelduseks oli rahvusliku iseteadvuse tõus ja selle tagajärjel nii majanduslike kui ka kultuuriliste ürituste julge rüht Jaan Tõnissoni „Postimehe“ ja Konstantin Pätsi „Teataja“ ideoloogilisel juhtimisel ja õhutusel. Neil meie eesti elu kahel suurel sambal on kaudselt ka Eesti helikunsti arengus suured teened, mida sügava austuse ja tänuga tahaksin alla kriiputada.

Tolle aja tähtsamad muusikalised sündmused — A. Läte sümfooniakontserdid ja oratooriumide ettekanded Tartus, Tartu Muusikapäev ja VII üldlaulupidu Tallinnas — mõlemad sümfooniliste ja solistide kontsertidega, Vanemuise suveorkestri asutamine, sümfooniliste kontsertide korraldamine Tallinnas, üksikute solistide esinemised — need kõik on väärikad tegurid meie uuemas muusikaajaloos, teostatuna juba domineerivalt haritud kutseliste muusikute juhtimisel, kus peale koorilaulu esines omaloomingu vokaal-, instrumentaal- ja sümfooniline toodang, mis vahepeal valminud ja tegevusse astunud uue heliloojate generatsiooni poolt oli toodeldud. Sesse generatsiooni kuuluvad peale Aleksander Läte, kes aastatelt küll kuulub eel-

missis (*1860) ajajärku, kuid kelle tegevuse teine pool on tihedas ühenduses mainitava, sellised tunnustatud nimed ja pärasitised kuulsused nagu Rudolf Tobias, Artur Kapp, Mihkel Lüdigi, natuke hiljemini Mart Saar, Peeter Süda ja Artur Lemba, kes peale heliloomingu olid ka solistid ja muusikategelased oma aladel. Kõik need suurmuusika rajamise ajajärgu tsentraalkujud peale A. Läte said oma muusikalise hariduse Peterburi Konservatooriumis, kus nn. „uusvene“ rahvusliku koolkonna mõju neid positiivselt nakatas ka oma rahvusliku suuna leidmisele ja taotlemisele. Seda nad on ka ühel ehk teisel määral edukalt sooritanud. Heliloojatele seltsisid ka kutselised koorijuhid ja solistid, kelledest peale eelmainitud orlikunstnike mainitagu kõigepealt lauljatare kui kõige rohkearvulisemat ja aktiivsemat rühma. Nende pioneeriks oli meie laulukunsti ema Aino Tamm. Temale järgnesid sajandi vahetuse järel Paula Brehm-Jürgenson, Matilde Sinkel-Lüdigi, Marie Mieler ja Ludmilla Hellat-Lemba — kõik praegusaja tunnustatud nimed peale M. Mieler'i, kes varsti siirdus Põhja-Ameerikasse. Teistest muusikategelastest, orkestri- ja koorijuhtidest ning instrumentaalsolistidest peale eelmainitud J. Kappel'i, Miina Härma ja K. Tärnu tuleb nimetada Teodor Tedder'it, Jaan Tamme, Teodor Lemba't, Adalbert Virkhaus'i, Otto Hermann'i, Georg Reeder'it, August Topman'i, Raimund Kulli, Juhan Simm'i ja Leenart Neuman'i. Neist elusolevad on praegusaja helikunstiski tsentraalseiks kujudeks.

Kõik mainitud ennesesisevusaegsed suurmuusika üritused tuginesid vaid seltskondliku omaalgatuse alusel ja sellepärast ei võinud nende majanduslik kandejõud olla kuigi tugev. Nende ürituste julge läbi viimine ja rõõmustav edu põhjenes peamiselt nende innukate initsiaatorite ja aktiivsete tegelaste suurel ohvrimeelsusel ja ennastalgaval idealismil, millede kestvus ei või olla alaline.

Alles omariiklus pani meie muusika-

arengule kindlama majandusliku ja organisatsioonilise aluse, tänu millele võisid stabiilsemalt rajada oma tegevuse olemasolevad ja sündida uued asutused, mis meie muusikaelule võimaldavad täiesti loomuliku arenemise tee.

Rahvusliku helikunsti kõigekülgses orgaanilises arengus on mõõtuandvad järgmised tegurid: muusikalooming, ettekandekunst, muusikateadus ja muusikakirjandus ning kõigi mainitud alade viljeldamiseks hädavajaline alus — muusikaharidus. Selle korraldamine omal maal võis tekkida alles iseseisvas Eesti Vabariigis. Enne kui asuda selle käsitamisele, mainitagu aga ka tolleaaja muusikute nooremata generatsiooni, kes oma muusikalise hariduse said veel võõrsil. Selle moodustavad järgmised nimekad heliloojad ja tegevmuusikud: Heino Eller, Cyrillus Kreek, Adolf Vedro, Anton Kasemets, Julius Vaks ja Arkadius Krull. Nendegi nimed kõlavad meie tänapäeva muusikaelus mõjuvate helidena.

Eelmainitud ajajärgud, üritused ja tegelased on meie muusika ajalugu mõjutavaiks teguriteks ning leiavad seal muidugi üksikasjalikku käsitlemist, mida käesoleva artikli raamid loomulikult ei võimalda. Selle ülesandeks on anda üldvaadet meie helikunsti arengust tihedas sõltuvuses Eesti üldisest kultuuri evolutsioonist, mis käesoleva sajandi algusega võttis üha tugevama tempo ja intensiivsema sisu ja mille orgaanilises protsessis helikunst on üheks vajalikeks komponendiks. Kõik kokku oli see tugevaks eelduseks meie riiklikule iseseisvusele, mida me muidu vaevalt oleksime suutnud teostada.

Varemajal ajal meie muusikaelu arendajad ja tegevad muusikud olid sunnitud omandama muusikaharidust väljaspool kodumaad, võõra kultuuri keskustes. Võõraste rahvaste muusika-õppeasutused olid head ja kuulsad, ometi neil puudus üks oluline ja tähtis tegur: nad ei suutnud anda meie oma muusikalist vaimu, nad ei suutnud kasvatada meie oma rahvusliku muusika ideoloogiat, neil oli raske korraldada ka õpetust vastavalt meie oludele ja

vajadustele, nad paratamata olid sunnitud pakkuma meie suurte üldmuusikaliste hüvede kõrval ka osakese võõrast sisu. Sellepärast tekkis tungiv tarvidus kõrgema muusikalise õppeasutuse järele, mis peale üldmuusikalise külje kasvataks meie muusikalist noorsugu meie oma rahvuslikus vaimus. See asutus pidi töötama meie omal pinnal, meie oma rahva keskel. Kaua mõlgutati mõtteid selle vajadusest nii Tallinnas kui Tartus, kuid selle teostamisele võidi asuda alles iseseisvas Eestis. Järgnevalt asutati kõrgemad muusikakoolid Tallinnas ja Tartus, mis mõlemad avasid oma tegevuse 1919. aasta sügisel.

Olgu sel puhul lubatud tuua mõned andmed asutuse kohta, mis on kujunenud E. V. Konservatooriumiks ja mille kahekümne-aastase tegevuse tähistamiseks on kirjutatud see artikkel.

Tallinna muusikakooli asutamise mõtte avalik väljendus toimus esmakordselt Estonia Muusika Osakonna juhatuses (EMO protokoll 4. apr. 1918). EMO oma koorijuhi A. Topman'i eestvõttel teeb vastava ettepaneku Estonia Seltsi juhatusetele, kes küsimuse ruumide hankimise osas pöördub Estonia osaiühisuse poole (prot. 5. IV. 18). Küsimuse üldiseks selgitamiseks asutab Estonia juhatus komisjoni koosseisus: härrad Linnamägi, Kippert, Lepa, Topman, Einer (prot. 22. aug. 1918). Estonia juhatus otsustab küsimuse esitada peakoosolekule (prot. 15. nov. 1918). Peakoosolek 17. nov. 1918 otsustab küsimuse jaatavalt. Vahepeal alanud Eesti Vabadussõda takistab asja edasist arendamist, kuid mitte kauaks. Juba 9. mail 1919 alustab komisjon värskenдатud koosseisus (G. Hellat, M. Lüdigi, K. Kull, A. Topman) uuesti tegevust muusikakooli sihtjoonte ja kavade väljatöötamisega. Kinnitati muusikakooli kuratoorium (E. juhat. prot. 16. II 1919), mille koosseisu kuulusid härrad Georg Hellat, August Rei, Johan Kartau, Villem Reinok, August Topman, Raimund Kull ja Mihkel Lüdigi. Viimane valiti muusikakooli direktoriks.

9. mail 1919 Estonia juhatus võtab vastu muusikakooli põhikirja ja muusikakooli tegevus otsustatakse avada eeloleval sügisel.

10. sept. 1919 kinnitas haridusminister Kartau muusikakooli põhikirja ja esimesed õppejõud. Kuigi kooli asutajad mõtlesid konservatooriumile, anti sellele haridusministeeriumi poolt natuke tagasihoidlikum nimi — „Tallinna Kõrgem Muusikakool“.

28. septembril avati kooli tegevus Estonia kontsertsaalis piduliku aktusega kuratooriumi esimehe Georg Hellati ja direktor Mihkel Lüdigi poolt ning 29. septembril algas õppetöö, mis toimus esialgu Estonia kontsertsaali juures asuvais ruumides, kuna „Estonia“ oli kooli juriidiline peremees.

Kõrgema Muusikakooli õppejõududeks olid järgnevad isikud: direktor Mihkel Lüdigi; inspektor Samuel Lindpere — üldteooria õpetaja; kompositsiooni ja orelil alal Peeter Süda, klaveril alal Alice Segal, Sigrid Hörschmann-Antropoff, Gertrud Ruckteschel, Helmi Mohrfeldt-Viitol, A. Kelchen, Irmgard Jürvetson, Erika Franz, Sinaida Bakanovski, Margarete Fink, Vanda Saarmann, Vladimir Padva, Vanda Leiman, Mathilde Visnapuu — kokku 13 õppejõudu, kelledest viimased kaks õpetasid üldklaverit; laulu alal Matilde Lüdigi-Sinkel, Gali Narimov, A. Maltsev, Emeline Hellmann; viiuli alal Johannes Paulsen, Eddy Bullerian, Alfred Pappmehl; tšello Raimond Bööcke; kontrabassil Ludvig Juht; puhkpillidel — Anton Schutinski — flööt, Bernhard Lukk — klarnet, Julius Vaks — trompet; üldteoreetilistes õppeainetes August Topman, Georg Reeder ja Leonhard Neumann, kuna Adolf Vedro algas oma õppetegevust järgmisest semestrist — seega kokku 32 õppejõudu. Rahvuse järelle oli neist 53% eestlasi ja 47% teistest rahvustest — peamiselt saksa ja vene. Võrdluseks võib tuua konservatooriumi praeguste õppejõudude arvu, mis ühes assistentide ja lavakunsti kooli õppejõududega võrdub 54-le ja kellest 9,2% on teistest rahvustest, kuna eestlasi on 90,8%.

Esimestest õppejõududest on vahetpidamata kuni käesoleva ajani konservatooriumis töötanud prof. A. Topman, L. Antropoff, prof. J. Paulsen, prof. A. Pappmehl, prof. A. Vedro, van. õp. H. Viitol, van. õp.

B. Lukk, kuna prof. J. Vaks oli vahepeal ainult mõned aastad mujal tegevuses. Olgud nad tänatud selle püsiva töö eest.

Ruumide suhtes oli Estonia küll lahkest vastu tulnud, võimaldades muusikakoolile kasutada kõiki vabu ruume, kuid loomulikult ilmnis kohe ruumide kitsikus, kui kool oma ligikaudu 500 õpilasega täielikult tööle rakendus. Ruumide kitsikus on kuni tänaseni olnud konservatooriumi tegevuse kardinaalsemaks pidurdajaks. Tol korral tulid ruumide küsimuse lahendamisele appi Tallinna ärimehed Gustav Pihlakas, A. Reier, Kaubandusühing „Kosmos“, J. Citron, E. Saarepera, J. Arnover, A. Tõllasepp, K. Lemberg, M. Schiffer, H. Petlem ja M. Maksim, A-s. „Laferme“, A-s. „Koil“, Stein, D. J. Limberg, K. Kulberg ja R. Holst, kes annetasid kogusummas 1.613.823 tolleaegset marka 50 senti, mis praegu peaks olema rohkem kui 16.138 krooni. Nendest G. Pihlaka annetus üksi oli peagu miljon marka, teiste annetussummad kõikusid 100.000 ja 5000 marga vahel. Direktor Lüdigi ja kuratooriumi esimehe G. Hellat'i eestvõtetel toimus see ilus annetamise aktsioon ja selle summaga võidi ehitama hakata, milleks Tallinna linnavalitsus andis tasuta krundi. Eesti muusikaajaloosse on need külsad annetajad jäädvustanud oma nimed kustumatult ja Eesti helikunst on neile selle eest alati tänulik. Hoone valmis 1922. aastaks ja selle ehitamine läks maksma 3.669.956 marka. See esialgne ehitus moodustas esimese osa hoonest, milles konservatoorium praegugi asub. Kuigi see maja nii sisemises kui ka välises nägususes jättis paljugi soovida ja seda sellepärast hinnati seltskonnas teatud halvaks panuga, oli sellel puudulikul hoonel siiski suur tähtsus: muusikakool leidis seal hädavajalise ulaluse, mida ta mujalt ei saanud, ja kitsa, kuid siiski iseseisva kodu.

Vahepeal, 1920. aastal, opteerusid Venemaalt Eestisse endise Peterburi, praeguse Leningradi konservatooriumi professorid Artur ja Teodor Lemba'd ning Jaan Tamm, Astrahani muusikakooli direktor Artur Kapp ja veel klaveripedagoog ja muusikategelane Peeter Ramul. Eesti muusikakul-

tuur oli niivõrd edenenud, et ta võis nüüd neile tunnustatud muusikutele, kes seni tegetsesid võõrsil, anda tööd Tallinna Kõrgemas Muusikakoolis, kasutades neid kui kogenud pedagooge ja autoriteetseid muusikuid. Kohad neile vabanesid osalt selle tõttu, et mitmed nooremad õppejõud endatäiendamise otstarbel õppekohtadest loobusid.

Kevadsemestril 1923. a. valiti direktoriks prof. Jaan Tamm ning samal aastal asutati ka „Konservatooriumi Selts“, kellele „Estonia“ kui kooli juriidiline peremees õppeasutuse üle andis. 1923. aasta sügissemestril muudeti muusikakool konservatooriumiks ühes vastavate ainetega, mille põhikirja haridusminister Rahamägi kinnitas 1925. aastal. Sama aasta kevadel konservatoorium laskis välja oma esimese lennu lõpetajaid — helikunstnikke. Need olid: klaveri alal Edith Teige, Stella Lukk, Stanislav Schultz, oreil Johannes Jürgenson, Peeter Laja, metsasarvel Albert Kõhelik, August Standberg, klarnetil Eduard Simson, keskkooli laulu- ja muusikaõpetajate klassis Leontine Prommik, eksternina laulu alal Aleksander Ponomarev.

1925. a. oktoobrikuul valiti ja kinnitati uue põhikirja järgi esimesed konservatooriumi professorid: A. Kapp, A. Topman, P. Ramul, J. Paulsen ja R. Bööcke; enne oli konservatooriumis kolm professorit: Th. Lemba, A. Lemba, J. Tamm — seega sai konservatoorium kokku 8 professorit.

Direktor Mihkel Lüdigi ajal kool organiseerus ja elas läbi oma sünnivalud. Jaan Tamm oli direktoriks 10 aastat (1923—33), kuni oma surmani. Tema ajal asutus stabiliseerus nii majanduslikult kui sisuliselt: asutati konservatooriumi selts, samuti „õpilasabi“, täiendati põhikiri ja õppekavad vastavalt konservatooriumi nõuetele, samuti teostati ka konservatooriumi hoone juureehitus, mis liidetult endisega moodustab nägusama ja soodsama konservatooriumi kodu, kuid kahjuks ei suuda ka see hoone täita konservatooriumi praegusi vajadusi, mis on suureks takistuseks eduka õppetöö väljaarendamisele. Sellepärast konservatooriumi ruumide väljaarendamine ajakohasele

vastavusele on praeguse konservatooriumi lähem ja tähtsam majanduslik ülesanne.

1935. aastal toimus konservatooriumi elus veel üks positiivne ja tänuväärt muudatus, mis Eesti helikunstile osutub suureks teeneks. Vabariigi Presidendi — tookordse riigivanema — härra Konstantin Pätsi algatusel haridusministri Nikolai Kann'i ning teaduse- ja kunstiosakonna direktori Gottlieb Ney kaastegevusel konservatoorium riigistati seadusega 5. märtsist 1935. E. V. Tallinna Konservatooriumi tegevus algas 1. augustiga samal aastal. 1938. a. sügisest peale töötab konservatooriumi juures ka lavakunsti kool Vabariigi Valitsuse määrusega 18. augustist 1937. Riikliku konservatooriumi stabiliseerumine, täienemine ja lõplik väljaarendamine vastavalt meie oludele ja eesti helikunsti nõuetele — see on konservatooriumi tähtsam ülesanne praegusel ajastul. Selles suhtes on saavutatudki tulemusi uute õppekavade kehtimapaneku ja vajalike alade ning õppeainete täiendamise kaudu. Kuid selles on veel palju teha, mis nõuab aega ja soodsat olustikku.

Käesolevas artiklis olen peatunud peamiselt loovmuusika kui helikunsti arengu põhiküsimuse juures, tuues ühtlasi andmeid konservatooriumi asutamisest. Kuid rõhutan ka ettekandekunsti tähtsust: muusikalooming ilma ettekandekunstita ei pääse ellu. Ka ettekande organisatsioon on meil küllaltki välja arenenud. Estonia ooper, sümfooniakontserdid, Riigi Ringhääling, Lauljate Liit ja rida teisi organisatsioone, asutusi ja ettevõtteid, solistid, orkestrid, koorid ja muud — need kõik on suured tegurid, kes meie helikunsti mitmekülgsest viljeldavad ja levitavad.

Nende helikunstnike noorem generatsioon, kes oma muusikahariduse said väljaspool kodumaad (peamiselt Venemaal) ja keda eelpool mainisin, praegu jõuab juba vanemasse ikka. Praegusaja keskmine ja noorem generatsioon muusikategelasi kõigil aladel — need on juba eesti konservatooriumis oma hariduse saanud ja varsti — kui mitte praegu — on nende tegevus do-

mineeriv meie muusikaelus. Käesolevas artiklis pole kuidagi võimalik neid nende rohkuse tõttu mainida üksikasjaliselt. Lepitagu vaid üldise nentimisega, et konservatoorium on muusikategelasi ja juhtivaid jõude annud igale alale: ta on annud muusikapedagooge, koorijuhte, orkestrijuhte, organiste kirikutele ja kogudustele, juhtivaid muusikajõude kõigile linnadele ja ka maale, soliste, haritud orkestrante ja koorilauljaid teatritele ja teistele asutustele; suur kaader pianiste ja lauljaid on leidnud endale tööpõllu era-muusikaõpetusega, mis on vajalik meie seltskonna ja rahva hariduse tõstmiseks, osalt töötavad pedagoogidena muusikakoolides ja ka konservatooriumi 54-liikmelises pedagoogide peres leidub 31,4% õppejõude konservatooriumi enda noorest järelkasvust. On kujunenud rida nimekaid rahvuslikke heliloojaid, kellede kontos peale väiksemate teoste on suurteosed esimese eesti ooperi ja teiste teoste näol. Konservatoorium on Eesti nime tutvustanud ja endale leidnud tunnustust ka välismaal, kus rahvusvahelistel noorte helikunstnike võistlustel on Tallinna Konservatooriumi õppijad ja lõpetajad võitnud auhindu ja viimasel sellisel võistlusel Viinis 1938. a. meie lõpetaja Tiit Kuusik tuli umbes 80 võistleja seast esimesele kohale. Konservatooriumi seaduse § 1 ütleb, et konservatooriumi ülesandeks on: „anda kõrgemat haridust helikunsti alal, valmistada Eesti riigi ja rahva tööle tarvilike teadmiste ja oskustega varustatud kunstnikke, edendada ja viia helikunst rahva keskele“. Ülalöeldust võib järeldada, et konservatoorium oma tööga ja oma tööviljaga seda ülesannet on täitnud. Enne oma artikli lõpetamist lubatagu minul tänumeelses meele tuletada neid konservatooriumi perre kuuluvaid isikuid, kes vahepeal maisest elust on lahkunud. Konservatooriumi õppejõududest on surnud A. Segal, V. Leiman, V. Saarmann, P. Süda, L. Neuman, S. Lindpere, P. Ramul, direktor J. Tamm; tervest reast lahkunud endistest õppijatest ma mainiksin nimepidi Eevald Aava ja Voldemar Leemetsa, peale selle konservatoorium mälestab oma suurt mät-

seeni Gustav Pihlakast. Olgu nende kõi-
kide mälestus meile püha!

Kuna konservatoorium täidab vajalisi
rahvuskultuurilisi ja riiklikke ülesandeid,
siis ta on saanud ka riiklikuks asutuseks.
Teisiti sellise asutuse funktsioneerimine
olekski ebakindel. Konservatooriumi juha-
tuse, õpetajas- ja õppijaskonna ühine hea
tahe ning ideeline suhtumine oma õilsaile
ülesannetele peab kindlustama eesti heli-
kunstile selles osas tema loomuliku arengu;
tähtsa haridusliku töö vili kandub aate-
liste kasvandike kaudu üle maa. Konser-
vatooriumi tööviljakus oleneb suurel mää-
ral ka olukorrast, millistes konservatooriumil
tuleb eksisteerida. Meie loodame, et
tööd pidurdav ruumide kitsikus loomuli-
kult peab leidma otstarbekohase peatse la-
henduse. Olgem õnnelikud ja tänulikud, et
Eestil on oma riiklik konservatoorium, kus
eesti muusika tahab elada, kasvada ja õit-
seda.

Kokkuvõttes tuleb nentida, et Eesti heli-

kunst oma lühikesel arengul, eriti 20-aasta-
sel omariikluse kestusel, on teinud edu-
samme igal alal. Oma lapseeast välja jõu-
des ta on täiskasvanu ikka astumas just
tänu omariikluselt saadud loomulikumaile
arenemisvõimalustele, mida on tiivustanud
rahvusliku iseteadvuse tõus ja iseseisva
rahva omakultuuri süvenemise vajadus.
Vaatamata kitsaile oludele on meie heli-
kunst praegu võimeline võistlema rahvus-
vahelisel tasemel ning noore kultuuriga
rahvana on meie arenemistee lopsakam ja
kiiretempolisem kui vana kultuuriga rah-
vastel ning seega paremaid lootusi andev
tuleviku väljavaadeteks.

Üks kuulus mõttetark iseloomustab
muusikat tabavalt järgmise lausega: „Muu-
sika on meloodia, mille tekstiks on maa-
ilm.“ Selle maailma all mõistaksin mina
pigemini maailma elu. Ka meie tahame
oma helikunstiga elu teenida ja selles ongi
helikunsti rahvuskultuuriline ja eluline ja
üldinimlik tähtsus.

Mis sund?

is salasund, mis valu, kihk, mis tung
on pakatavan puun,
et ikka lehiks suurdub väetim pung
ning õieks selle tuum!

Kas oksad kärbit, võraks kumer küür
puul kõrval kõnnitee,
ta roheline kattub nagu müür
sen häbistusen veel.

Kel latv ei küündi sinikõrgusse,
maan õitseda sel rõõm,
jõu ülla võrsetesse nõrgusse
toob kirev kevadlõõm.

Kui uhket puud on laastand kurjad käed,
veel lehib oksaraas,
kui talle ruumi, päikest kasvuks jäet,
ta ümber sigib laas!

Kõik maailma kaared

Kõik maailma kaared,
mandrid, saared
täis on kurja kõminat,
vihamõminat.

Kungi pole lohtu,
sõjaohu
kandub relvatärinaist,
väeti värinaist.

Kes veel ihkab headust,
nõuab seadust,
tühja tuult vaid jahvatab,
kuni kahvatab.

Pahvatab ta ette
mürsk-rakette,
viha vaenu ahvatab,
maailm plahvatab!

Neil päevil

Neil päevil, mil raevulaviin
käib vohavalt mandreilt mandreile,
mis on su isiklik piin,
kui rahvad on kogunend tandreile!?

Kui masinad põrgutuld
on puistaman maakera pihal,
et kõrbeb nurmedel muld,
mis on su ägedaim viha?

Jah, inimen, lubat sul on
au uhkelt ja vahvana surra,
kui langend nii leegion,
veel masin ju rahvaid siis murrab!

Üks eelis on sulle vaid jäänd,
et enesen selgusse jõuda,
kas kaitses nüüd kurja või hääd, —
üht teistega koon võid nõuda!

Kui jätkub sul püsti-päi
nii võidelda ikka veel tahet,
siis seltsin nendega käi,
kes suutlikud tegema vahet!

Meie

On kõikjale nägema terav
me avar ja ihalev silm,
me tajume kogu maakera,
me teadvusen püsib maailm!

Meil kaitseda mandreile ukсед
ning valvata merele teed,
me hingen on kauguste tuksed,
on armsad kõik väljad ning veed.

Kõik rahvad on meile armsad,
on austet nende töömaad,
ent võitlema oleme varmad,
kui ohun on kodused ra'ad!

Me tahame üksnes siin luua
ja teenida ilu ning hääd,
rõõm ülim tõeallikaist juua,
et selgelt meil mõtleksid pääd.

Me veren on avarushaaret
ja vabadusvõitleja tuld,
ei tunne me kaunimat aaret
kui päike, vesi ja muld!

Me hoida jäänd ehitav vaimsus,
töötahdest meil kuumavad peod.
Las kasva me rahulik võimsus
ning elule pühendet teod!

Kunsti sügisnäitus

regulaarselt, teatud intervallides korduvad üldkustinäitused on käsiteldavad aruannetena, mis kunstilise naudingu kõrval pakuvad ülevaadet ajavahemiku saavutustest.

Kriitiku ülesandeks on hinnata, analüüsida ja võrrelda, võrrelda nimelt taotlust tulemusega, tahet teoga, ja vahemehe osas tootja ja tarvitaja, kunstniku ja publiku vahel avada uksi, näidata teid ning juhatada osasaamisele, s. o. õigele nautimisele. Krooniku ülesandeks on ära märkida, mis vahepeal on toimunud meie kunstiloomingus ja missuguseid väärtusi on lisandunud meie kunstitoodangule.

Suurimaks väärtuse juurekasvuks kahtlemata on uued loomingulised jõud.

Järelekasvava põlve keskelt kerkivad tugevaimatena esile Elmar Kits ja Endel Kõks. Kui mälu ei peta, ei esine nad esimest korda. Mõlemad on maalilised temperamendid. Esimene näib taotlevat välöörikust, varjundirikkust jahedavõitu hahkjast üldtoonis, saavutades silmapaistvat tervikulisust ja tasakaalu „Figuuris tooli ja lilledega“ ning veenvat küpsust „Lilledes“; seejuures kumbki lõuend pakub tõelist rikkust peenemaitselikes tagasihoidlikkuses, nii et me ei kõhkle neid arvamast selle näituse parimate saavutuste esiritta. Teine rajab oma lõendite mõju tugevakõlaliste, suurtes lihtsates pindades pakutud lokaalvärvide dekoratiivseile kontrastidele, õn-

neks ilma igasugu dekoraatorlikkuseta, meenutades sel kombel mõndapidi Pärsimäge. Kahest esitatud maalist on tervikulisem „Emajõgi aprillis“, olgugi „Nattiürmort“ „särtsukam“.

Et need mõlemad ei ole üksiknähtused, vaid meie noorimas kunstnike generatsioonis süveneva maalikultuuri silmapaistvaimad eksponendid, seda konstateerime tõelise rahuldusega, kuna avastame näitusel talente nagu Viktor Karrus ja Alekssei Viilup, keda ei mäleta varem kohanud olevat, ning leides Lepo Mikko ja Aleksander Ristmäe väljapanekuis uut kinnitust sümpaatiale, mida äratanud juba nende debüüt. Olgugi nende nelja nägu veel lõplikult kujunemata, on ometi hea meel tähele panna, et nad ei sarnle ei isekeskis ega varem nimetatutega, vaid et igaühel on oma individuaalne maitsekallak, ilme ja kujutamisviis, mille abil igaiüks neist on saavutanud küllaltki hinnatavaid tulemusi. Kui nendele lisaks mainime Alfred Kongot, kes praegu küll veel ei imponeeri palju muu, kui jõu, hoo ja julgusega, ja Priidu Aavikut, kes oma suure kompositsiooniga „Kodused“ ilmutab tahet ja ka eeldusi suurestiilseks dekoratiivseks seinamaaliks, siis oleme vist ära märkinud lootustandvaimad nimed meie noorimast maalijategeneratsioonist.

Nende kõige nooremate maalijate kõrval, kes astuvad oma esimesi samme avalikkuses, tahaksime mainida teistest noor-

test, kes esinenud siiski juba korduvalt, jõudu ilmutavat Ida Antonit, pisut arabeski, kuid sellest hoolimata toonitunnet evivat Oskar Raunamit (Pariisi 1937. a. maailmanäituse Balti paviljoni esihalli dekoraator) ja mõningat tüsenemist ilmutavat Richard Uutmaad, kuigi ta veel pole vaba oma eeskujust, Võerahansust, kuna ta nähtavasti ikka veel maalib rohkem käerandmest kui südamest.

Oma senistele tunnustatud saavutustele lisandab uusi väärtusi Johannes Greenberg, haarates „Punase raamatuga“ monumentaalsesse hoiakusse ilma igasugu välise paatoseta ja kinnitades, peenendades ning viimistelles „Haige“ ja „Vanadekoduga“ seda sulavat maalimisviisi ja lürisi, millega ta esines viimati. Eerik Haamer jätkab oma suurekaustalises, seinamaali kavandiks nimetatud õlis „Põud“ selle omapärase, saleda inimtõu kujutamist, keda tunneme ta varasemalt lõuenditelt. Siin ta piirdub kahe põlvitava naisega, kes lubivalgeks pleekinud kiviklibult korjavad harvu, põuapõletatud viljapäid. Andrus Johani on teinud järsu pöördet värvikuse poole, saavutades tervikulisemat „Lilledes“. Nikolai Kummits jälgib truult oma joont, huvitades kõige enam „Autoportreega“. Valerian Loik ületab ennast, nii nagu teda tunneme seni, „Portreega“, mis on hulga vähem pinnapealne kui muu, mida temalt näeme ja oleme näinud. Karin Luts on märgatavalt kasvanud. Mitte ainult artistlikkusest, nagu näeme üleoleva võimisega tehtud kahte daami teatriloožis kujutaval lõuendil „Comédie Française'is“, vaid just ka otstarbekohesusest, mis vaikselt kütkestab õlis „Veneetsia motiive“ ja eriti „Portree etüüdis“. Head, atmosfäärikat maastikumaali pakub Villem Ormisson, eeskätt oma suure „Pühajärvega“. Teatud stiilikusele jõuab Juhan Püttsepp oma „Talvega“. Kristjan Raud teeb näiliselt võimatu võimalikuks oma suurtes sõejoonistes: ühendab monumentaalsuse intiimsusega. See on aga võimalik ainult selle puhta siirusega, mis Kr. Rauale omane, selle heldimuse ja aukartusega, millega

ta suhtub meie vanale talutarele, nii et see saab talle sügavaks elamuseks, ja tema kaudu ka meile.

Ka graafikute ja joonistajate hulgas, kelle arv, muide, on paisunud märgatavalt, satume nimedele, keda ei mäleta varem kohanud olevat. Seal on Richard Kaljo, juba üsna usaldatava tehnikaga; mis tal „oma“ oleks ütelda, see veel on tabamatu, kuna ta esialgu, vähemasti figuuride käsitluses, on sõltuv osalt Vabbest, osalt Laigost. Evald Okas oma kahes ilmekas, elavas meesportree joonises ilmutab tähelepanuväärseid joonistuslikke võimeid. Peet Reig näitab end oma kahes linoollõikes omajagu poeetilise, sugereerides eriti „Pargi motiivis“ ka ruumilist sügavust. Vaiksest, süvenenud vaatlemisest kõnelevad Märt Roosma kivitrukised, samuti kui Kreete Toomani linool, kuna Robert Tamverk taotleb teatud dekoratiivset, arabeski joont, umbes seesugust, nagu mäletame Olest, kui ta Pariisist tuli, armununa Foujita'sse. Teatud pretensioonidega esineb juba Salome Trei, kelle neli lehte igauks on tehtud eri tehnikas, kuid ühtviisi valitsetud oskusega ilmutes kõikjal küll julgust ja kindlust, aga kandes ka igal lehel ise nägu. Meeleolukaim on vahest kuivnõela tehnikas tehtud talvine „Maastik“ tujukalt hüpelevate valendavate ja mustendavate laikudega.

Varem esinenulist tõestab Mari Adanson oma monotüüpidega, et ta jätkuvas töös on arenenud, ilmselt küpsemaks läinud. See paneb nüüd juba huviga ootama edaspidist, kuna nähtavasti pole tegu mööduva tujuga või katsetusrõõmuga, vaid tarbega vallutada endale väljendusvahend. Eduard Järv oma illustratsioonides „1001 ööle“ näitab ilmset peenenemist ja piltkujutelmade, samuti kui dekoratiivsete stiilaktessuaaride rikastumist. Ott Kangilaski näib olevat vahepeal taotelnud nõudlikumat tehnilist peenenemist. Ernst Kollom oma puugravüüris „Mari-Ann“ on kõige vabam vene graafikute eeskujudest, seetõttu lihtsam ja tagasihoidlikkusest hoolimata, või vahest just sellepärast, sümpaatsem selles lehes. Paul Liivak

arendab oma erilaadi järjest teadlikumaks stiiliks, mis ilmekaimalt väljendub puugravüürides „Aednikud“ ja „Natiüürmort“. Katsetamine monotüüpiaga laseb oletada uute väljendusvahendite otsimist. Paul Luhtein on teostanud oma ammuse kavatsuse illustreerida valikut Juhan Liivi luuletustest. Raamatus koos tekstiga need kuivnõela lehed mõjuvad tervikulisemalt kui esitatud proovitrükised. Boris Lukatsit näib esituse dekoratiivsus huvitavat rohkem kui siirus: miks muidu see teatud arabeskillisus? Günther Reindorff eksperimenteerib innukalt seni tarvitamata kujundusvõimalustega, omavalmistatud värviliste paberite montaažiga, mis saanud keeruka nimetuse „oleoakvatüüpia-aplikatsioon“. Tema kultiveeritud maitse kindlustab katsete õnnestumise. Ometi mõjuvad joonised vahetumamalt. Herman Talvikut tundsi seni maalijana. Oma monotüüpiatega toob ta kahtlemata uusi avaldusviise; aga kui need joonised tõesti peavad ütleva seda, mida märgivad nende pealkirjad või tiitlid katalogis, siis on see meile kõne tundmatute sümbolitega; meile jääb enne kui pärast tajutavaks ainult nende jooniste lüürilisus ja dekoratiivne saamatuse sarm. Ursus Tamm tuleb sedapuhku värviliste puugravüüridega, mis on sõna täies mõttes värvilised, kuna hoidutakse mustast klüseest, mis esineb kõigi teiste juures, kes ka esitavad värvilist puulõiget. „Tammelisim“ neist on „Paadivärvija“, hoolimata lähtumisest jaapani värvipuulõikest. Kütkestavam ja intiimsem on aga vääke „Maastik“. Eduard Viiralt lõppeks üha selgemini reedab oma kiindumust puhtasse, puutumatusse loodusse ja teeskluseta inimesse, kus olu ja ilme on üks. Oma niigi viimisteldud tehnikalt, millega paraaditsemine ometi on temast ääretu kaugel, ta nõuab viimast, et olla nii asjalik kui võimalik. Kuid selle asjalikkuse tagant õhkub tasase aimusena peaaegu muinasjutulik poeesia, olgu süžeeks „Marrakeši maastik“, mõne araablanna „Lamav naisakt“ või

anatomiliste täpsusteni viidud „Kaamelipea“, kus aga kuilmukontidest, silmakarvadest ja kõrvalestest kujunevad päris eksootilised kaljumaastikud kuivanud rohukõrte ja okkaliste puhmastega.

Meie muidu nii tugev skulptuur sedapuhku pakub kitsamaid väljavaateid. Uustulnukaid pole märkida peale vahest Leonid Janseni, kelle dekoratiivsed „Kallad“ ei võimalda veel mingisuguseid oletusi tuleviku kohta. Nooremaid skulptoreid Endel Kübarsepp, kes püsib meelel tiseda debütandina, sedapuhku esineb kahjuks ebaühtlaselt: kui ta „Istuv naine“ on hinnatav saavutus, siis „Mehed“ marmorskulptuurina meie arust on libastunud: see plangu sügavusega kompositsioon oleks vajanud siis ka teostust puuplangust. Enn Roos annab oma marmorist „Reljeefiga“ õnnestunud, kuigi mitte just algupärase kompositsiooni. Graniidist „Karu“ on küll materjalikohaselt kontsepeeritud, kuid detailides tarbetult stiliseeritud. Martin Saksa „Hommik“ Vasalemma kivist on kujundatud hea ilmekusega; ebakohane on aga juuste, loori ja sokli raiumine korrapärastes, tuimades triipudes. „Tütarlapsed“ on ehitatud rütmilisele liikuvusele üldmassis. Üldse märgime uudusena Saksa toodangus, et ta seniist staatilist kujundust taotleb mitmekesistada liikumise kujutamiseks. Roman Timotheuse „Kurbus“ on vahest materjalikohasem graniit sel näitusel; vähem pretensioonikas tiitel olu suks siiski soovitatavam.

Üldiselt ei saa aga jätta tähendamata, et meie noorema skulptorite-generatsiooni graniidid on juba liiaks sarnlevad. Käsitöölilik materjali käsituse oskus on muidugi tunnustatav, ent üksnes endaväljendusele tunglevad isiksused viivad edasi.

Muud esinejad, ükskõik mis alalt — üldse loetleb kataloog 94 väljapanijat kokku 223 tööga — liiguvad üldiselt oma seniste taotluste raamides ning tasemel.

Chr. Rutoff-Rajasaare loomingu radadelt

studes Chr. Rutoff-Rajasaare teoste tegelaskonna ja ideestiku juure, tunneme ennast nagu mõnes silmapaistva isikupärasusega sisustatud aias. Esimeseks muljeks on, et mujal oleme näinud teissuguseid, mitmekesisemaid, kuid meie ei saa hakata küsima ega arutama, miks mõnd puu- või taimeliiki on tugevasti eelistatud, mispärast puudub mõndagi, mida oleks võinud olla, või mispärast see või teine liik on leidnud just seesugust kasutamist. Meie seisame valmis loomingu ees ning üldpilk sellele on juba selgitanud, mida on saavutatud, kuhu need teed on viinud. See on olnud iseseisva mehe tee ning tema tööst õpime tundma autorit oma tõekspidamiste ja viivaladega, kes rahulikult on jätnud kõrvale kõik, mis seisab tema huvide piirkonnast väljaspool. Selline on Chr. Rajasaare loomingu — mitte rikkalik arvult, mitte rikkalik ka ainekult, kuid otsemeelne ja siiras oma avaldustes ning ausalt käsitav neid küsimusi, millede lahendamiseks autor on tahtnud teenida elu ja kunsti.

*

Raske on vaadelda Rajasaare kirjanduslikku tegevust lahus tema muust tegevusest. Temas on eriti kõrgele arenenud kodaniku vastutustunne meie arengu ees ja elu ees üldse. Tema suuremaks juhtmõtteks on olla rindemeheks kõigil aatelistel

aladel, tekitamata sellest küsimust, millises kraadis või millisel kohal. Lavakirjanduslik tegevus on ainult üks osa selle väga mitmesuguste võimetega tegelase tööst, ning millisel üldsusele rohkem või vähem silmapaistval alal ta ka töötab — siht ja juhtmõte on ikka üks. Seepärast Rajasaare kirjanikuna seisab ka peaaegu äärmises kauguses voolust, mille juhtmõtteks on kunst kunsti pärast. Tundub, et teose kunstilise nõude ja funktsionaalse ülesande sünteetilise vormeli otsimisel Rajasaare võiks ennem teha kontsessioone kunstilise põhimõtte kui teose elulisuse arvel. Kuid ta on püüdnud saavutada tasakaalu nende kahe nõude vahel ning ta kordaminekud selles näitavad tõusvat suunda.

Chr. Rajasaare on kusagil pihtinud, et tema on hakanud kirjutama rahulolematusest ja tarvidusest. Tema eluloolistest andmetest teame, et peale tegevuse praktilistel aladel ta tundis kutsumust kaasa töötada ka kultuurilistes üritustes ning selles mõttes ringi vaadates ta huvid kaldusid teatri kunsti poole. Tutvumine teatrikunstiga sünnib Peterburis, kuid saadud kogemusi oma kodukohas Vaivaras näitejuhina tegevusse rakendades tekitas raskusi olemasoleva näitekirjanduse vähesus ja selle vähesegi sagedane küündimatus. Rajasaare märkab jälle põldu, mis ootab harijat, ning kui teised seda ei tee, asub ta seda tegema ise. Esimese katsena sünnib 1904. a. näidend „Vastu vett“. See teos, nimetatud

vaatemänguks neljas järgus, käsitab kaunis tuttavat hea ja kurja tee küsimust, näitab autori julget püüet kunstilise draama suunas. Taluomanik Peeter ei vali abinõusid oma elus, ta on süd ametu, tüssab laadal ja peab heategu ja muid voorusi rumaluseks ning sellelt pinnalt tõuseb tal konflikt kõigi mehisuse ja õigluse voorustega varustatud poja Jaaniga, mis lõpeb poja lahkumisega kodunt. Kuid isa kõveruste tee ei vii teda kaugele, teda tabavad ta oma elukäsitusest tulenevad õnnetused ning enne surma näeb ta veel kõige kokkuvõtte semist. Niisiis moraallilise tuumaga näidend, kuid juba selles esimeses katses on kunstiliselt hästiõnnestunud kohti. Nii kuulub selle näidendi esimesest järgust (vaatusest) Juhani ja Liisa dialoog naisevõtmisest igatahes meie senise näitekirjanduse paremate lehekülgede hulka. Oma aja kohta üsna tähelepanavate tulemustega kasutab autor selles näidendis ka meie ranna-keelemurret, mille tarvitamist kirjanduses A. Mälik ja mõned teised on edasi arendanud.

Kuid mitte üksi murde, vaid ka rannaelu ainekute esimesena lavateoses käsitamise au kuulub Rajasaarele. Tema näidendis „Mässajad“ kuuleme juba juttu rannalaste raskest heitlusest merega, hirmu omaste pärast tormisel ööl kui ka muud sarnast, mida viimastel aastatel oleme jälle kuulnud, kuid juba teiste, nooremate autorite töödest. Kuid sellegi näidendi põhiidee ei asu kaugel teose „Vastu vett“ omast. Mõisnik on 1905. a. ülekohtuselt kalureid välja ajanud nende külalt, tuues asemele saksa koloniste. Naabruses paiga leidnud kalur ei unusta seda ülekohtu ja kui maailmasõja puhkemisel Vene riigivõimu suhtumine parunitele muutub, oodatakse õhinal saatuse kättemaksu. Et see tuleks, hiilib üks kalur mõisalossi ja valgustab öösel selle merepoolseid aknaid, mis sõjalolude tõttu on keelatud. Asjaosaline ise läheb sellest ka võimudele teatama. Mõisnik on juba väljasaatmisel, kuid toatüdruk ei saa lasta seda sündida, et parun kannataks teo eest, milles ta pole süüdlane. Toatüdruk on teadlik tõelisest süüdlasest — rannamehest, kuid teda seovad sellega noorest

põlvest pärinevad sidemed. Ta annab end ise süüdlasena üles, et päästa süütult süüdistatavat mõisahärrat ja varjata päris süüdlast. Selle ohvri teadasaamisel süüdlane annab enese ise üles ning läheb kandma oma karistust.

Niisiis süd ametunnistuse probleemid. Murranguaegadel tekivad tasumisihad, millel vähe küsitakse õigusest ning kättemaksu otstarve pühendab iga abinõu. Selline oli olukord ka 1914. aastal, kus vihatud ülempihi vastu otsiti ja külvati süüdistusi. Autor ei idealiseeri siin kumbagi võitlevat poolt, ei parunit ega ka randlasi, kuid tõstab erilisse valgusse toatüdraku kuju, kellele õigus on üle kõige ning kes on valmis ohverdama ennast ülekohtu vältimiseks. Tema teguviis väljendab autori seisukohta ja peegeldab tema hella õiglustunnet, mis ei tuhm ka siis, kui hulgard ei vali enam abinõusid.

Süd ametunnistuse, süükoorma ning õigete ja kõverate teede küsimuste keerulisse labürinti viib meid ka draama „Kivi“, mis 1910. a. sai „Vanemuise“ teatri poolt korraldatud näidendivõistlusel esimese auhinna. Ärimees August Vahtriku abikaasa Anette elukäigus on olnud libastumisi, mida ta varjab oma abikaasa eest. Kui tema endine hulkuma läinud ja kadunuks peetav peigmees, kes on Vahtrikkude lapse tõeline isa, uuesti silmapiirile ilmub, liukkab hirm oma saladuse avalikukstulemise pärast Anette vargusele oma mehe tagant, et rahadega Robertit eemalduma meelitada. Sellele sobitamisele vahemeheks mineva Anette isa pahede ja „kõveraid teid“ armastava iseloomu tõttu muutub olukord veelgi komplitseeritumaks. Asi areneb paratamatult saladuste avalikukstulemiseni, põrutav, mitmeid õnnetustegev lõpp on näha, kuid seisukorra lahendamise leevendab ärimees August Vahtriku kõike andestav, armastav ja suuremeelne iseloom ja teguviis. Tema vabastab Anette süd ame kivist, mille raske kandmisega ta on lunastanud oma eksimused. Komistus, mis enese järele toob kaasa veel suuremaid, võib edasi minnes viia kuni hukatuseni, kuid inimlik armastus võib saada päästjaks sellelt teelt.

Vanameister August Kitzbergi silmapaistvama kaasaeglasena Rajasaarel on olnud temaga pidev kirjavahetus. Kuna Kitzbergi talent kaldus rohkem draama alale, on ta korra soovitanud Rajasaarele proovida jõudu komöödia alal, et mingil määral täita sel alal valitsevat tühjust. Rajasaare, kuigi ka täiel määral draama-soone mees, on nähtavasti võtnud tõsiselt oma ametivenna soovitusi ning ta „algupärane näidend kolmes järgus“ „Kahepaiksed“, tema teostest ilmumise järjekorras teine, näitab juba Rajasaare huvi ideekäsitamisele koomilises valguses, ühtlasi ka koomilise tüübi loomise püüet. Sellekohased sügemed on esimeses vaatuses tugevas ülekaalus. Laval peab koomiliselt mõjuma juba Leena kiiresti üksteisele järgnevad ja teineteisele risti vastukäivad käsklused, samuti ka Mardi külaskäigujutt; räbalakorjaja venelane oma „kalli sõprus, arma naabrus, pai tuttavakene“ keelega on lõpuni komöödia stiilis joonistatud kuju. Kuid komöödiat siit veel tulnud ei ole, sest teise järguga pöörduv lugu ligikaudselt kurbmängu valda. Tundub, nagu oleks lugu esialgu kavatsetud komöödiana, kuid sündmuse arengule on hiljem antud teine suund. See polegi võimatu, sest nagu Rajasaare ühes oma eluloolises pihitimeses räägib, on ka August Kitzberg „Tuulte pöörises“ kirjutamisel küsinud temalt nõu, kuidas seda draamat oleks kõige parem lõpetada. Lavateoseks tänuliku probleemi leidmisega ja selle ülesehitamisega polegi lõppenud suuremad raskused, lahenduse ees on valimiseks hulk teelahkmeid.

„Kahepaiksetes“ kohaomanik Väli on olnud oma naisega „kaks kõva kivi“, millest nende abielu on olnud õnnetu. „Kõva kivina“ elab Väli veel lesepõlveski. Nende tütar Leena on pärinud ema iseloomu, millele isa kodune kasvatus ja eeskuju annab suhtes veel täiendust. Seesugune kodune õhkkond rikub ka tema väimehe Mardi, keda enne abiellumist esitatakse inimesena hoopis teisest materjalist. Martki hakkab jooma ning tema paremad algatused lämbuvad koduse põrgu tülikeeristesse. Enne surma haigevoodil Väli kahet-

seb, et pole katsunud headusega ümber vormida oma kadunud naist ega pole ositanud ka suuremat tähelepanu tütre kasvatamisele paremaks inimeseks. Kõguni selle vastu ta on isegi põhjustanud kahe parema inimese, oma väimehe Mardi ja kasutütre Marie õnnetuse. Ning ta surebki oma tütre ja väimehe järjekordse söimlemise, kuradite lugemise ja kausipildumise käras.

Vaadeldud neljas näidendis esineb nii peamõttena sageli esinevate inimlike pahede valgustamine ja õige tee näitamine, ühe sõnaga — õpetav tendents. Tundub Rajasaare kui inimese tõsine suhtumine elule ja oma tööle. Oma lavateostega ta pole tahtnud pakkuda üksi kunstilist ajaviidet, vaid ühtlasi ka valgustada, panna mõtlema ja näidata teed tõsisest eluküsimustes. Võib-olla tuleneb tema dramaatilises ainetiku eelistamine ka osalt sellest, sest kurva lõpuga on õppetund täielik. Halbade asjade hea lõpuga kroonimine aitab uinuda neil mõtetel, mille esilemanamiseks kirjanik just ongi vaeva näinud. Hästi lõppeda võivad asjad siamaani aga ei kuulu veel Rajasaare huvipiirkonda.

Iseselsvuse saabudes Rajasaare jääb pikaks ajaks vaikima. Tema teotahtele esines nüüd muutunud olukorras ülesandeid lähemalt, mis haarasid ta endale pikemaks ajaks. Sel ajal teame teda tegutsevat oma kodukoha, Vaivara, vaimse elu juhina, seltside tegelasena, ühistegelasena, põllumehe jne., millisest tegevusest ta sai mahti kirjutamiseks alles 1932. a., millal tal valmis näidend „Väimehed“. Seekord komöödia, mis kohe leidis vastuvõtu „Estonia“ lavale. Näib, et arenenud ja avardunud elu on toonud suurema vabaduse ka Rajasaare sulele ja lasab vaadelda elu rohkem kõrvalt ning valgustada inimeste väiksemaid iseloomukümmi heatujulises valguses. Elu las saab enesega ise toime, kirjaniku ülesanne on kujutada teda sellisena nagu ta on. Selle näidendiga autor tõestab oma kaasajõudmist ajaga, hoolimata sellest, et asub eemal meie kunstitsentrumitest. Tegelasteks on juba üliõpilasest sulane, gümnaasiumi haridusega peretütar, hallparunlikust klassivaimust täisimbunud peremees,

kindla seisusliku selgrooga saunanaine ja rikas peremees, kellel suur talu, kolm hobust, kümme lehma. Kui saatus asub selgitama, kellele saab peretütar Linda, võidab üliõpilasest sulane oma osavate konkurdega. Kuigi Rajasaarele pole võõras tüübi loomise oskus ning mitmed ta näidendite tegelased on saanud juba autori sulest kaasa oma isikupärase jume ja iseloomukohase tegumoe, jah, sageli isegi väga isikupärase väljendusviisi, saavutab Rajasaare tüübiloomise alal „Väimeestes“ oma parima. Üliõpilane Ants Vares oma muretuse ja enesekindlusega, Linda temale kõigiti vastav naispartner, peremees Mart Saar ja ta naine oma seisusehukusega, mille tagant koorub välja tavaline rikkusekummardamine, vanatüdruk Tiina oma meheleminemismuredega ja venelane Andres Kirilov oma pisikese edasinükkiva mehe mõtlemisviisi ja sissekukkumistega, see osavalt kujundatud tegelasrida näitab, et kadunud Kitzberg siiski ei eksinud, kui ta oletas Rajasaares ka komöödia-soont.

Vaadeldud viis näidendit ongi 60-aastasesse ikka jõudvalt autorilt kõik, kui mitte arvestada uut, käsikirjas alles lõpetamisel olevat teost.

Võib kahetseda, et Rutoff-Rajasaare muusa polnud küllalt armukade ja ei nõudnud teda täieliselt enesele. Siis võinuksime vast seista tänapäeval tema kirjandusliku elutöö ees, mis olnuks ulatuslikum igas dimensioonis. Kuid Rajasaare eneseteostustee on olnud lai ning sinna on mahtunud teisigi koormaid. Rahva elu ei vii edasi ükski nimega kangelased, raskema osa sellest teevad tundmata sõdurid. Omakasu-püüdmata idealistina Rajasaare on pidanud mõlemaid üheväärseks — nii kirjanduslikku tegevust tunnustatud nimega kui ka otsest rahva põhilisi jõude arendavat, kuid üldsusele nähtamatut tegevust otseselt rahva hulgas. Ning seepärast kogu eesti rahvas mõtleb temale tema 60 aasta sünnipäeval kui silmapaistvale näitekirjanikule ja suurele aatemehele.

Eduard Hubel lavakirjanikuna

Kui küsida, millisena iseloomustada pikemalt järele mõtlemata Eduard Hubelit, alias Mait Metsanurka näitekirjanikuna, siis oleks vastus: aja- viitekirjanik ega armastus- väärne lõbustustükkide looja ei ole ta iial ega iganes. Järgmine, täiendav, positiivses vormis üteldud iseloomustus oleks: läbiselt idee- ning probleemikirjanik.

Lodevama mõtlemisviisiga ning otsustustes kindlusetu vastaja ütleb teatud üleoluga: moralist. Erapooletu lausub sama sõna — hinnanguna. Meie möödunud idüllikas, muretu ning fassaaditsev iseseisvuse järk, millele langeb Metsanurga lavakirjanduslik toodang peaaegu jäägita, ei ole seda autorit armastanud, vaid teda on üksnes kuidagi pooleldi sallitud.

Probleemid, ühiskonna vigade paljastused, arvete õiendused on mugavale keskkonnale ning heaolus viibivale seltskonnale ikka olnud ebamugavad.

Nõnda ei ole ka ime, kui ainult Mait Metsanurgale on juhtunud see äpardus, et tema näidend „Kindrali poeg“ pärast esietendust „Vanemuise“ repertuaarist kõrvaldati (kuna Tallinna Töölisteateris teos tülitamatult kordus oma normaalse arvu etendus). Samuti on Metsanurgale suhtumiste kummalisse kontosse kirjutada, et kuni käesoleva ülevaate kirjutamiseni ei ole ükski teater Eestis tulnud ideele lavastada Metsanurga ühejörgulisi, ehkki mõni neist

on trükkis ilmunud (ja pealegi muidu nii kirjanduslikult-hinnatud „Loomingus“) juba kolmeteistkümne aastat tagasi!

Juubilaril on neid juba neli tükki: „Põrgumasin“, „Okastraataed“, „Heinasao ääres“ ja „Imelik võõras“. Vähemalt kolmest nendest saanuks moodustada ühe tubli programmi täitva etenduse ja õieti sisuka ning head mängutaset nõudva õhtu. Alatasa armastatakse meil kosta: ei ole algupärandeid. Aga neid ühejörgulisi nagu pole nähtudki.

Kui kõheldakse, et kas maksab või kuidas see õige oleks, kui ühel õhtul mängitaks aina ühejörgulisi (ning igäiks iseeneline), siis meenutagem, et omal ajal K. Menning tõi välja kolm O. Lutsu ühejörgulist ja et meie iseseisvusaegne „Estonia“ teater on meile esitanud kahel korral kolm ühejörgulist saksas asja, need olid Kurt Goetzi „Menažerii“ ja „Surnud tädi“.

Kuid siirdugem teatrite juurest kirjjaniku juure.

Kui edasi iseloomustada juubilaril, siis saame parema selguse, kui asetame ta teiste meie tähtsamate lavaautorite sekka, võrdlemiseks. Kitzbergi pehmema tunde- laadi ja lepitava mõttehoiakuga ei ole Ed. Hubelil midagi ühist. Tal puudub täitsa Kitzbergi päikesepaistelisuus, alistumus, luuleline hõng ja soe hubasus. Ed. Vildega on tal vaid ühes punktis kokkupuuted: Ed. Vilde võitlus- ja arveteklaarimiskomöödia „Pisuhännaga“. Nagu nuhtleb Vilde oma

vaest karjääristi ja valesulgedes Sanderit, nõnda ja veel raskemalt karistab Metsanurk nii mõndagi oma tegelastest. Ja nagu Ed. Vilde salvab toonast meie vaimset valitsust, E. Kirjanduse Seltsiga eesotsas, nõnda ja ulatuslikumalt ning korduvamalt nuhtleb Metsanurk kogu meie tooniandvat ühiskonda.

O. Lutsu muretu ülemeelikuse ja huumoriga, selle lõbusa, küll nõökava ja paljastava, kuid ometi põhiliselt heatahtliku ning hüvaloomuga humoristi suhtlemisega oma tegelastele Ed. Hubelil ühist ei ole. Tema nali on võitleja ja kohut mõistva naturaali sarkastiline, häbiposti naelutatav ja mõnel korral isegi kahjurõõmu meenutav inimeste naeruvääristamine — muidugi eetilisel ajel.

Hugo Raudsepa sädelev huumor ei ole samuti Ed. Hubeli iseloomuga ühtuv. Raudsepa komöödiais tunneme autori kõrgema alasuja üleolu ja isegi kõrvalt vaataja heatujulist muhelust, elunähtuste pahu- ning voodripoole uudishimulist ning leiutamisrõõmulist vaatluse lõbu. Ed. Hubel on aga oma tegelaste küljes otse kinni ja olude sees. Raudsepa hea tuju asemel tunneme Hubeli käitumises tihtitуска, sappi, vimma ja vana vaenu. Kus Raudsepp tulivärgitseb, seal Metsanurgal miilab nagu tõrvaahi, pikalt, põhjalikult ja kangesti. Ühes asjas on mõlemal autoril oma eriline kokkupuude: mõlemad tarvita-
vad piiblit. Hugo Raudsepp üldinimestab, tänapäevastab ja mõtestab lahti piibli sündmusi, õpetusi ja kujusid. Ed. Hubel tarvitab piiblit tsiteerimiseks, õpetamiseks ja oma kohtumõistutõimingu juures pealetoetamiseks. Üks avastab piibli rangustes, tähtsustes ja pidulikkustes lõbusaid ja inimlikke kohti, teisel on piibiisõnadega suus tõsi taga. Üks loeb piiblit fõljetonistina, teine juhtkirjaniku ja moralistina. Umbes samu lahkuminekuid piibli käsituses võime märkida ka Hubeli ja Mälgu juures. Ja edasi Hubelil puudub Mälgu heluse ning hubasuse toon.

Ja lõppeks H. Visnapuuga ning Jaan Kärneriga on Ed. Hubelil teatavaid sugulussuhteid, kuid sugusena viimased esi-

nevad meie ärimaailma kritiseerivais näidendeis „Madaam Sohk ja pojad“ ja „Merihärg teeb Venemaaga äri“.

Nii ongi juba Ed. Hubeli lavakirjaniku olemuse tabamiseks eelpooltoodust koornud karakterijooni: kohtumõistja, võitleja, ühiskonnakriitik, salvaja, „tõsitagaja“, „küljes- ja seesolija“, vimmakandja, põhjalik põletaja — ühe sõnaga niisugune ehamugav ja neile, kes end riivatud tunnevad, talumatu isik, kes ise juba aastakümneid tagasi, endale varjunime võttes, neile eventuaalseile kirurjale vastu tuli ja nimetas end: „Mait“...

Ideelisest lähtekohast lasevad end Mait Metsanurga lavateosed jaotada nelja alagruppi: 1) ühiskonda ja ta korda üldisemas mõõtes kritiseerivad, poliitikasse haaravad näidendid, 2) üksiknähtuste valgustamine seoses töö- ning vastutustunde rõhutamisega, 3) fassaaditaotluse tendentse paljastavad ning tõusiklust rabavad komöödiad ja 4) ajaloolis-kujunduslik vaatamäng. Kõiki neid haarab autori tung õilsuse ning tubliduse poole. Mait Metsanurk tahaks riigile, seltskonnale ja perekonnale anda, kasvatada ning omistada aina täisväärtuslikke, ausaid, produktiivseid, vaimust lugupidavaid ning õiglaste kodanikke.

Nimetatud gruppidesse kuuluksid M. Metsanurga lavatooted järgmiselt: esimesse — „Kindrali poeg“, „Umbrohu inured“, „Teise ningega“, „Sanna Jaan“, „Iiriksi mitte ilmunud); teise — „Vagade elu“, „Maret elukoolis“ ja ühejärgulised „Okas- traataed“, „Põrgumasin“ ning „Imelik võoras“; kolmandasse — „Talupoja poeg“, „Haljal oksal“, „Agulirahvas läheb ajalukku“, ühejärguline „Heinasao ääres“ ja ühte serva pidi autori esiknäidend „Päikese tõusul“, millest on säilinud ainult umbkaudne sisuseletus; neljandasse — kultuurajalooline teos C. R. Jakobsonist kui ideevõitlejast.

Nimitegelane „Kindrali pojas“ otsib otse põledes õiglust, humaansust, ausust ja suurst ühiskonnast, ta kannab ühes taskus Uut Testamenti, teises kommunismi aabitsat, otsides elus teostust kummagi õpetuse teoreetilistele hüvedele ning põgenes tegeli-

ke, eluliste väärnähutuste eest; viimaseid vihkab ta nii, et saab isegi äraandjaks. Kindrali pojale on tehtud etteheiteid peale muu ta konsekvantsuse ning ebaelulisuse pärast, kuid autorile on see noormees idee kehastajaks, otsijaks ning väljendajaks, tema eluline võimalus on jäänud tagaplaanile. Selles teoses saab valusaid vitsi „üks kultuurriik, millele fašismihood hakkavad peale käima“ — sellest ka mõistetav, miks teose ettekanne vastuollu sattus teatud ringide endateostushoiakuga. Lavastuse võimalustelt on see draama üks meie suurejoonelisemaid.

„Umbrohu juured“ toob jällegi vastamisi ning kokkupõrkele kaks äärmist maailmavaadet. Draama mängib meie vabadussõja-päevil (seega ühtlasi sõjatükk ja pealegi meie esimene ning ulatuslik lahingu-näidend Eesti Vabadussõjast). Vaenlikud vennad satuvad siin teravasse konflikti, autori poolehoid avaldub ilmselt ühele poole, kuid autor on tervitatavasti tendentsi kahandamiseks lavale toonud raevutsevate vendade ühise isa — nägijaks, mõistjaks ja lepitajaks.

Mõlemas näidendis on käsitletud meie väga lähedasi suurprobleeme ning mõlema lavalevõtt Tallinna Töölise teatris osutus teatrile tugevaks tuumaliseks rikastuseks ning nime õigustuseks.

Eetilisi privaatsmaid, teoreetilisi ja elulisi küsimusi käsitlevad teise gruppi kuuluvad näendid-ühejärgulised on kõik pingerikkad asjad, milles näitlejaile on asetatud suuri nõudmisi psühholoogiliseks mänguks ning pealegi nn. kahel plaanil: ilmutada välise mina all mõistatavaid sise-misi tunde.

„Okastraataias“ peategelane püüab petta oma südametunnistust ning kõrgemat kohtumõistu ja langeb peitumusse ning halastamatu endakaristuse alla.

„Põrgumasinas“ paljastatakse seltskonnategelase ametisse ning lugupeetud aukandja mantlisse pugenud endine kelm — ja tema langus on väga ränk ning selleelne heitlus on jube.

„Imelik võõras“ (see variant, mis ilmus „Loomingus“) paljastab ühe hingeekarjase

õilsuse, usalduse ja kõrgemais sfäärides tundlemise tavaliseks inimlikuks endakaitse ja kättemaksu impulsiks — kui asi tegelikuks läheb.

Huvitava ühise lisajoonena märgime neis kolmes: igati esineb pastor: esimeses soliidse ja väga tõsiselt võetava pihilevõtjana; teises erapooletu perekonnakülalisena ja kolmandas nõrgaks paljastuva surelikuna.

Näidend „Vagade elu“ käsitleb variserlust ja saagiannust tumedas talukolkas. Üleschituselt ja situatsioonide loomiselt kõigub teos tragikomöödiana naljamängu ja päriselt võika draama vahel, ulatades üht serva pidi isegi süngesse tragöödiasse (lapse tapmise üritus). Õigegi valida kohtumõistjana suhtub autor oma süüdlasist tegelastele, heitmata armu nii mammonaorjast talunikepaarile kui ka lihatsevale ja vagatsevale võõrmündrile.

Näidend on kirjutatud reljeefselt, on lavaline ja avaldab kahtlemata kasvavat mõju rikkumatule ning blaseerumisest nakatamatule laiemale publikule.

Näidendis „Maret elukoolis“ viiakse meid agulikõrtsi õhkkonda ja näidatakse inimeste allakäiku, eriti maasüütuse rikkumist. See on omamoodi „Põhjas“. Draama, kuid mitte nii sünk.

Fassaadi-, tõusikluse- ja tühisusevastastes näidendites Mait Metsanurk karistab nii vaest rahvast kui ka jõukat kihti, samuti ka intellektuaalseid — kus ta aga selliseid tunde leiab.

Vaeserahva esinduskihud toob ta lagedale komöödias „Agulirahvas läheb ajalukku“. Suurkodanluse sõgedad lairutamised naelutab ta kinni näidendis „Haljal oksal“ ja intellektuaalse inimese vääratused ning nõrkused häbistab ta ära „Talupoja pojast“.

Komöödias „Agulirahvas läheb ajalukku“ sihhib autor oma soolamised, salvamised ning sapinõristamised agulipreilnate „kõrgema“ ja „ilusama“ elu igatsemise pih-ta, mis tegelikult pole muud kui elu täis loolemist, eputlemist ja parasiteerimist. Muud elumõtet ses tegelaskonnas ei nähtu

ja autor ei jäta teda ka trahvimata kasvõi tervenisti kolm vaatust läbi.

Veel rängem karistus saab osaks äri-mehest pillajale ning suure, ülejõu suure joone harrastajale näidendis „Haljal oksal“. See mees laiutab koos oma äärmiselt tühise naise ning Inglismaal Cambridge'is „õppiva“ pojalogardiga päris kohutavalt. Ja paratamatult järgnev pankrot võtab peategelase selliste katastroofiähvarduse ning ka -teostuse pihtide vahele, et otse kahju hakkab sest mehest pealt vaadates, kuidas ta meeletult rabeleb veel kahe-teistkümnendal tunnil enne pankroti saabumist. Kuid sellega ei ole veel täis ta kibeduste karikas: õnnetusi kuhjub robinal, aga neil on oma kentsakas maik man. Samas teoses on toredasti ära narritud ka diametraalselt vastaspoolne, äärmise kitsiduse pahe. Esineb koonerite abelupaar, kel agulis on 10 maja, kuid kelle üliõpilasest poeg on sunnitud võltsima vekslit.

„Talupoja pojasa“ näidatakse meie pastorit, kes on oma kadaklikult pirtsaka ja pillaja naise tuhvli all sel määral, et piinlik hakkab haritud eestlase pärast. Kui see näidend ilmus ja lavastati (10 a. tagasi), siis tundus ta kuidagi hilinenuna, sest tahtsime uskuda, et kümne iseseisvuseaasta jooksul meie ühiskonnast juba välja on surnud see tüüp, kes avaliku eesti tegelase kodu oma rahvuslikult vääritud piiratud naise kummardamisel ära salgab oma vanemad ja tõekspidamised, muutudes kaltsuks nii mehena kui ka rahvuseliikmena. Kuid nüüd, üle 20 a. kestnud iseseisva riigi inventuuritegemise nädalail, s. o. sakslaste ümberasustamise aktsiooni ajal, kus „nach Vaterland“ rändab kümnete kaupa kadakaid, nende seas ka Lautuisa ja Postipapa lihaseid järeltulijaid, me veendume, et Mait Metsanurk toona ei olnud hilinenud, et tema „Talupoja poeg“ on tänapäevalgi valusasti aktuaalne teos. Me oleme iseseisvuse aja kestes olnud liig sallivad kadaklustele — välja arvatud Metsanurk oma „Talupoja pojaga“, me oleme lootnud või arvanud, et kadaklus iseenesest kaob, kuid nüüd näeme, et oleme endid petnud ja et kadaklusele oleks tarvis veel selliseid ning

kibedamaidki saunu kui valmistas Mait Metsanurk kõnealuse näidendiga.

Ühejärgulises „Heinasoo ääres“ toob kirjanik esile fassaadialüürid ning peenutsemisihad ühes lihtses maatüdrukus, kes jumaldab linnavuret ta peenema kondi ja (kraadelike) esindusmaneeride pärast. Tüdruk saab otse jantlikul kombel ränga pettumuse osaliseks.

Mittesüülinud esiknäidendis „Päikese tõusul“ olevat kujutatud ühe mehe muutmist idealistist mugavaks olupoliitikuks ning elunautivaks jõukaks väikekodanlikuks subjektiks, kes nagu venelane ütleb: lihtsalt taevast tahmab. Niisiis ideelise allakäigu käsitlus.

Viimne näidend, Carl Robert Jakobsoni elulõike ning võitlusjärke minevikust esilemanav vaatemäng, võinuks suures teatris ja väga põhjaliku ettevalmistuse järel (kus oleks vaja olnud ka kultuurtegelaste eriabi) kujuneda hinnatavaks ajalooliste isikute, stiili, kommete taaselususeks ning paljudest huvitavaist pisinähtustest kootud revüüks, kusjuures viimast mõistet tuleb võtta täie tõsiduse ning tuumakusega.

Kuid meie teatrid ei armasta kuigi palju vaeva näha raskete ülesannete kallal, eriti kui sellistega saaks teenida omakultuuri.

M. Metsanurgal on veel üks näidend, „Uues korteris“, mille eksemplari raske on kätte saada. Nimestiku lõpetamiseks saame aga sellegi siin ära märkida.

Seega oleks Ed. Hubelil kirjutatud kokku 10 õhtuttäitvat lavateost ja 4 ühejärgulist. Neist ei ole veel korralikult lavastatud C. R. Jakobsoni taaskujutav teos ja üldse pole etendatud uudisnäidend „Maret elukoolis“ (ehkki viimane oli valmis juba 1½ a. tagasi) ega nelja ühejärgulist. Seega ei ole meie teatrid ära kasutanud M. Metsanurga poolt pakutud võimalusi kolme õhtuttäitva lavastuse ulatuses, sealjuures aga vabandatakse alatasa võõrliteratuuri lavastamist (ja enamasti sealse kergekaalulise eelistamist) algupärandite nappusega. Ma poleks käesoleval juhul seda tõika meenutanud (olles sunnitud seda varem küllalt

rõhutama), kui M. Metsanurga rea lavateoste ignoreerimine jälle iseenesest sulge sellele teemale poleks lükanud.

Mait Metsanurga lavateoste võib suhtuda mitmeti, siit võib leida palju arutlusi ja õpetlusi kuni juhtkirjalisuseni välja, võib konstateerida rea ta tegelaste rõhutatud negatiivsust ja ülemäärast positiivsust, samuti sagedast staatilisust dünaamika asemel, kuid need omadused ei saa kaelamurdvaiks teoste. Ülearust teksti võib kirjanduslikult taibukas näitejuht kärpida — sest Metsanurgal on, mida kärpida, ja on ka seda, mis järele jääb. Negatiivsed tüübid on omad värvid ära teeninud. Positiivsed kujud on tarvilised nii autorile kui ka publikule ideeliseks õhusaamiseks ja lootslik-usalduslikuks hingamiseks. Staatilisusest saab hea teater üle tugeva ning süvendatud mängu abil. Aga mis kõige üle kehtima jääb, see on kirjaniku ideede väitlus ja aatevõitlus.

Kui korra pilgu veel eespool liigita-

tud teostest üle libistame, siis näeme, et igaihes neist käsitellakse probleemi, mis on kas lähedane meie eesti ühiskonnale või siis jälle tähenduslik üldinimlikult. Puhu on autor aktiivsem, puhu nagu tagasitõmbunum, kuid oma probleemiga on tal alati tõi taga.

Mait Metsanurga kui ideekirjaniku positsioon ei ole kerge meie teaterkonnas, kus eelistatakse lõbusamat ja head tuju pakkuvat. Tal ei ole kerge ka ühe osa tooniandva ajakirjanduse arvustuse ees, sest mõnele kitsalt-baltlikult häälestatud arusaamale on armsam mäng ja lõbus tühisus, teisele ta „elutarkuses“ jälle vastik või külmaks jättev see, mis kuidagi idee ning probleemi järele lõhnab.

Kuid meie kultuuriliselt noorele ja rahvuslikult mitte lõplikult stabiliseerunud ühiskonnale on tarvis just ideekirjandust ja probleemiteoseid lavalt. Ses ülesandes olgu juubilar tervitatud ja olgu talle soovitud jõudu ka edaspidiseks.

Eesti avaliku raamatukogunduse päevaulesandeid

I

lame oma riigis ajajärgus, mida iseloomustab meie parema tuleviku nimel rahus ja üksmeeles toimuv riiklik-ühiskondlik ülesehitamine. See töö toimub riigivõimu, omavalitsuste ja seltskondlike organisatsioonide koostööl, kusjuures töö pinge on intensiivne: üks ala teise järele võetakse korraldamisele ja kus see ei teostu küllalt kiiresti või kus töötulemused jäätavad soovida, seal avaldub peagi teatavat kärsitust.

Säärast kärsitust on olnud märgata ka avaliku raamatukogunduse alal, mispärast riigivõim on püüdnud astuda lähemale ka selle ala korraldamisele. Selleks teostus 1938. a. mais uue Valitsemise korraldamise seaduse alusel ümberkorraldus Haridusministeeriumi ülesannete jaotuses, millekohaselt ministeeriumi Noorsoo Osakond muudeti Noorsoo ja Vabahariduse Osakonnaks ja tema kompetentsi anti raamatukogude korraldamine.

Selle ülesande täitmine eeldab avaliku raamatukogunduse allutamist teatavale üldisemale hinnangule, et selgusele jõuda, kuivõrd see riigi ja rahva eluliste huvidele vastab ja kas ning milliseid korraldusi ning uuendusi me sel alal vajame. Säärasel hinnangul tuleb lähtuda meie oma konkreetsest olustikust ja püsida reaalsete võimaluste karmides piirides.

Säärast hinnangut toimetades on riigi-

võim pidanud avaliku raamatukogunduse alal korraldusi algatama, mis selle ala põhilisi arengusuundi puudutavad ja moodustavad rea päevaulesandeid. Neid päevaulesandeid ei ole käesolevas käsitluses vaadeldud juhuslike väljalõigetena elust, vaid on katsutud näha neid väljakasvatatena avaliku raamatukogunduse arengust, püüdes seejuures rajada sihtjooni edaspidiseks tööks.

Sellekohaselt vaatleme järgnevalt avalike raamatukogude kättesaadavust, koostist, majandust, kasutamist ja juhatamist.

II

Seaduse järgi on linnad ja vallad kohustatud asutama ja ülal pidama avalikke raamatukogusid niisugusel arvul, et raamatukogu oleks kättesaadav kõigile kogukonna kodanikele. Av. raamatukogude kättesaadavus moodustab av. raamatukogude võrgu probleemi.

Üldiselt võime av. raamatukogude võrgu tihenemise alal konstateerida edu: 1918. a. 182 raamatukogu asemel kuulub praegu võrku 738 kogu 170 osakonnaga, kokku 908 laenutamiskohta, s. o. tõus 20 aastaga 500%. See tõus ei ütle veel, kas av. raamatukogude võrgu tihedus on juba küllaldane. Selle üle otsustamiseks vajame mõõdupuud, et toimetada olustiku võrdlemist. Seadus säärast mõõdupuud raamatukoguringkonna raadiuse näol ei anna. Küll aga annab selle raadiuse tegelik elu. Uurimuste andmetel

moodustub raamatukogude kasutajate koosseis kodanikest, kes elavad seespool 5 km raadiust. Seega peaks av. raamatukogu normaalraadius olema kuni 5 km ja tema ringkond mitte üle 70 km².

Meie av. raamatukogude võrgu üleriigiliseks keskmiseks ringkonnaks maakondades, kus raamatukogude kättesaadavus probleemi moodustabki, on 54 km², mis sõbrina võetuna annab üleriigiliseks keskmiseks raadiuseks 4,2 km. Kuna need suurused on märksa väiksemad eeltähendatud uurimuste andmetest, siis omame tunnetuse, et kättesaadavuse seisukohalt av. raamatukogude võrk üldiselt vastab nõuetele. Ent nii üksikuis maakondades kui ka üksikuis valdades ilmneb ebahühtlust: maakondlikuks keskmiseks ringkonnaks on Harju- ja Järvamaal 40 km², Virumaal 45 km² ja Võrumaal 51 km², mis on hää keskmine, Petserimaal aga 75 km², mis võiks olla parem, kuna ülejäänud maakondades see keskmine on üleriigilise keskmise läheduses, seega rahuldav. Järelikult on av. raamatukogude kättesaadavus üksikuis omavalitsuskondades ebahühtlane ja vajab kohati parandamist. Ent kus ja millises ulatuses, selle üle otsustamiseks vajame matemaatiliste keskmiste asemele teist reaalsemat mõõdupuud.

1) Harjumaal	—	ühtuvus 97%	laenutamiskohti oleks vaja juure	3
2) Valgamaal	—	" 96%	" " " "	3
3) Järvamaal	—	" 93%	" " " "	7
4) Viljandimaal	—	" 93%	" " " "	9
5) Pärnumaal	—	" 91%	" " " "	11
6) Virumaal	—	" 90%	" " " "	10
7) Tartumaal	—	" 90%	" " " "	12

Maakonnad alla üleriigilise keskmise (89%):

8) Läänemaal	—	ühtuvus 88%	laenutamiskohti oleks vaja juure	14
9) Võrumaal	—	" 86%	" " " "	16
10) Petserimaal	—	" 76%	" " " "	14
11) Saaremaal	—	" 69%	" " " "	25

Sääraseks mõõdupuuks on avalike algkoolide võrk, kuna selles domineerib ka ca 5 km ringkonnaraadius ja kuna 53% av. raamatukogudest asub koolimajades, seega mõlemad võrgud faktiliselt ühtuvad 53%.

Seepärast korraldas Noorsoo ja Vabahariduse Osakond k. a. 31. märtsil kohalike koolivalitsuste kaasabil av. raamatukogude võrgu võrdlemise av. algkoolide võrguga. Sellel konkreetse olustiku võrdlemisel selgus, et mõlemad võrgud ühtuvad 978 kooliringkonnas viimaste üldarvust 1091 ehk 89% ulatuses. Ühtuvaiks loeti mõlemad võrgud: a) seal, kus kooliringkonnas asub av. raamatukogu või selle osakond, tingimusel, et see ei asu koolimajast üle 5 km kaugusel, ja b) ka seal, kus kooliringkonnas raamatukogu küll puudub, ent kodanikel on võimalik kasutada võõras ringkonnas asuvat raamatukogu, tingimusel, et seegi ei asu kasutajate koolimajast üle 5 km kaugusel.

Sellel võrdlemisel selgus aga, et on olemas 93 kooliringkonda, mille koolimaja asub lähemast av. raamatukogust 6—10 km kaugusel, ja 20 kooliringkonda, kus see kaugus on üle 10 km. Av. raamatukogude võrgu tiheduse sääraste „valgete laikude“ kaotamiseks ja raamatukogude kättesaadavuse parandamiseks on 122 kohas algatatud võrgu täiendamise küsimus, millele omavalitsused on seni reageerinud valmisolekuga.

Üksikuis maakondades on av. raamatukogude võrgu ühtuvus algkoolide võrguga järgmine:

Meie päeva ülesanne: muuta avalike raamatukogude võrk ühtlaselt kättesaadavaks kõigis omavalitsuskondades ja kõigis kooliringkondades, millega raamatute laenutamiskohtade arv suureneks ca

120 võrra — 908-lt 1030-le; seejuures asuda kohalike keskraamatukogude võrgu väljarendamisele seal, kus see võimalik, kuna Avalikkude raamatukogude seadus selles osas on alles ellu viimata.

III

Et avalik raamatukogu suudaks rahuldavalt oma ülesannet täita, selleks on vähe kättesaadavusest, vaid raamatukogu peab sisaldama kirjandust küllaldasel arvul ja nõuetavas valikus.

Av. raamatukogude koostise kvantitatiivse külje alal võime konstateerida üldist edu: 1927. a. oli kogudes Riigi Statistika Keskbüroo andmeil raamatuid 380.462 köidet, 1937/38. a. — 861.338 köidet, seega tõus 10 a. jooksul 230%. Et otsustada, kas see edu ning saavutatud tase on küllaldane, selleks mõned võrdlused Põhjamaadega:

Eestis oli kirjandust	100 elaniku kohta	1936/37. aastal	— 74 köidet,
Soomes „	„	1936. „	— 55 „
Norras „	„	1934/35. „	— 59 „
Taanis „	„	1935/36. „	— 67 „

Tundub, et üldiselt võiksime olla rahul!

1937/38. a. oli meil raamatuid keskmiselt iga 100 elaniku kohta 77 köidet. See üleriigiline keskmine peaks olema mõõdupuuks otsustamisel, kui võrd av. raamatukogude raamatute arv üksikuis maakondades, linnades, valdades ja üksikuis kogudes rahuldaval tasemel on, kuna üleriigilise keskmise rahuldav olles ei saa seda öelda ei igast üksikust omavalitsuskonnast ega igast üksikust kogust.

Maa ja linna vahel valitseb peaaegu tasakaal: linnas langeb raamatuid igale 100 elanikule keskmiselt 82, maal aga 75 köidet, kusjuures linnade raamatute aastane

juurdekasv on 3,7%, maal aga 3,8%, seega maa rühbib linnale visalt järele. Üksikuis linnades ja maakondades aga valitseb ebaühtlus. On linnu, kus see keskmine on isegi alla 50. Tõrvas — 32 (madalaim!), Nõmmel — 46 (kasutab pealinna külalislahkust!), Põltsamaal — 43, Viljandis — 50 jne.

Maakondadest on üle üleriigilise keskmise (77 köidet 100 elanikule): 1) Järvamaa 111 köitega, 2) Pärnumaa 93 köitega, 3) Harjumaa 92 köitega ja Viljandimaa 87 köitega. Alla keskmise on: 1) Virumaa 65 köitega, 2) Saaremaa 62 köitega, 3) Läänemaa 59 köitega ja 4) Petserimaa 42 köitega. Tartumaa, Valgamaa ja Võrumaa 72—75 köitega asuvad keskmise piiril.

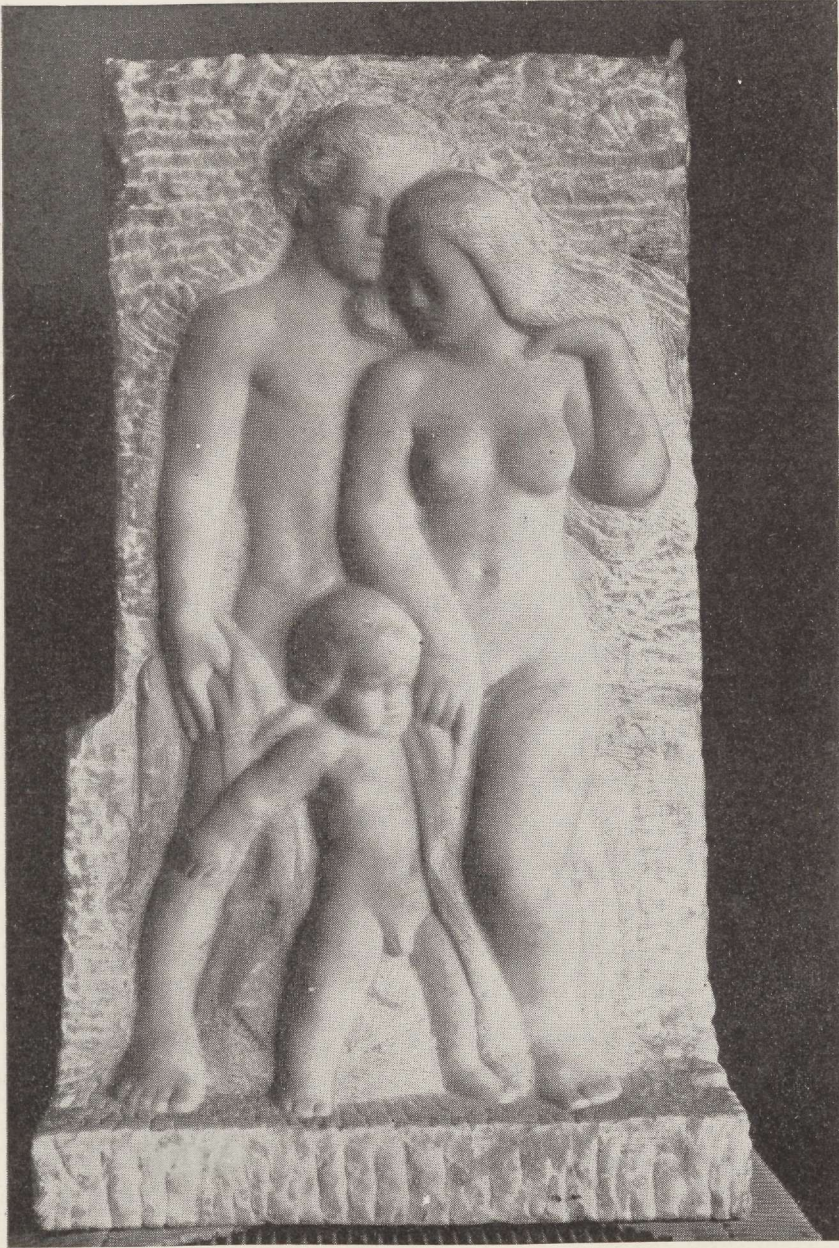
Meie päeva ülesanne: seal, kus av. raamatukogu raamatute arv on alla üleriigilist keskmist (iga 100 elaniku kohta 77 köidet), piüida see arv tõsta vähemalt keskmisele tasemele; rohkem häid raamatuid

kogudesse ja seejuures paremaid raamatuid mitte 1, vaid mitu eksemplari, et laenutamisel ei oleks vaja järke oodata nädalaid ja kuusid.

Olgu lisatud, et aastast soetatatakse av. raamatukogudesse uut kirjandust ca 40.000 köidet. Aastal 1934/35 oli see arv 63.000 ja 1935/36. a. 54.000, mis tuleb panna Raamatuaasta õnnistusküllase mõju arvele.

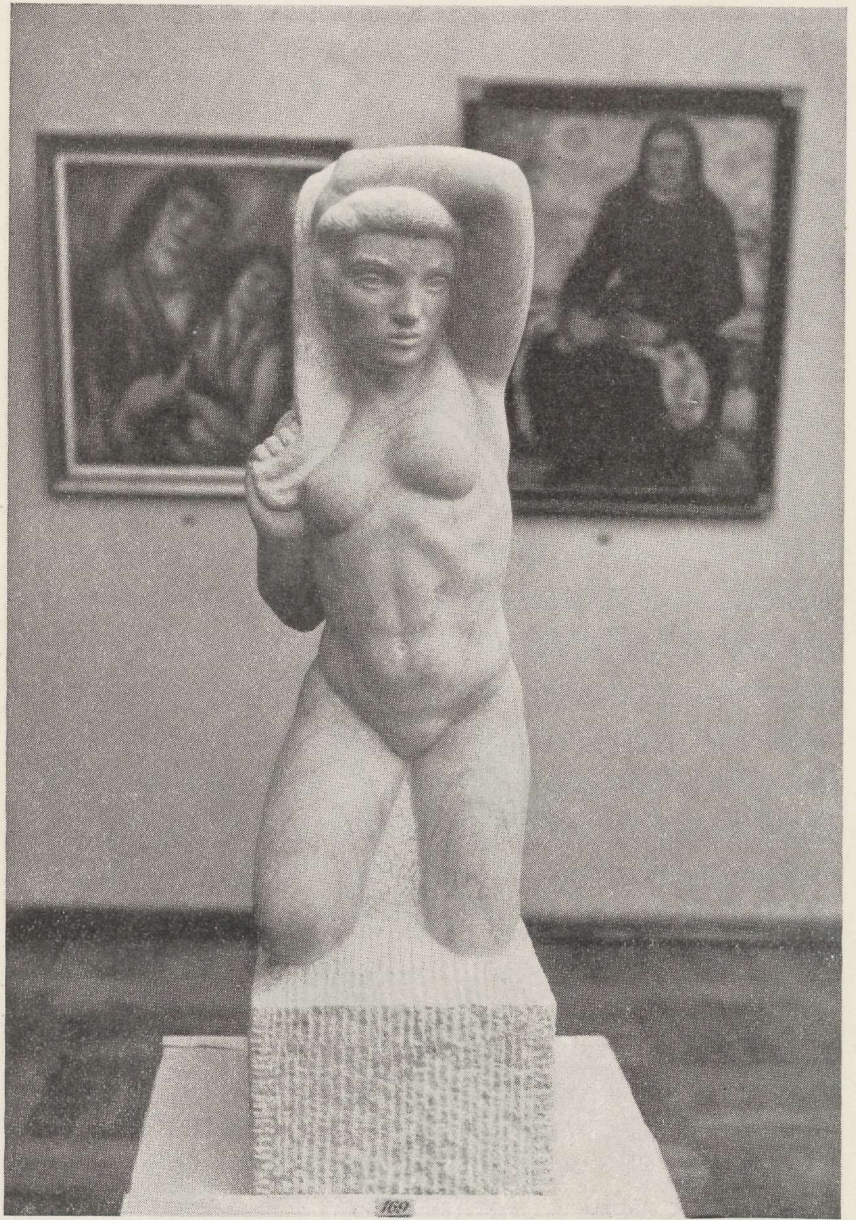
Viimastel aastatel ilmneb sel alal nähtus, mille suhtes peame muutuma tähelepanelikuks: kogudesse soetatavate uute raamatute arv kahaneb, samal ajal aga näitab uue kirjanduse ostmiseks kulutatav rahasumma tõusu. Nii soetati raamatuid:

a) linnades	1936/37. a.	30.900	kr. eest	13.200 köidet.
	1937/38. a.	34.100	„	13.500 „
b) maal	1936/37. a.	52.600	„	32.500 „
	1937/38. a.	54.900	„	27.000 „
c) kokku	1936/37. a.	83.500	„	45.700 „
	1937/38. a.	89.000	„	40.500 „
		+5.500		—5.200 köidet.

Enn Roos

Reljeef

Martin Saks

Hommik

Endel Kübarsepp

Istuv naine

Anton Starkopf-Rea

Ualwur

Ülesanne: suurendada av. raamatukogude majanduslike võimalusi, et kogude raamatute arvus ei tuleks tagasihoidlikult.

Mis puutub av. raamatukogude koostise kvaliteeti, siis selle üle otsustamiseks pole meil otsesid objektiivseid andmeid. Ei ole aga põhjust arvata, et see oleks üldiselt mitterahuldav, kuna av. raamatukogude tuludest ligi 80% laekub riigi ja omavalitsuste toetustena, mille arvel võib osta ainult Haridusministeeriumi poolt soovitud kirjandust. Küll aga ilmneb raamatukogude täiendamise alal ühekülgust. Haridusministeeriumi poolt viimase 10 aasta jooksul av. raamatukogudele soovitatud raamatuist on ilukirjanduslikke 35%, teaduslikku ja rakenduslikku kirjandust 54% ja lastekirjandust 11%, kogud sisaldavad aga ilukirjandust 62,3%, teaduslikku ja rakenduslikku kirjandust 35,4% ja lastekirjandust 2,3%.

Meie ülesanne: ilukirjanduse kõrval panna av. raamatukogude täiendamisel vajalikku rõhku ka teaduslikule (populaarteaduslikule) ja rakenduslikule kirjandusele.

IV

Avalik raamatukogu, nagu iga teinegi haridusasutis, vajab normaalseks tegevuseks teatava miinimumi pidevaid tulusid. Selle miinimumi kindlustab raamatukogudele seadus, kohustades valla- ja linnaomavalitsusi:

1) määrama av. raamatukogudele raamatute muretsemiseks vähemalt 2 senti igalt elanikult, kes elab omavalitsuse piirkonnas, ja

2) andma neile tarvilikud summad majanduslikeks kuludeks.

Lisaks sellele annab riik av. raamatukogudele toetust omavalitsuse summa suurus, ent mitte üle 200 krooni ühele kogule.

Kuna selle miinimumkohustuse täitmise alalt on kuuldunud nurinat, võttis Noorsoo ja Vabahariduse Osakond selle selgitamiseks juba möödunud aastal.

Vastavate andmete kontroll näitas, et kaebused 2-sendise miinimumi täitmatajätmise kohta omavalitsuste poolt osutusid

1938/39. a. õigeiks ainult üksikuil juhtumel (16 omavalitsuses), kuna rohkem põhjatuks osutus nurin majanduslikeks kuludeks tarvilike summade määramatajätmise kohta (226 kogu ehk 32% nende üldarvust), kusjuures hulk kogusid sai selleks võrdlemisi tagasihoidlikke summasid: 1—5 krooni aastas. Samal ajal ilmnis aga ka, et üksikud raamatukogud jätsid neile määratud toetused välja võtmata. Ent seejuures selgus, et neis asjaoludes ei olnud omavalitsuste poolel esmajoones süüdi mitte niivõrd häätahte puudumine, kui vahekordade korraldamatus: raamatukogude kohta ei koostatud ega esitatud omavalitsustele, üksikud kogud välja arvatud, ei aastaceklarveid ega põhjatatud toetusenõudmisi, mispärast ka järelevalve instantsidel puudus võimalus kontrollida, kuivõrd eclarvetes oli silmas peetud raamatukogude õigustatud nõudmisi. Seepärast pani Haridusministeerium sel alal kehtima kindla korra ja ühtlasi andis selgituse, et raamatukogudele majanduslikeks kuludeks mingisuguse, kas või 1-kroonise, summa määramisega ei ole seaduse nõue täidetud, kuna seadus kõneleb tarvilikest summadest, mida ei määra andja heaksarvamine, vaid raamatukogu eclarve.

Nende korralduste tulemuste kontroll käesoleval 1939/40. a. näitab, et omavalitsuste poolt avalikele raamatukogudele määratud toetussummad on käesoleval aastal tõusnud võrreldes möödunud aastaga kr. 21.535,22 võrra ehk 11,6%, kusjuures see tõus on olnud eriti silmapaistev maakondades:

1) Valgamaal	—	68,7%
2) Harjumaal	—	45,3%
3) Tartumaal	—	42,9%
4) Saaremaal	—	37,3%
5) Virumaal	—	32,6%
6) Võrumaal	—	25,8%
7) Viljandimaal	—	24,3%
8) Pärnumaal	—	23,1%
9) Järvamaal	—	21,6%
10) Petserimaal	—	18,0%
11) Läänemaal	—	6,5%

Kokku maakondade tõus Kr. 15.995,22 ehk 30,7%!

Linnade toetussummade tõus on suhteliselt väiksem, keskmiselt 4,1%, seejuures Nõmmel 22,2% ja Narvas 11,4%, mujal 3 kuni 5%, kuna tõusu ei ole Haapsalus ja Viljandis. See asjaolu on seletatav linnade omavalitsuste toetussummade võrdlemisi kõrge tasemega: linnades on omavalitsuste toetus igalt elanikult keskmiselt 44 senti, maakondades aga 8 senti, kusjuures Tallinn annab igalt elanikult 59 senti, Tartu 45 senti, Pärnu 37 s., Valga 36 s., Rakvere 31 s., ülejäänud linnad 10—16 senti. Arvestatud on ainult iseseisva koolivalitsusega linnu.

Mis puutub majanduslikesse kuludesse, siis kui möödunud aastal nendeks omavalitsustelt raha ei saanud 226 raamatukogu ehk 32%, siis nüüd on see arv kahanenud 107-le ehk 15%.

Omavalitsuste säärane av. raamatukogude toetussummade tõstmine kõneleb arusaamisest ja hääst tahtest ning väärrib tunnustust! Et see nii on, see nähtub criti sellest, et 1938/39. a. 2-sendise miinimumiga piirdus tervelt 53% valdadest, 1939/40. a. aga ainult 23% (62 valda ja 2 linna — Viljandi ja Mõisaküla!).

Muide, see 2-sendine toetuse miinimum elanikult raamatute soetamiseks vajab korrigeerimist. Teatavasti on see määratud 1924. a. markades. Riigi Statistika Keskbüroo andmeil võrdub 1925. a. 2 Emrk. kullaväärtuses 1939. a. mitte 2 sendile, vaid 3,52 sendile. Samal ajal on ajalehtede maksumus 1939. aastaks võrreldes 1925. a. tõusnud 14,8%, ja nagu eelpool nägime, kahaneb viimastel aastatel raamatukogudele soetatavate uute raamatute arv, kuna samal ajal suurenevad kirjanduse ostuks kulutatavad summad. Järelikult on sendi ostujõud raamatuturul võrreldes margaga langenud.

Meie päeva ülesanne: et seadusandja poolt 1924. a. avaldatud tahet av. raamatukogude toetussummade alammäära suhtes täita sisuliselt ja säilitada seda alammäära raha ostujõu seisukohalt 1925. a. tasemel, tuleks av. raamatukogude toetuste alammääraks 1 elanikult võtta 2 senti asemel vähemalt 4 senti, nagu seda omavalitsuste enamus, 57% nende üldarvust, käes-

oleval aastal ongi teinud; nende eeskujul kohustab vähemustki!

Mis puutub avalike raamatukogude riiklikku toetusse, siis majanduskriisi aastail ei ole riigikassal mitte igal aastal võimalik olnud anda selleks vajalikke summasid. Alles viimasel paaril aastal on see kohustus sisuliselt täidetud, kui mitte otse rahas, siis vähemalt kirjanduse näol.

Ekslik oleks aga riikliku toetusega siduda av. raamatukogude tulude üldist langust ja suuremaid kõikumisi. Nagu näitavad Riigi Statistika Keskbüroo andmed, langevad av. raamatukogude tulud 1932. a. 233.000 kroonilt 189.000 kroonile, s. o. ligi 40.000 krooni, kusjuures riiklik toetus vähenes ainult 4000 krooni. Järgneval aastal langes riiklik toetus küll 36.000 krooni võrra, ent avalike raamatukogude tulud tõusid samal aastal 189.000 kroonilt 196.000 kroonile. Seejuures ei ole linnade av. raamatukogude tulud majanduskriisi ajal üldiselt tagasi läinud, vaid on suurenenud pidevalt 1931. a. alates 114.900 kroonilt 155.400 kroonile 1937/38. a. Samal ajal aga on maakondades raamatukogude tulud langenud 1932. a. ligi 40.000 krooni, 80.000 krooni piirile, ja sinna jäänudki, vaatamata sellele, et riiklik toetus on vahepeal suurenenud 16.000 kroonilt 41.000 kroonile.

Säärased nähtused on seletatavad kahe asjaoluga: 1) Riikliku toetuse osatähtsus on av. raamatukogude majapidamises võrdlemisi väike, 1937/38. a. 12,3%, mispärast selle kõikumised ei avalda tuntuvat mõju raamatukogude büdžetile, 2) samal ajal laekub avalike raamatukogude tuludest lõviosa, 1937/38. a. 66,4%, omavalitsuste toetussummadest, mis ühes kogude omatuludega moodustavad 80% kogude üldtuludest. Seltskondlikud organisatsioonid, kellele küll kuulub 70% av. raamatukogudest, annavad viimaste tuludest ainult 7,8%!

Need asjaolud selgitavad meile mõndagi ja on ühtlasi suundamäärava tähtsusega:

1) Kui tahame tõhusalt parandada avalike raamatukogude majanduslikku külge, siis saame seda teha omavalitsuste toetussummade suurendamise teel. Algust tuleb teha maakondades, kus

need toetussummad on ligi 5 korda väiksemad 1 elanikult kui linnas: 8 senti linnades 44 senti vastu!

2) Kui aga tahame suurendada av. raamatukogude lugejate ja laenatud raamatute arvu, siis peame apelleerima seltskondlikule isetegevusele, kellele kuulub av. raamatukogude üldarvust 70%, kes nende tuludest annavad ainult 7—8% ja kelle osa avalike raamatukogude alal seega on peamiselt organisatoorne.

3) Av. raamatukogude kulused langeb keskmiselt 1 elanikule linnas 48 senti, maal aga 11 senti. Teatavasti oli linnakogudega 100 elaniku kohta keskmiselt 82 köidet, maal 75 köidet. Tõuseb küsimus, kuidas on see võimalik? Vastus: linnad kulutavad raamatukoguhoidjate palkadeks 39,9% kuludest, maakonnad aga keskmiselt 13,1%. Tervelt 56% koguhoidjatest maal töötas 1937/38. a. tasuta (linnades 35%), kusjuures ainult 17 juhatajat sai tasu üle 10 krooni kuus. Seega kannab meie avalikku raamatukogundust, eriti maal, suurel määral raamatukoguhoidjate ennastsalgav ohvrimeelsus ja armastus oma töö vastu, mis ongi võimaldanud saavutada meie avalikule raamatukogundusele võrdlemisi rahuldavat üldist taset. Seejuures on üle poole koguhoidjaid õpetajad.

Av. raamatukogude majandusliku külje all vääriski puudutamist ka nende ruumide küsimus, mis eriti maal on paljudes kohtades raamatukogunduse haigeks kohaks. Parandust tuleb siingi oodata kohalikult omavalitsuselt, kuna Riigi Statistika Keskbüroo andmeil maa av. raamatukogudest 1936./37. a. tervelt 73% asus koolimajades ja vallamajades, rahvamajades asus 8,4%, ülejäänud mujal. Seega peaaegu kõik manulise olukorras. Seejuures pidi 84,8% kogudest ruume jagama pererahvaga koos, kusjuures valitses ühetoa süsteem: 96,2% kogudest oli kasutada 1 tuba ja seegi sageli kitsas, vahel isegi niiske ja külm.

Meie ülesanne: koolimajades, vallamajades, rahvamajades ja teistes avalikes hoonetes (vähemalt uutes) peaks leiduma ruumikas omaette raamatukoguruum ja ruum lugemistoa jaoks, kuhu kodanikud

vabal ajal võiksid tulla otsima ja saama mõistlikku meelelahutust.

V

Tõuseb küsimus, kuidas suhtub aval. raamatukogudele kodanik, kelle jaoks ja kelle nimel neid korraldatakse ja sisustatakse.

Nagu mujalgi, pole ka av. raamatukogude kasutamise üldpilt halb. Lugejate % rahvastikust tõuseb pidevalt: 1928. a. — 5,9%, 1936. a. — 9,9%, 1938. a. — 10,3%, kusjuures võrdlus Soomega näitab, et seal oli see 1936. a. 9,9% ja Taanis samal aastal 11,5%.

Ent ei saa leppida, et maa siin jääb linnast maha. Kui 1928. a. lugejate % rahvastikust oli linnas 6% ja maal 5,8%, siis praegu on see linnades 17,2% ja maal 7,4%, kusjuures 1937./38. a. on maal märgata isegi väikest tagasiminekut võrreldes eelmise aastaga: 8%-lt 7,4%-le.

Üksikuist maakondadest on olukord pisut parem Harjumaal, kus lugejate % rahvastikust on 10,6%, kuna mujal on see 6—7%. Linnade võrdlemisi kõrgem tase on suurel määral Tallinna linnast, kus lugejaid rahvastikust on 26,9%. Õieti kui linnadest jätta välja Tallinn, Tartu, Paldiski, Türi ja Kuressaare, siis on ka ülejäänud linnade lugejaskond 7—8% rahvastikust, s. o. mitte kõrgem maakondadest.

Raamatukogukasutajate poolt laenutatud raamatute arv pole ka üldiselt madal. 100 elaniku kohta laenutati: Eestis 1937./38. a. — 171 köidet, Soomes 1936. a. — 137 köidet ja Taanis samal aastal — 257 köidet. Meid häirib aga siin asjaolu, et linnades loetakse iga 100 elaniku kohta keskmiselt 373 köidet, maal aga ainult 87 köidet. Järelikult leiab raamat maal ligi 4 korda vähem kasutamist kui linnas. Seega peava ülesanne maa seltskondlikule isetegevusele: tõsta nii lugejate kui ka laenutatavate raamatute arv lähemale linna keskmisele tasemele ja rõhutada seejuures ka populaarteaduslikku ja rakenduslikku kirjandust, kuna see moodustab laenatud raamatuid praegu ainult 18,6% (linnades 22,6% ja maal 11,6%). Kogudes on seda kirjandust, nagu nägime, keskmiselt 35,4%, kuna soovitatud kirjandusest moodustab see 54%.

Viimase küsimuse kohta korraldas Noorsoo ja Vabahariduse Osakond ulatusliku uurimuse ankeetmeetodi abil, mille tulemused on veel kokkuvõtmisel.

VI

Av. raamatukogude kasutamise küsimus viib meid raamatukogu juhatajate probleemi juure, kuna raamatukogu kui haridus-asutuse hingeks on tema juhataja abijõududega.

Nägime, et av. raamatukogude juhatajate suur enamus töötab oma kutsetöö kõrval tasuta või pisikesel tasu eest, aetuna armastusest ja ohvrimeelsusest selle töö vastu. Säärane ohvrimeelsus on mõeldav väikestes maakogudes. Nende viimaste sisemise korralduse suhtes pole õiglane püstitada liig karne nõudmisi ega iga nende vääratusel alal kohe avalikult esile tõsta.

Raamatukogujuhatamine nõuab aga peale hää tahte ja armastuse teoreetilisi teadmisi, aega ja tööd. Kus need eeldused on olemas kutseliste raamatukoguhoidjate näol, kes oma töö eest saavad tasu ja võivad pühendada sellele tööle rohkem aega, seal on lugejate % kõrgem ning kogu korralikud. Me imestleme välismaa kauneid kogusid, ent Soomes näiteks läheb av. raamatukogude kuludest palkadeks 40%, meil aga linnas 29%, maal ainult 13%.

Ülesanne: seltskondlikel organisatsioonidel on raske toime tulla av. raamatukogude ülalpidamisega suuremais keskustes, eriti linnades, kuna elu siia nõuab avalikke raamatukogusid-eriasutisi alaliste palgaliste jõudude juhatusel. Sääraseid asutisi on kutsutud ülal pidama omavalitsused, nagu seda näeme Tallinnas, Tartus, Pärnus, Rakveres, Nõmmel jne. Tekkima peaksid sääraseid asutised eeskätt Narva ja Viljandisse ja edaspidi teistesegi linnadesse.

Niisamuti on selge, et avalike raamatukogude sisuline külg ja seesmine korraldus saab hakata paranema alles siis, kui tekib enamvähem püsiv kaader kutselisi raamatukoguhoidjaid. Seepärast meie ülesanne: raamatukogude sisemise korralduse ja sisulise külje parandamisele suundume raamatukogujuhatajate kutselise ettevalmis-

tamise ja nende olukorra parandamise kaudu.

Raamatukoguhoidjate aga ootame organiseeritud koos- ja kaastööd selleks, et võiksime tõsiselt hakata kõnelema kooliuuenduse eeskujul raamatukogunduse-uuendusest kui taotlusest, mis püüab rakendada teaduse ja kogemuse paremiku meie avalike raamatukogude süsteemikindlasse korraldusse ja sisulisse töösse.

Kuna kutselisi raamatukoguhoidjaid oli möödunud aasta alul ainult 21% nende üldarvust, siis on asutud kiirendatud korras korraldama raamatukogunduse kursusi ja kutseeksameid. 1938. a. olid kursused Pärnus, Tallinnas ja Rakveres, käesoleval aastal Paides, Kuressaares, Tartus, Võrus ja Haapsalus, kõik kohalike koolivalitsuste lähemal korraldusel ja koolide inspektorite juhatusel, kokku umbes 270 osavõtjaga, mis kutseliste raamatukoguhoidjate arvu tõstab üle 30%. Seda tööd tuleb jätkata.

Lõpuks märgiksime, et meie avalikku raamatukogundust kannab seltskondlike organisatsioonide ja omavalitsuste laiaulatuslik riigivõimu kaasabil organiseeritud ja korraldatud koostöö. Selle koostöö jaoks on ette nähtud erivormid, milledest tähtsamad on raamatukogude nõukogud ja toimkonnad. Neist võtavad osa omavalitsuste volikogude esindajad, kuna raamatukogujuhatajail on õigus võtta osa omavalitsuste organite koosolekuist, kus arutatakse raamatukogunduse küsimusi. Kahjuks on need korraldused sageli jäänud täitmata, mispärast üksmeelse viljaka koostöö süvendamise nimel tuleks seegi puudus kõrvaldada.

VII

Seades endale ülesandeid ja püüdes neid täita, on meie kõigi sihiks meie armsa isamaa, riigi ja rahva vaimse ning kultuurilise tugevuse ja ühtluse tõstmine ning süvendamine! Ja meie kõrgeimaks tasuks on teadmine, et niiteenime ja kaitseme oma isamaad, riiki ja rahvast igauks oma positsioonil kõige paremini!

Tähelepanekuid Mait Metsanurga stiilist

Kas üldse on sobiv või tasuvgi Mait Metsanurga loomingu kallale asuda ta stiili küljelt? Kas pakub kuigi palju huvitavat kõige „välise koo-re“ ja „käsitöö“ poolest sää-rase robustse realistli toodang, kes pole õieti kunagi hoolinud nikerdamise pisitööst, kes on end otse kuulutanud igasugu elevandiluust tornide ründajaks, kelle teoseid kannab kaasaeg ja tema valusaimad probleemid, aga mitte kujutlused stiliseerimisvõimaluste täiuslikust kasutamisest?!

Säärased küsimised on tegelikult siiski üsna profaansed. Esiteks ei kattu stiili mõiste ja probleemid kaugeltki mitte esteetismi ja „käsitöölikkuse“ mõistetega. Tõelisuses ei puudu oma konkreetne stiil ühelgi kirjanikul ega kirjamehel, s. t. nende antud tooteil. Teiseks aga tuleb siinkohal jälle meenutada seda kulunud tõde, mida ei avastanud mitte mõni elukutseline esteet, vaid vana loodusteadlane Buffon: „Stiil — see on inimene.“ Jah, kas ei ilmne see tõde haruldaselt selgesti just Mait Metsanurga ulatuslikus ja mitmekesisuses loomingu — igatahes selgemini kui säärase kirjanike juures, kes on kramplikult truuks jäänud oma ükskord võetud kitsale laadile? Nagu Metsanurk on alati ägedasti kaasa elanud ajaga ja teda taga kihutanud oma ränga kriitikaga, nii on ta ka selle kriitika ja „elupiltide“ sõnastamisel hoogselt kasutanud kõiki stiililisi võimalusi, mida inspireerisid käesolev hetk, aine, mee-

leolu, eesmärk ja — pärimusedki. Ta ei ole hoidunud oma kaasaja kõigi mürkide läbikatsumisest, ja ta pole hoidunud ka kõnelemast „kõigil keelil“. See on olnud vajadus, mitte kalkulatsioon; see on tulnud inimesest, mitte muutumatuist kunstideaalidest. Kuuleme ta suurest toodangust raske ning jõhkra naturalismi kõlasid, mis on võimelised tungima kõrva ja mõttesse meie ennesõjaaegsele maamehelegi; naudime vaikset päris-eestilikku idüllil huumori ja ironia reljeefistavas valgustuses; kohati vapustavad meid pingelise ekspresionismi järsud löögid ning karjed, ja enamasti rõõmustab meie kunstimeelt see karge ning tugevapiirdeline reaalsusejoonistus, mis annab Metsanurga mitmeti vahelduval loominguale ta ühtluse ja asetab ta nii kindlalt meie tõsielu keskkonda. Peale selle peagu kõiki teoseid läbiva realistli „käekirja“ võib Metsanurgale päriselt omaseks pidada veel teatavat raskevõitu rahulikkust toonis ja rütmides, vaheldumisi ruttavama ning põnevama nappusega, ja teatavat jutustamis- ning vaatlemisviisi lühikeste, mitte-peatükkiliste lõikude kaupa. Need kõik on küll „tehnilised detailid“, kuid neid jälgides ja mõista püüdes võime jõuda huvitava kogemuseni, kus kunsti tegumõe üksik-elementidest nagu iseenesest koostub terviklik, mõtestatud pilt — ja see pilt näitab kunstnikku ennast.

Säärane tulemus pole muidugi tagatud; ta on pelk ideaal, ja teda on mõistlikum taotella monograafias kui piiratud artik-

lis. Ent on siiski ergutav meeles pidada vähimalt ta võimalikkust. Ja veelgi: vähimalt nende ridade kirjutajale on tihti tundunud, et üldse on mõistlikum, kultuursem ning õpetlikum läheneda autoreile nende teoste konkreetse koe vaatluse kaudu, selmet mõista kohut nende ideoloogiate üle, teha järeldusi nende eluloost või koguni uurida nende rassilist kuuluvust... Säärane kujuteldav „universaalne“, sünteesimisestki tagasihoidumatu stiiliuurimine ei tarvitse sugugi tähendada takerdumist „estetismi“, formalismi või mõnesse muusse kitsas-ismi. Peab nimelt märkima, et nüüdisajal kuulub avarama kirjandusteaduse vaadete järele stiilikomponentide hulka näiteks ka valitud tegelaskujude isikuline „erikaal“, teose ideestik — ühe sõnaga, kõik, mida võib teoses näha; mitte üksi koor, vaid ka tuum, kui teda vaadelda „loodusteadlase“, mitte „pähhklipureja“ pilguga. Muidugi ei hakka me järgnevas eriti laialt kasutama seda litsentsi, sest „universaalne stiiliuurimine“ on esialgu olemas, rõhutamata jällegi, peamiselt ideaalina; ta näib vajavat toimetulekuks haruldaselt tihedat ühendit teaduslikest ja intuiitseist-kunstilisist võimeist, ja esialgu on „stiil“ mõiste laienemine toonud vähimalt samapalju segadusi kui kasu. Lähtugem siis Metsanurga stiil kommenteerimisel ikkagi „koorest“. Tõepoolest, kui meie aeg ja põlvkond on üldse midagi „juure õppinud“ kunstikogemuste alal, siis kõigepealt küll lugupidamist kõigi kunstide „koore“ vastu, huvi kunstide materialiku konkreetse vastu, milleta kõik „sisu“ osutub pelgaks mõtteviirastuseks... Keda ei inspireeri ta kunsti meeleline aines, selle hea tahe jääb sterillseks.

„Sõna- ja mõttekunstis“, s. t. kirjanduses, on huvitaval kombel tegu õieti kahe-suguse ainesega: kõigepealt ning otseselt on siin kunstnikule vormitavaks materiaalsõna, keel — kuid samuti ka mõte, kujutuspilt tegeliku maailma sellest materiasest, mis teda huvitab, mida talle meeldib kujutada. Romaanis on miljöö, loodus, inimesed küll aineseks veidi teisiti kui maalil värvid, ent ka hoopis teisiti kui

maalil „süžee“. Jah, tõsielu ainese erinevad kasutamise- ja valikuviisid kirjanduslikuks „maalimiseks“ teevadki vahet näiteks naturalismi ja romantismi vahel, „Vahesaare Vilemi“ ja „Felix Ormussoni“ vahel; see tunnus on palju olulisem kui üldine nn. aine valik. Sellest tuntakse ära teose „tõug“.

Kõlav ja kujutav sõna — lause ja kujutatav aines olenevad väga tihedasti teineteisest, tingivad pidevalt teineteise tegumoodi, kuigi siin-seal võib rääkida ühe primaadist. Ent sõltumuse puudumine jätab meile paroodia mulje, kuna täiusliku sobivuse ning ühtluse korral räägime „klassikalise saavutusest“.

Klassikalist tasakaalu sõna ja aine vahel ning piinlikku stiillist järjekindlust ei ole Mait Metsanurk taotelnud kuigi sagedasti. Rahutu vajadus avaldada otsesemalt ja viivitamatult oma pooldamisi, hukkamõiste ning meeleolusid on teda enamasti sundinud hülgama kannatlikku ning askeetlikku stiilipuhastuse tööd. Erandiks on esmajoones „Toho-Oja Anton“ ja „Epp“, suurel määral ka „Kutsutud ja seatud“, ning omas rahutuse järjekindluses samuti ekspressionistlikud asjad: „Jumalata“ ja novell „Algus“. Lõppeks aga on ka erilise stiillise terituseta romaan „Jäljeto haud“ üsna ühtlane oma tüüpilises abstraktse võitu „metsanurklikus“ laadis. Mujal — jah, mujal Metsanurga toodangus valitseb elu ja tema mitmekesisus; tihti otse võistlevad siin omavahel eri stiili-sugemed ning eri nägemisviisid. See ei tähenda igakord kaugeltki antud teose inferioorsust. Stiilivõimaluste jälgijale aga pakub erakordset huvi just tihede vaheldumine „pintlikäsituse“ viisis. Siit võib lähedamalt kui tavaliselt näha, milleks on mida tarvis olnud, millest on miski tingitud.

Metsanurga kujutamiseviisi tugevaks ja värskeks küljeks on alati olnud naturalistlik tõsielulisus, mis enamasti mõjub robustselt ja mitte harva jõhkraltki. Naturalistlikud üksikasjad, lihtsa ja kindla võttega kinnistatud, ongi Metsanurga loomingu laialdases ehituses need „maakivimürakad“, milledest rääkis juba kahe-

kümne aasta eest nii tunnustavalt tookordne esirinde-esteet Tuglas. Lugegem esimesi ridu ühest Metsanurga esimesest väärustuslikust teosest, nimelt novellist „Mist arvis?“ („Alevi elaniku mõtteid“), 1905:

„Porine uulits on akna all. Hobuse-kont, ainult luu ja nahk, katkestab kõigest kehast rummudeni porisse vajunud vankri-loksu. Püäl istub katkenud kuuega pops või moonakas, hall, kulunud kaabulott püäs. (...) Hõre habe katab suurema osa sellest näost. Vist on jumalal häbi inimese näost, mis ju tema oma sarnane, ja ta katab seda karvadega.“

Nendes ridades ei ole mitte ükski sisuliselt, vaid ka stiililiselt antud Metsanurga kogu järgneva toodangu keskse hoovuse suund. Kuuleme ta tavalist „tasapinnalist“ ja flegmaatset, ent mitte ilma energiata asjaliku lauset, mida ta alati tarvitab seal, kus tuleb „andmed“ esitada pikema viivitusega. Näeme sugestiivset ja otse reaalsuse järele lõhnavat pilti tõsielust ilma erilise sõnalise jumestuse või peenendusega. Lõppeks märgime selle objektiivsuse kõrval siiski autori suurt subjektiivsust: enesestki paljuütlevale pildile lisab ta omalt poolt sarkastilise ning õpetliku kommentaari inimese häbiväärsusest jumala ees (tarvitades jumala mõistet, muide, samuti sarkastiliselt). Üldiselt valitseb siin esitava ainese primaat esitamiseviisi üle, mille tulemuseks, võib ütelda teatava liialdusega, ongi naturalism. See on aga filosofoeriv ja subjektiivselt pulbitsev naturalism, nagu nii tihti Metsanurgal, keda eriliselt ei inspireeri radikaalselt sirge hoiak teatavas laadis; siin on tegelaseks isegi mina. Mina-jutustused aga, seejuures autorist üsna selgesti ning formaalselt eraldatud ja talle kaugelegi minadega, on Metsanurga toodangus, kui seda novelli mitte arvestada, vaid romaanid „Jäljetu haud“ (eraldavaks nimetuseks „järelejäänud paberid“) ja „Kutsutud ja seatud“ (nimetatud pastori pihtimuskirjuti-seks) ning päeviku-osa jutustuses „Isamaa õilmed“. Ei või siiski ütelda, nagu ei avalduks autorist kindlamalt eraldamata alevi-elanikust-mina filosofoerimised ja protestid küllalt teose üldstiili kohaselt, s. t. natura-

listlikult. Proletaarlaste mürgeldamist kuu-lates sõnab ta: „Elage aga lõbusasti! Ja kui viin otsas, kiristage hambaid ja oiake!“

Järjekindlamat ja huvitavamamat naturalismi näitab Metsanurga varaseist jutustusist veel „Kiva kaalumasa“. Selle pikk alguslause kõlbaks toredaks koolinäiteks naturalismi võimeist detailistamise alal — kui see detailistus oma robustses äärmuses ei mõjuks juba ülemeelikult ning humoristlikult. Teadlikku „ülepingutust“ ja väljumist karmilt asjaliku pärisnaturalismi piirest näitab siin ka ebatavalise pingelisusega kuhjuv lause, mitte ükski sisulised detailid, nagu nii- ja niisuguste söögiäänuste suus keelega kokkuurgitsemine, mille sooritab lause kangeline, Küti peremees Ants. Hoopis teist laadi efektidega mõjub aga novelleti „Kuuvalgel“ algus. Siin võiks rääkida isegi otseselt iluhuvilisest stilisatsioonist: „Eemal mustava metsa kohal seisib kahvatanud kuu. Pühalikult ja rahulikult vaatas ta üle maa. Metsa serval rohu peal lamesivad kolm meest.“ Ja keset seda „ilutsemist“, mis oma lühikeste, nagu hingamist tagasihoidvate lausetega sisendab põnevust, ongi varsti üllatus käes, tugevalt kontrastiv löök karmist reaalsusest: „Mehed, kes metsaserval öömaja pidasivad, olivad V. linnast pärit, ametipoolest vargad.“

Stiililt mitmehelgiline ning sisultki üsna huvitav on Metsanurga esimene pikem teos: „jutt“ „Isamaa õilmed“, 1908. Juba oma lillelise-nooreestiliku välmusega näitas see raamat esteetilisemaid pretensioone kui võinuks oletada Metsanurga taolisest halastamatust realistist. Halastamatu on küll siingi autori suhtumine oma saamatule mees-peategelasele, keda ta järjekindlalt nimetab „koolmeistriks“, ja naturalistlikke kärmeid meisterlööke annab ta siin korduvalt. Nii järgneb koolmeistri lillelise-romantilisele „ahastusele“ pärast patulangemist Luiseaga järsku: „See istus voodi peal ja kohendas oma suuri juuksid, kammi hammaste vahel hoides.“ Vägagi värskendav! Kui räägitakse Metsanurga välismaisist eeskujudest, siis siin meenub küll kõigepealt Maupassant. Päris-estilik ja ühtlasi metsanurklik on aga peatselt järg-

nev koolmeistri mõlgutlus: „Niisugune kõrge haridusega neiu teab ometi, mis teeb...“ Naturalistlik detail tõuseb aga paljuütlevaks sümboliks kohal, kus koolmeister haarab käest sulasenaistel, kes tuleb sõnumiga ja pakiga armsamalt: „Käsi oli kõva, niiske ja tõmp.“ Siin võib otse aistida selle armuloo tulevikku! Või võtkem Luise lapsepõlvemälestusist värske impressioon: „Alguses oli kubi väga karvane ja korratu.“ Või lugagem ühe lõigu lakoonilist lõppu:

„Mõtlesime, et sind seakarja saadame, aga kus sa nüüd „koolipreili“ veel seakarja võid panna, terve küla hakkab naerma,“ ütles ema, kui mind suvel linnast koju toodi.“ Siin avaldub Metsanurga kõigi tulevaste teoste kibe naer ja mure kõige asjalikumal ning sisutihedas sõnastuses.

Kuid, nagu juba üteldud, „Isamaa õilmed“ ei rahuldu pelga naturalismiga resp. realismiga. Siin püütakse luua sensuaalset meeleolu, kirjeldatakse ilusaid fragmente loodusest ilusas ja kaalutud sõnastuses, antakse impressioone, millesse helgib uusromantismi kuma. Võiks peagu rääkida „Noor-Eesti“ või pigem — tol varasel ajal — nooreestlaste mõjust „Isamaa õilmesse“. Kuulakem: „Akna taga lokkavad lihavad rohelised lehed ja mitmevärvilised õitesalgad paistavad nende vahelt, niisked, nagu oleks nad elujõukülluse õnnetundmuses pisaraid valanud.“ Veidi edasi: „Nii veripunane oli siis mu süda. Seal põles tuli igal õöl, nagu paganate ohvrialtaril, ja ma olin valmis ennast selles tules ära põletama, aga mul puudus jumalus...“ Siin kohtab üldse mitmet laadi ühendeid värskest realismist ja jugendlikust, ajajärgule nii omasest romantiseerivast ning sümbolistlikust retoorikast. Ei puudu „ääretu meri“, „pehmed vood“ ega sümbolne hõljumine nendel, süda kui pääsusilmadega kaetud aas, jne. Armunu muljeis Luise ei puudu elevantiluu ega rubiin, kelmikad silmad ega eriti mitte „ussi keha“; suudlejate huuled jällegi naturalistlikumalt „vintslevad üksteise vahel“. Ent tihtiigi sunnib see meie tempo juures juba vana raamat ka meenutama ladina kõnekäändu lõviküünte jälgedest. Nii kirjutab Luise, mälestades suveõhtuid ko-

dutalus: „Päike punas läbi metsa ja paistis veel hoonete õlekastude harjadesse. Pehme muru õue peal läks jahedaks.“ Samasuguseid värskeid ja puhtaid impressioone antakse korduvais kirjeldusis koolmeistri aknasse paistvast puust-puiest ja valgusest, mis kaudselt sümboliseerivad tegelase hingeseisundit. Vihmase ilma kirjeldus ühe pettumustega täidetud lõigu alguses mõjub lihtsalt kosutava dušina pärast armupõnevuste jälgimist. Ehtsalt on nähtud ka näiteks „kuused nagu Hiina tornid“. Järjekindlaimalt aga pääsevad autori realistlikud ja naturalistlikud võimed maksvusele siiski Luise kirjeldustes lapsepõlve aegadest isatalus. Tuglas on seda eesti kirjaniikele nii ühist võimet elustuda maamiljööde kujutelles nimetanud, muide, atavismiks!

Kui „Isamaa õilmeis“ Metsanurk annab järele mitmesugustele kiusatustele, liigub tüsedal naturalismi ja õrna romantika vahel, tarvitab pingelisi abstraktsioone ja üllatusi kontrastimisega, siis järgnev teos, romaan „Vahesaare Villem“ (1909) on valatud palju ühtlasemast ainesest. Siin valitseb naturalism järjekindlamalt kui üheski teises Metsanurga teoses, ja kriitika on pidanud seda otse maamehelikult jõulist romaani õnnestunuimaks autori paljude maaelu-kujutuste seas. Juba epiloogilise „sissejuhatus“ esimene lause, mida on korduvalt tsiteeritud, veereb esile haruldaselt konkreetse kolina, mürina ning vandumisega. Kuulakem aga lauseid ja võrdlusi veidi kaugemalt, just traagilise lahenduse hakult: „...nüüd kuuldi natuke aega ainult mütsusid ja lopsusid, just nagu oleksivad raudadeta hobused tallis teineteist kapjadega tagunud. Jälle kukkus Villem käpuli, aga nüüd tõusis ta nagu haavatud metsloom vihase urinaga üles.“ Esimene võrdlus on esmaklassiline, teine šabloonne — aga seegi ei suuda hävitada robustse lause värskest.

„Vahesaare Villemi“ murdelised kõnelused-dialogiidid teevad oma kunstiliselt ja etnograafiliseltki ehtsuselt au naturalismi nõudeile; kirjakeele „tõlkimisel“ kaotavad nad kindlasti palju. Mõnedki lõigud on oma ilustamata detailidega tõelised kaljumüra-

kad meie naturalismi kindluse vallis. Näiteks: „Jagage siis juba ükskõrd varandus oma vahel ära,“ ütles Villem ja ta viha tõusis. „Jagage niid kausid, sii supp, liha ja leib kah ära; kõik, mis siin lavva pääl on.“ Säärane on naturalistlik tõepaatos! Või veelgi napim ning sisuraskem jutustav lause vanast perenaisest, kelle mees praegu surnud: „Pikkamisi läks ema koju poole, käitega silmi pühkides ja kaart peale komistades.“ Ning kibe ja terav lakoonilisus: „Nad läksivad puhvetisse. Leti taga istus punase tursunud näoga paks proua. See oli Sahkeri abikaas.“ Säärased „andmed“ ei vaja kommentaare! Samuti mitte stseen kahe venna — saksiku poeselli ja talumehe — vahel:

„Poolpimedas keldriruumis tagus ja murdis Hindrek kastide kallal.

„Tere Hindrek,“ ütles Villem.

„Morjen,“ vastas vend.“

Kui „Isamaa õilmeis“ mõjuvad armastusestseenid alles melodramaatilistena ja praegusaja maitsele enamasti läägetena, siis Vahesaare Villemi armastusest jutustab autor lihtsalt ja seda sisuraskemalt:

„Ikka veel istusivad nad teineteise kõrval ja vahtisivad pimedasse metsa. Nad ei julenud teineteise otsagi vaadata, üks teadis, mis teise süda tunneb ja mis silmadest paistab — meeletuimine...“

Säärase karguse kõrval mõjub küll täiesti ülearuse libastumisenäo romantikasse uskumatu stseen sellest, kuidas Villem kuulleb öösel oma naist palvetamas tema eest metsas kivi juures. Samuti on ses romaanis võõrkehaks sentimentaalne ja ebaisikupärane väljendus lauseis: „Kurvalt kõlasivad kaeblikud helid õhtu õhus ja tungisivad südamesse, seal igatsust äratades.“ Ja samas, hoolimata sõnade kordumisest: „Oh, mis need lihtsad harmonika kurvad toonid temas elule äratasivad!“ Eriti viimases lauses on tegu ka autoripoolse tundelise „vahelesegamisega“, millist naturalism ei tunnusta. Ka selgitavaist-seletavaist kommentaaringuist pole autor „Vahesaare Villemis“ kõikjal hoidunud. Peale selle on sundinud stiilikindlust mõnevõrra rikkuma ka mõned impulsiivsed haarded „ilu“ regiooni,

nagu nägime äsja tsiteeritud sentimentaal-susest. Sama kallak, ent palju õnnestunumal kujul, ilmneb tõeliselt meeleolukas lõpp-pildis Villemi ja Maali lahkumisest isatalust.

Kõrgeima aga saavutab Metsanurga esteetiline vaist siin pildis matuselitest, mis nii kindlalt ja koduselt mugandub teose üldisse õhustikku:

„Pikkamisi vähenes ehavalgus. Talumeeste päevitanud kortsulised näod muutusivad tumedateks, hallideks. Jutt vaikis. Nagu kujud istusivad nad toas, mõned laua ümber, mõned eemal. Piibusuits tuli mõnel hookaupa suust. Pikad juuksed rippusivad sorakult mööda rinnale vajunud ehk käe najale toetatud pead alla.“

See on stillne ning karm puulõige, või sõejoonis Kristjan Raua monumentaalses laadis. „Jugend“ on siin täielikult unustatud, ja lõpplause germanistlik kohmakus ei häirigi tegelikult.

Metsanurga lause ja periood ongi „Vahehaare Villemis“ juba enam-vähem välja kujunenud. Valitseb flegmaatne, langev toonistus seoses verbi ja abiverbi paigutusega lause lõppu; ei olda eriliselt tähelepanelik kavatsemata sõna- ja tüve-korduste vältimise vastu samaski lauses. Tegelikult on aga sõna — enamasti tegusõna — kordamisest või õieti „uuesti ülesvõtmisest“ lauses ning perioodis kujundatud isegi sage kunstiline võte, mis mõjub impulsiivse tundepaisutusena:

„Ta langes aias põesaste vahel Maali ette põlvili ja palus nuttes andeks, palus andeks, et ta Maali nõnda õnnetuks teinud, õnnetuks kerjuseks.“

Sõnade uuesti ülesvõtmisega, nendega „raiumisega“ taoteldud tundetoonistus ei tarvitse Metsanurgal olla alati kaugelki nii tugev kui antud juhul. Seda sagedamini on tal põhjust tarvitada säärast üsna loomulikuna tunduvat ja mitmele meie kirjanikule omast harjumuslikku võtet. Säärase laadi impulsiivsus annab vahelduseks nagu puhkust tekstis, kus on tähtis koht intellektuaalsel, keskendatud ja teritatud väljendusel, milline on võrdlemisi sagedane Metsanurga hilisemais teoseis, haruldasem küll

„Vaheasaare Villemis“. Ent kas ei mõju siingi karastava ja energilisena näiteks sentents-lause: „„Läbi saab, aga edasi ei saa,“ ütles Annus järsult.“ Siin on kadunud Metsanurga tavaline flegma, samuti kui neis lühilauseelises ja lühilõigulises dialoogides ning tegevuse-jooniseis, mida ta otstarbekalt tarvitab põnevaks kiirustamiseks teoste lõpu eel — nii juba „Isamaa õilmeis“ — ja üldse pingelise sündmustiku esilepääsul. Siia kuulub ka see nähtus, et varasema Metsanurga tavaline ohtrus ja ka hooletus omadussõnade lükkimisel tihti kaob peatükkide ning „peatükk-lõikude“ lõpul ja asendub puänteeritud lakoonilisusega.

Üldiselt aga on Metsanurga tekstis neil aegadel ja hiljemgi erandeks niihästi energiline lakoonilisus kui ka lause pikemad kumerdused või sirutumised tõusvasse hoiakusse. Valitseb ühtlase „hingamisega“ jutustustoon, kus pikem lause nagu iseene- sest jaguneb lühemaiks lõikudeks, mis tendeerivad ühetaolise pikkuse poole ja mis ei tarvitsegi olla üksteisest eraldatud vahemärkidega. Lühemad lihtlauseid aga liituvad võrdsetena nende ühikute kõrvale samasse rütmile — kui nad pole nappi, ruttavat laadi — ja punktid nende vahel ei tähenda

Värskem, tõusvajoonelisem toon erakordsema elamuse sõnastuses:

„...et tema selle koha ilusaks ja jõukaks võib teha, see teadmine täitis teda julguse, uhkuse ja jõuga, see äratas tema lihased tegevusele, nii et praegu kusagilt kätega võimsalt kinni oleks haaranud ja terve Vaheasaare koha ümber oleks pööranud!“

Metsanurga järgmises teoses, romaanis „Orjad“ (1912) on lause elavam ja liikuvam, kuna aine ja kirjaniku eesmärk ei nõua kinnipidamist naturalismi rangeist põhimõttest. See följeton ning pamflett, mille vaimukust on meil asjata alahinnatud, näitab aga oma suhteliselt elava lausestuse laadis siiski nende tendentside tugevnenemistki, mis ilmnesis „Vaheasaare Villemis“. Metsanurklik rütmistus ja tunde- toonistatud sõnade uuesti ülesvõtmine liitlauseis ning sisuühtses lõigus on siin läbi viidud pidevamalt, kuna vabadus on olnud suurem. Tähtsate kohale pääseb teatav eriline liik kahejoolist lauset, mille teine pool kordab esimest rütmiliselt ja varieerib sisuliselt:

„Aga iseceneses tundis ta soovi kaupmehe tütrele lahkest vastu naeratada ja paksukõhuga majaperemeest pudeli õlle cest tänada.“

„Ta katsus kirjutada üht artiklit mõtte-teravalt ja stillipeenelt, aga leidis, et ta tõmp oli kui kraavikaevaja, kes oma näp-pudega uurivärki tahab kokku panna. Ta leidis, et ta kohmakas oli kui mätaskaru, kes vehkleja liigutusi katsub järel aimata.“

Lainetus on suurem ja kumeram kui Metsanurga proosas tavaliselt, kuid ühenda-vaks tunnuseks on siiski jäänud langev toon lause lõpul. Intellektuaalne pingeline aga „Orjades“ anda ka lauseid, mis otse vibutavad, selmet olla tõmmatud ühetasase, lõpul langeva raske joonena (resp. joonte järjestusena), nagu tavaliselt Metsanurgal. Näide: „Aga ei, ei, ma tahan võitluse lõbu ja hädaohu magususi maitsta!“

Kontrastiks säärasele on melanhoolne ja prototüüpiliselt kahejaoline lause: „Klaos läks pikkamisi tee-äärt mööda edasi, sügi-sest-suvise õhtupooliku kurblik-igav mee-leolu rinnus.“

Mis puutub „Orjade“ stiili kujutelmalisse külge, siis see on vähimalt sama kirev ja kõtkuv kui „Isamaa õilmeis“. Põhjaks on mingi sarkasmiga abstraktsemaks im-mutatud naturalism, milles ei puudu „mü-rakaidki“: „Ainult harva oli ta enam inime-ne kui ori... Siis sõimas ta julgeste terve õhtu kõiki oma lapsi ja tervet maailma. Siis kirus ta isegi eluaegist orjamist, aga läks teisel hommikul varakult jälle or-jama...“ Või veelgi energilisem ning poliitilise arvustus: „Troonil istub idioot, riigi asju juhivad teener. Presideerivad pak-sud kõhud...“ See naturalistlik satiir omandab mõnes kohas aga juba säärase fantastilisuse ning elaanu, mis tundub meie kirjanduses kodusena alles „Siuru“ ning ekspressionismi õhkkonnas. Nimelt peate-gelase, ajakirjanik Klaose unenägu kõlab alguses järgmiselt:

„Ta istub kõrge mäe peal pehme plüüshiga ületõmmatud tugitoolil, tema lähedal sohva peal istub keegi vanamoor lihavate põskedega, mis nagu punased singid ripu-vad.“

„Orjade“ küllalt silmapaistev vaimukus toodab üsna mõttetavaid võrdlusi, millede kujukus on pärit samast maamullast, kust on ammendanud oma jõu „Vahesaare Vil-

lem“ kui ka Metsanurga veel varasemad õnnestunud palad ja partiid. Näiteks: „Tun-ned enese nagu kändja olevat, kelle tege-vust peenes riides preilid ajaviiteks vahi-vad ja ainult ilusaid liigutusi otsivad.“ Ent leidub sisukaid võrdlusi ka hoopis teisest valdkonnast: „Aga ei, temal ei ole aega eelmaitsmiseks tundmuste heliredelit möö-da pikkamisi edasi minna.“ Või: „Alati kõige ärevamatel silmapilkudel... jäi ta rahulikuks, muutus nagu mehanismuseks, mida väljastpoolt juhitakse.“ Selliseid võrd-pilte ei saa anda muu kui intellektuaalne kõrgepinge. Nende pildistiku osaline mood-sus aga kandub üle ka võrdlusile, mis ai-nult „seletavad“ aistilist aistilisega: „Jää va-jus jalgade all kui elastiline gummivaip.“

Suhteline intellektuaalsus aga ei takista Metsanurka „Orjades“ saavutamast ka im-pressiivset ehtsust, kõigepealt kõnelusis. Näiteks Klaose ja Lukretsia dialoog Hedda Gableri ja naiste psühholoogia üle. See mõistuslikkus paraku ei keela ka liiga maamehelikult naturalistlike tunde purse tekkimist — nii kohal, kus Klaos unistab kirjas Kristile kättemaksust tõusikuile. Ent ometi leidub „Orjades“ ka löike, mis oma stiili tasemelt ning korralikkuselt on pari-maid tollaegses eesti kirjanduses.

„Kesköö on, ma olen rahutu ja tunnen ennast üksik olevat. Üksi on inimene kõige tugevam, aga ka kõige kartlikum. Sina, mu hea seltsiline, võib-olla senine, mitte tule-vane! Oleksid sa siin, siis silitaksid korra käega üle mu juuste...“

See stiil igatahes erineb oma liikuvuselt Metsanurga tollaegse proosa põhikoest.

„Orjadest“ aasta hiljem ilmunud novell „P y r a m u s j a T h i s b e“ näitab samade tendentside arendust, mis 1912. a. romaanis mõjusid omajagu uudsetena. Need on: erksam rütmimine, parallelismide tarvituse, intellektualism ja teatav estetism võrdlusis. Jah, siin on Metsanurk kaunistest lähene-nud „nooreestlastele“! Kuulakem stilisat-siooni: „Punane telliskivist sein ulatas maast taevani, seinas oli pragu, kõrge ja kitsas. Praost tuli nähtavale valge käsi, pik-kade sõrmedega kui palmi oks; seda ei ni-metatagi käeks, vaid palma'ks.“

Muidugi ei puudu siin ka Metsanurga tisedat realismi — näiteks lõigus, kus laakoonilisus annab head huumorit:

„Teever võttis diivanil istet ja arvas täna pikaldast taktikat tarvitada.

Preili Klara tõmbus esialgu teistesse ruumidesse.“

Tundlikkus ja tähelepanu stiili tegumoe vastu on Metsanurgal veelgi ja nimelt õige pika vahemaa võrra edasi arenenud ta järgmise teose „Toho-Oja Antonis“ (1916) loomisel. Jatkunud on ka samad tendentsid — rütmimine, mõtestamine. Ent on kadunud kallak urbaanse ainese ja moodse pildistiku poole. On asutud keset päris-eesi idüllil — kuigi satiirilist idüllil — ja on sellekohaselt käsitletud ka stiilivahendeid. Nendega on saavutatud üllatav intiimsus.

Kõigepealt hakkab „Toho-Oja Antonis“ kõrva Metsanurgal hoopis uudne ja hiljem jälle hooletusse jäetud alliteratsiooni-assoantsi harrastus: „See oli kui nägematu nõiavõimu kütkestus, kui vete pehmeisse voodesse vajumine.“ Või haruldaselt tihe ning rahvapärane: „Aga sügis oli sünnipärasem peakohtumehesest peremehele.“ Säärane sentents on kahtlemata üdini eestilik; säärast laadi on meie hilisemas kirjanduses kasutanud Mart Raud, ent pole hoidunud liialdusist. Metsanurk aga jääb „Toho-Oja Antonis“ igas suhtes kuldse mõõdukuse piirsesse, kuigi lubab enesele üsna mitmekesisit. Ta lubab isegi proosa riimimist: „...lume tuisates ja ülemeelikute poiste uisates.“

Rahvapärasuse täiendiks sobib siin ilmne piiblipärane parallelismides, mida autor pole unustanud edasi arendamast: „Oldi kuri nende külmuse peale ja pahan-dati ennastsalgava uhkuse pärast; keelepeksjate kannatus oli katkenud, sealt hamba alla ainet oodates.“ Teisel ei ole parallelismid seoses tuntud sõnakordustega enam piibellikud, vaid võtavad iseseisva rütmi ning elaanid: „See ei olnud mõne sulase armujaht teenijatüdruku järel ega popsi arg piiramine peretütre ümber. See ei olnud perepoja õine küüniroman ilusa karjatüdrukuga ega keskmise peremehe kosjaplaan.

See oli midagi suuremat, erakorralise-

mat, igapäevasusest üleulatavat, see andis meeleguutusele lendu ja kõnele hoogu, see ülendas meelt ja tiivustas hinge.“ Üsna huvitav külg Metsanurgast see siin! On näha kõik ta lausestuse põhitunnused, ent peale selle hoogu ning huumorit.

Sügavam ja stiilipeenemgi on ses jututuses: küll kahtlemata tasane Metsanurk.

„Aga uinakust oli järel jäänud ehamäärane kaugusesse kutsuv õnnetunne ja tuhmijooneline tihedasse vinasse varjatud veetlev pilt, nagu mälestus ununud aegadest.

Anton pani põllutöölehe heinamaa-väetamise artikliga kappi ja astus õue.

Oli suvepühapäine õhtupool, tare ümber ühtki hinge.“

Siin on omal parajal kohal siseimpresioonide piiüdmine paljusõnalise võrguga ja on parajal kohal lakonism; heal kohal on õrnus — ning veel paremal kontrastiv naturalism heinamaa-väetamise artiklist.

Hetketi andub Metsanurk ses raamatus ka nooreestilikumale estetismile, ent ta jumestab seda siiski maalähedaselt. Näiteks Antoni lemmikud-kaseneitsid on säärased, „...kelle jumedad rinnad ja käsivarred läbi õreda õlgule visatud rüü valendasivad.“ Samas veidi kaugemal kohtame aga realistliku, lihtsa looduse-kirjelduse, mille elavus ning ilu on suuremad kui eelmisel võrdlusel: „Mets läks madalamaks, harvade kaskede vahelt algas tihedaleheline lepik ja laokil jäljed koondusivad looklevaks rajaks, kus oksad sõnalausematalt minejat silistasivad.“

Ka naise, „armsama“ kirjeldus, mis „Orjades“ tarvitas veel marmorit ning elevandiluid, on siin peenelt realistlik: Anton näeb vaimusilmaga isegi ta „kitsaspiker-gusi hallsinakaid silmateri.“ Antoni „heade äraolekute“ sõnastamisel leiab Metsanurk üldse väga intiimseid ning oma lihtsusega veenvaid toone. Näiteks: „Oli hea niisama vaikidagi, rukkipeast üht iva teise järele lestast puhastades hamba alla pista ja üle roheline ladva taeva sinasse vahtida.“ See olemine töö vaheajal on lugejale otse kehaliselt tajutav, kuna ta pole antud üldsõnaliselt. Reaalsuses nähtud detailide oskuslik kasutamine annab ka parimad võrdlused ses teoses: „Ta oli vana, nagu need praoli-

sed hallid palgid selja taga kambri seinas, aga veel pehastamata nagu needki.“ Loojakutaeva romantikatki on ses šedövril võrreldud realistlikult — ent millise stiilitundega, ja millise hämarusemaailiga lisaks: „Päev oli veerenud, lääs kuumas kui lõpule küdenud rehe abi, kirde ja kakk lõivad tuhmiks kui raud ja mets välja veeres mäsis enese läbipaistmata salapärasesse rüüses.“ Kiusab tsiteerima veel üht võrdlust, mis on liidetud naturalistlike detailidega, ilma et viimased häiriks impressionistlikku stiilsust: „...sarvillised kuprasarrad vahtisivad põtradena tuhmilt väljalt, kus arvad ohakad õitsemist lõpetasivad ja seekari viimseid naadilehti noppis.“

Üldiselt aga ei ole naturalismil „Toho-Oja Antonis“ enam kuigi laialdasi võimupiire. Anton käratab küll kord klatšieidele „tõbras“ ja „mis sa lõhverdad“, ning ilma rahva huvi tulevase paarirahva vastu on osalt naturalistlik: Truutat „koputati, silitati, vajutati, pigistati ja urgitseti, prooviti naha peenust ja luie tugevust“. Ent kõik säärane on ses jutustuses väga sporaadiline. Lugu on küll rahvapärane ja sõnasutatudki rahvapärastel, ent teda kannab hoopis tugevam intellektuaalne valvus kui seda võib leida „Vahesaare Villemis.“ Intellekt aga, kui ta ei häbene end avaldada, on naturalismi vaenlane.

On põhjust isegi peatuda eriliselt intellektuaalsete, nimelt „geomeetria-vaimust“ inspireeritud võrdpiltide ja võrdluste juures seda teost vaadeldes. Näiteid: „Harva kuuldus kõrgel kaeblik kurgede kruuksumine ja pilvele joonistatud punktiline kolmnurk liikus pikkamisi lõuna poole.“ Ja kaskede vahtimisest: „Kui kergeste libises pilk noolena mööda valget joont peatamatult pilvede poole ja näis hingegi sinna ühes viivat.“ Ja lõppeks peenim ning sisukaim võrdlus kogu raamatus. Anton on esimesel visiidil mõrsja tallu alul kohmetu, siis aga: „Laskis isegi mõne noole, mille sihtjoont ainult alguses märgata võis, langemise koht aga vaevalt aimatav oli.“ Sama geomeetrist ning täpset laadi võrdlus leidub küll juba „Isamaa õilmeiski“: „Nagu õiget raudteed mööda oli Tammemägi senini läinud,

kus üksteise ja pakkude külge needitud roopad rongi käigu-joone ära määravad. Ja ühesuguse kiirusega veereb rong edasi...“

Igatahes pole säärane loogikast ning geomeetriast inspireeritud võrdlustik mõeldav puht-impulsiivse või lüürilise või põhimõttelikult „elulähedase“ kirjaniku loominguks — vähimalt meil mitte enne maailmasõja lõppu. Ja kui sellised pildid ongi üllatavad „Toho-Oja Antoni“ maa-estilikus õhustikus, siis õieti palju enam peaks siin üllatama Metsanurgal hoopis haruldasem kalduvus spirituaalse, kujutluste ja nägemuste teket õrnalt jälgiva hingeelu-käsitluse poole. Seda on rohkesti alguses, ent tugevaimalt vahest lauses: „Siis süttis üks oksadest ja raagudest läbitunginud kiir ta meelekujutuse nõialaternas ja selle valgusel hakkas ta vaatlema pilta mälestusest ja tulevikust.“ Metafoor „nõialatern“, muide, ei tarvitse kogupilti veel tembeldada romantiliseks, sest üldiselt analüüsib ning sõnastab Metsanurk neid asju ses raamatus üsnagi ebaromantilise täpsusega.

Niisiis, isegi „Toho-Oja Antonis“ ei ole Metsanurk muutunud romantikuks. Küll aga on ta end siin „paljastanud“ lüürikuna ja rohkem vaatlejana kui eepikuna. Kõige huvitavam on teose seda külge jälgida kõige välisema vormielemendi kaudu — vaadeldes tema erisugust jaotust lõikudesse, mis pole peatükid, ent ka sugugi mitte juhustlikud proosalõigud. Nad tunduvad oma mõtudetult vastavat nn. luuletustele proosas, ja kui nad enamasti polegi täidetud lausa lüürikaga, siis ometi on nad ehitatud peagu iseseisvate miniatüüride laadis. Igauks neist püüab teatud vaatekohalt midagi selgeks teha peategelase psüühes, või „massi“ meeleolus, või anda mõne omaette episoodi samataolise vaatluse. Igatahes vastab see tehnika enam vaatluse kui jutustuse tarbeile. Huvitavaim ses tehnikas on aga nende miniatüüride osav sidumine üksteisega vahelduse ja kontrastimise printsiibi kohaselt: nii on välditud väsitavus ja saavutatud tore värskus, niitelda filmilisuus, kasutamata selleks vägivaldseid või suurustavaid vahendeid. Kõigepealt annab vahelduse see, et vaadeldakse eri peatükk-lõikudes korda-

mööda peategelast ja „rahvast“. Siis tuleb abstraktest ja konkreetsemast, s. t. arutluste ja kujutuste vaheldus, jne. Näiteks 7-ndale imelühikesele abstraktsel miniatüürile järgneb meeelolupilt. Meeelolumuutus, kasvõi väikegi, on tajutav peagu igal üleminekul ühest lõigust teise. Lõpetatakse tihti kondenseeritud ja napi lausega, et uut lõiku alustada üllatusega uues toonis. „Taa- vet Soovere elu ja surm“ (1922), milles valitseb sama proosa „organisatsiooni“ laad, pakub eriti terava näite säärasest üllatamisvõttest üleminekul kontrastimise kaudu. Üks „peatükk“ lõpeb: „...hinged... lõpmatusse kaduda võivad, sinna, kuhu igatus meid kõiki alati kutsub!“

Järgmine algab:

„Taa- vet põgenes.

Poolalaja hiilis ta tagakambri- st välja. Oma pikka selga vimma tõmmates ruttas ta tänavat mööda alla.“

Ent proosaminiatüüri lihv on kujundanud „Toho-Oja Antonis“ ka lausestiku liigenduse peatükk-lõigu piires. Nagu kogu jutustus on liigendatud paljudeks lühikesiks miniatüürideks, nii need omakorda kasveidi pikemaiks — arutlevais, abstraktses lõikudes — või üsna lühikesiks „proosastroofideks“ jutustavamais ning põnevamais kohis. Graafiliselki on „peatükid“ ja „stroofid“ eraldatud üksteisest peagu ühesuguselt! Saavutused täpse liigenduse kaudu üksikute miniatüüride piires on pregnant- suselt tihti kõrvutatavad kasvõi Tuglase „Androgüüni päeva“ omadega. Näiteks teine, väga lühike „peatükk“ on mingi eepiline klaasimaal, mille ilu ei häiri iroonia armastajate senise vahekorra jutustus- ses. Tihti võluvad selle raamatu proosastroofid oma rahuga, selgerütmilise korduvusega.

„Toho-Oja Antoni“ liigenduse laadist poleks vahest põhjust nii pikalt refereerida — kui see laad poleks tunnuslik Mait Metsanurga toodangu väga suurele osale! Tavaliselt ei ilmne miniatüüride-tehnika küll mitte nii kindlalt ja detailselt kui ses idüllis, ent jutustamine mitte sündmustiku-ühikute, s. t. peatükkide, vaid meeelolu-ühikute, s. t. lõikude kaupa on omane

pikale reale Metsanurga pikemalt jutustavaist teoseist, ja jälgi sellest leidub isegi kõige viimaseis vormilt objektiivis- tatud romaanides. Igatahes kuulub siia juba „Isamaa õilmed“, suurel määral ka „Vahesaare Villem“ ja „Orjad“; hilisemaist täiel määral „Epp“, „Jumalata“, „Taa- vet Soovere“ „Jäljete haud“, novell „Algus“; „Punases tuuleski“ püsib selle laadi mõju ja samuti mõnevõrra jutustuses „Taniel heitleb“. Isegi „Kutsutud ja seatud“ sisaldab numbrilisi peatükke, millede jagunemine lühemaise allühikuisse on märgitud graa- filiseltki.

Novellis „Epp“, ilmunud a. 1920, saavutab Metsanurga miniatüürstlik liigendus võib-olla oma tipu, kuna siin pole ühtlust ning stiilsust sekundeerimas meeelolude vaheldus ning ilmsem satiir, mis „Toho-Oja Antonis“ kohati põhjustab ka robustsevõitu üllatusi (seal ei puudu, muide, paar katsetust isegi siurulikult literaarsete ning eksoo- tiliste kujutelmadega). „Epp“ on stiililki siiram kui celmine teos, kuigi mitte just põhjani siiras, sest „sakste“ kaudsesse arvustamise ja Epu lihtsameelsuse imestlusse hiilib siingi satiiri, ning teravad esteetilised taotlused kahandavad siirust ja impulsiiv- sust omalt poolt. Rahvapärasmus toonis ja allitereerimine on siin igatahes kadunud, ning uue elemendina on asemele astunud mingi kallak kroonikastiili poole, mõnule- mine lausetega, mis jutustavad palju, võttes arhailise lihtsameelsusega kokku kaugelt ja lähedast, ülevat ning profaanset. Tulemu- seks on huumori kuma:

„Ta hakkas oma lombakust isegi kõr- gelt hindama, kui üht kallist seltsilist, kes küll vali, aga kes meie hinge iga silma- pilk ilma elu avatluse eest hoiab.“ Või:

„Kui ta ühel sügise õhtul hilja poolpi- medas toast välja tuli, vaip kaenlas, et üle õue talli lakka magama minna, tuli talle aida poolt peremees üleaedse noore pere- poja Ottoga vastu, kes tihedat sarja lae- nama tulnud.“

Sellele lähedane on ka teatav puhas, mõtteraske lapidaarsus. Näiteks kaasteeni- jate kohta: „Imelikud julged ja hoolima- tud enese ning teiste vastu olid nad Epu

meelest“. Ja: „Testamendi oli ta ka proualt üheks jõuluks saanud, lauluraamatut oli ta siis juba käte vahel hoidnud, kui leeripäeval terve kihelkonna rahva ees lombates kirikusse läks.“

Ent sääraseid ranged toonid ja väärika realismi ülevõim „Epus“ ei tähenda, nagu oleks Metsanurk siin loobunud oma vaistlikust huvist mahlaka ning elava reaalsuse vastu. Näiteks: „Tüdruk jookseb söögitoa laua, puhvetikapi ja köögi vahet, hakatakse padasid tulelt võtma, pliidirauad kõlisevad, praeahju uks paugub ja Epu südant täidab ärev rõõm suure töö kordamineku ja lõpuleviimise üle.“ Kohati edeneb säärane elavus ka robustsemaks, päris naturalistlikuks — nii seal, kus Epp kuulab maamehi laadal, ja kus majaproua esineb lohmakamalt. Kohtab aga juba hoopis sellele vastandlikkegi elemente — ekspressionismi välgatusi. Sääraseid on mööbli kirjeldus Epu sakste majas („söögitoa laud jämedate elevandijalgega ja puhvetikapp, suur ja vägev kui Vanajumal“) ja kirjeldus Önniste-gija pildist, mis ripub Epu voodi kohal. Üldiselt on autori huvi esteetilise pregnant-suse vastu „Epus“ suurem kui vahest kuski mujal ta teostes. Lõpp-pilt on näiteks sel-line: „Ohtupoolne päike paistis läbi teenija toa kitsa akna. Tema kiirtes voodi ees pin-gil kiirgas vana kühmline vasktoop kui kuld.“ Intellektuaalne elevus toodab siin, samuti kui varemgi, esmajärgulisi võrdlusi: „Põrand peab olema kui peegel ja peegel peab olema nagu ei olekski teda, vaid ainult raam.“

Piibli stiili meenutav opereerimine pa-rallelismidega, mis ei puudu ka linlikus romaanis „E n n ä e i n i m e s t!“ (1918), on „Epus“ hoolikalt peagu kõrvaldatud. „Pa-rallelistlik rütmimine“, s. t. lause jagune-mine ühetaolisteks lõikudeks, on aga jää-nud, samuti kui tundetoonistatud kohis sõ-nade kordamine läbi mitme lauseosa resp. lause. Seegi harjumus on aga surutud kind-lamaisse piiresse. „Epu“ põhistiil kõlab umbes nõnda: „Epp tarvitas köögipõranda küürimiseks libedat; igapäev korjas ta ah-judest ja pliidi alt tuha lagunud pange ja keetis laupäeviti libeda nädala jaoks val-

mis; sagedasti tõi ta õuest liiva, riputas seda küürimiseharja pääle, et põrand valge-maks saaks, ja see oli alati valge kui pa-lang.“ Voogamine kolme pikema ja nelja lühema lõigu kaudu. On huvitav tähele panna, kuidas need lõigud omavahel ten-deerivad Metsanurga tekstis kindlalt ühe-väärsuse poole: valitseb lauserind, kuna al-luvuse ning „sahteldumise“ kaudu ehitatud suuremad loogilised konstruktsioonid on õige haruldased. See asjaolu mitte üksi ei anna tunnistust autori flegmast, vaid hoiab väga tõhusalt ära ka liigse abstraktsuse ning kuivuse, milleks Metsanurgal on peagu kõikjal niikuini eeldusi ta intellektuaalselt analüüsiva ning arvustava suhtumise tõttu ainele ja veel enam tegelastele.

Lühemate lihtlauset eelistus ning la-koonilisuse energia, mida Metsanurk oma senivaadeldud teoseis tarvitab põnevuskoh-tades ja jutustuse resp. peatüki lõpu eel (nagu lavakunstki nõuab kiirustamist vii-mases vaatuses), saab esmajärgulise tähtsu-sega stiilikomponendiks ekspressionistliku kallakuga jutustuses „J u m a l a t a“ (1921). Äärmuslik näide: „Vaenlane kogus jõudu. Võitluse ägedus kasvas. Siin ja säääl tuli ta-ganeda. Kõik mis käepärast, visati tulle. Otsustav lahing algas. Ei olnud enam päeva ega ööd. Päike oli Kiideonis seisma jäänud, teda ei olnud suitsu pärast näha. Kuu võis Ajaloni orus seista. Tedagi ei olnud öösiti näha.“

Vaaren liikus kui liivatera murdlaine veeretusel.“ Ei enam jälgegi flegmast! Sää-rane rabe energia ei saa muidugi ragiseda kogu teose ulatuses. Rahulikumaid või vä-himalt elastsemaid rühme annab muide pa-rallelistlik kujutusviis, mis siin jälle on üles võetud: „Mis jumala nimel tehti, see kohutas enam kui too, mis kuradist öeldi olevat. Häädus tõukas oma jälkuse ja sil-makirjalikkusega, aga kurjus oli ka kole ega suutnud teda veetleda.“ Kõigiti mõjuva tegumoega dialektika! Samataoline rütmi-mine, ent suurema sarkastilise energiaga: „Kõik olid verejanulised kui mõrtsukad, saagihimulised kui röövlid ja himurad kui koerad. Kõik olid hävitus- ja tapajoovas-tuses.“

Kõik see sündis püha isamaa kaitse nimel. Kõik see oli püha kättemaks vaenlasele, kes isamaad hävitada tahtnud, kelle häbematusel, kurikavalusel ja saatanlikkusele ei olla piiri!“ Paralleelismides aegajalt tõuseb suuremaid laineid! Või otse piibellik paralleelimine oma naturalismi laadilt, rütm siiski energiline: „Teie hoolitsete tema rippuva udaraga lehma eest enam kui oma naise eest! Tema ramm pudulohus on teile kallim kui oma käimapääl naine. Teie joote endid täis isanda rõõmuks ja tantsite tema meelehääks, kui ka süda enesel nutab.“ Muidugi ei puudu „Jumalatas“ ka hoopis vaiksetoonilisemaid mõlgutlusi.

Mis puutub ekspressionismi avaldumisele pildistikus-võrdpildistikus, siis see pole eriti hoogne ega pealetikkuv, ent loob siiski eristilise õhkkonna. Näiteid: „Niisugune on vist surm ise! Nägu lagunenu hageriku sarnane, silmad kui onni aknatud avasused. Põseluud kui lõhutud õlgkatuse sarikad...“ Kas pole see, muide, üsna eestilik ekspressionism! Ja kas ei ole surmamõistetud pageja ning mässaja elamused üsna lühidalt kokku võetud lauses: „Aga pääs, sääl ärkab see marukoerte kari nagu iga õhtu.“ Korduvalt tuuakse ka võrdpilt Vaareni pääd pigistavast raudsest rõngast. Või veelgi hirmuküllasem: „Jälle poomise pilt, nõör kisub lõõri kinni, aju on kui padrun hõõguvas tules — lõhkemas iga silmapilk.“ Igatähis jällegi asjalik, olustikukohane ekspressionism: Vaaren on sõdur. Ent peale selliste valusate ekspressionistlike löökide, mis pole põhiliselt õieti kaugel Metsanurga naturalistlikest „knock-out“idest“, kohtab „Jumalatas“ ka rahulikumalt ning mõnulevaltki maalitud võrdlustikke selles „uus stillis“: „Silm silb lookas rukkikääd, käib üle halja tõuvälja ja hüppab siis kauge kuusemetsa ladval kui odade real idast kagu poole. Taeva serval on ümarikkest kivest pilvemüür. Sellest ronib ta üle ja miski ei peata teda, ikka edasi...“ Ekspressionismiga liitub ka piibellik-nietzschelik pildistik, mida kohati on jäljendatud koos lauselaadiga: „Ta läheb kui kõrberändaja, kes ei usu ees muud kui otsatut liiva. Ta

läheb kui palverändaja, kes usu kaotanud pühalinna olemasolusse.“

„Jumalatas“ tuleb esile tõsta ka teatav liik ekspressionistlikku järskust, mis saavutatakse sidesõnade ja määrsõnade ärajätmisega. Juba varem on Metsanurk, keda üldiselt vähe häirib adjektiivide kuhjumine, teadlikult rakendanud lakoonilisust abi-verbi ärajätmisega, jne. Nüüd aga loeme kõige põnevamast sündmustikust järgmises sõnastuses: „Ta kõneles vaimustusega ja kuulajad joobusid tema tulistest sõnadest. Keegi ei läinud ei püssi ega kuulipildujaid tooma. Kümneminutilise kõne järele olid kõik valmis võitlema ja surema.“

Kõik olid selleks valmis. Aga oli juba hilja.“

Aga'de puudumine alguses annab ekspressionismi, ja annab sügava, varjatud iroonia.

Veelgi järjekindlamalt ekspressionistlik, kauges Ameerika-taolises ruumis lavastuv on Metsanurga novell „Algu s“ (1924); samuti näitab see revolutsioonääri kujunemist ja märtrisurma lõpul. Juba selle novelli alguse hüüdlauseid viitavad vabale ja julgele stilisatsioonile. Tegelikult valitsebki siin ehtis urbaanne ekspressionism, mille jaoks pole leida paremaid dekoratsioonide kui nägemused New-Yorgist. Autode „karavaanid“, jalakäijate „jalavägi“; „Unlits kui võitlusväli: müriseb, ragiseb, huugab, kõliseb, raksub, paugub.“ Aaron tahab olla: „Julge, üle, julm, tormata kõigist neist mööda, üle, ette, tallata maha, jätta taha, võita, võita, võita!“ See loetelu, nagu neid Metsanurk alati on tarvitanud, omandab senikuulmatu tõusva hoo; verbid ja määrsõnad kihutavad siin. Teisal jälle Aaron rahulikult „uidab sinna ja tänna, vahib õudusega raudhalle pilvisse ulatavaid maju“. Ei või ütelda, nagu ei sugereeriks autor ses novellis oma „lühistroofilise“, pingelise, kärtsitu ning vahelduva-rütmilise stiiliga tõesti elamust hiidlinna kohutavast tempost ning eluvõitlusest. Seejuures leiab ta mahti anduda kohati täiesti Piibli raskete paralleelismide jäljendamisele — nii Aaroni kõnedes („Päeval rähklete kui orjad ja öösel on teil hirmsad nägemused kui pärisorjal“),

harrastada alliteratsioonigi („Hakkas aimama jahi jõledust ja aju hullust“; „Vah-tis neid hagiid, harti, hunte, havisid ja haisid“), tarvitada naturalistlikke rahvapä-raseid sõnu (plaatsiti — söödi õgides), mis tihti Metsanurga teostes levitavad tugevat maahõngu. Intellektuaalne erksus on „Algu-ses“ suuremgi kui „Jumalatas“. Selle tulemu-seks on rabavaid võrdlusi ja haruldaset kaugele sihtivaid viiteid. Autor näiteks ei lähe Aaronit nimetama otseselt „paariaks“, vaid teatab: „Riietus, vajutas ruupiad sü-gavale tasku põhja, poetus uulitsale.“ „Santlaager“ tähendab siin santide laagrit, jne. Tugev intellektualism kannab siin enamasti ka naturalistlikke süngeid maa-linguid, tõstes nad peagu lavalisteks.

Ekspressionism novellis „K i n d r a l Gregovius“ (kogust „Elu murrab sisse“, 1931) on märksa taltsam. Ta avaldub enam ironias, abstraktsuses ja retoorikas kui otseselt pildistiku laadis. Näiteid: „Harvad manöövrid olid talle kui hurdale jaht“; „Kaugelt kuulus kahurite kõmin ja Gre-govius kuulas seda kui usklik inglite laulu.“

Sugemetena ning sporaadiliselt ilmneb ekspressionismi kogu „Viimne päev“ (1927) hilisemais novellides, millede hulgast on ka „Algus“. Nii toob üldiselt üsna rea-listlik nininovell korduvalt suure tähega mõistet Viletsus, Vaesus, Hädä; „J a l u t u“ (1919) sõjavastane paatos kaldub tugevasti ekspressionismi.

Eriliselt huvitav on aga jälgida eks-pressionismi osatähtsust romaanis „Taa-vet Soovere elu ja surm“, 1922. Muidugi ei ole seda laadi oodata romaani algusosas, kus satiirilise ja koguni pool-följetonistliku pilguteritusega vaadeldakse idealistist Taaveti saamatuid üritusi enam-vähem idüllilises maamiljões. Kuid Taa-veti kolimisega Tallinna muutub tuge-vasti teose atmosfäär kui ka konkreetne kujutusviis. Naturalistlikud pildidki — näi-teks steen Taaveti jõudmisest kolikoor-maga oma agulimaja hoovile, röpase ja hä-bematu rahva keskele — omandavad eks-pressionistliku sünguse ning teravuse. Min-gi allakäinud kunstiinimese detailne portre-teering mõjub jubedana ja hoiatavana oma

groteskses kirevuses ning meenutab Viiraldi omaaegset laadi. Nägemused linnast aga tõusevad mõnikord pärisekspressionismini: „Ta nägi pikki punaseid korstnaid tahmaste otsadega, kust mustavad suitsumullid üks-teist eemale ülespoole tõukasid ja viimaks tõmmude lojuste karavaanina läänest ida-poole liikusid, tervet taevavööd kattes... Kõrgete telliskiviseinte vahel, mille must-jalt läikivate akende rida kaugel kitsenes, mürisesid raudsed elukad, liigutasid raginal oma terasest liikmeid ja veeretasi sisi-konde...“ Linliku kiiruse ning ruttamise imetlemisele ja taunimisele on pühendatud eriloike. Väärrib igatahes märkimist, et a u t o t näeb Metsanurk romaanist „Ennäe inimest!“ kuni novellini „Viimne päev“ aina koletisena ekspressionistliku linna looma-aiast: see on rõhkiv, turtsuv, kihutav ja suitsu välja ajav metsiga. See kõik on kül-lalt veenvaks illustratsiooniks tõele, et eks-pressionism inspireerub kõigepealt linnast ja et linn inspireerib ekspressionismi. Mui-dugi näitab see ka Metsanurga enese süm-paatiid, mis on üsna kindlalt maa poolt, nagu on terava kontrastimisega esile tõs-tetud ka „Jumalatas“. „Taavet Soovere“ see osa, mis mängib maal, ongi stiliseeritud intiimsemalt, kõigi juba „Toho-Oja Antonist“ tuntud vahenditega, ent suurema vabadu-sega. Siin ei puudu võrdpilte, millede sugestiivsus ja ürgne eestipärasuski sunnivad neid meeles pidama: „Katsus end pere-meeste rühmadesse nihutada, aga igal rüh-mal oli tõsine jutt kui raske kivi veerema pandud ja käed kõigil kindlasti küljes, iga juuretuliija oli ülearene ega pääsenud osa võtma.“

Maa ja talumiljöö on Metsanurgale kuni romaanini „Soosaare“ (1936) sisendanud kõige soojemaid, intiimsemaid ning reaalsuselähedasemaid lehekülgi ta loomingus; linn on inspireerinud teravust, energiat, gro-teski. Nende inspiratsioonide stiililiseks ke-hastamiseks on Metsanurgal alati jatkunud oskust ning vaimset liikuvust. Eelpool vaa-deldud vahenditega on ta oma loomingu kujundanud aine- ja ajakohaseks selle nii pikas ja pidevas ulatuses, saavutades aeg-ajalt oma sisuliste-ideoloogiliste taotluste

kõrval ka väga silmapaistvaid ning stiil-ehtsaid kunstilisi tulemusi. Nende stiiliva-henditega, mida analüüsisime „Vahesaare Villemist“ kuni ekspressionistlike asjadeni, on ta kujundanud enamiku oma hilise-maistki romaanidest, jutustustest ja novel- lidest, kusjuures romaanides on valitsenud ühtlasem realism naturalistlike sugemetega, kuna lühemad asjad näitavad suuremat va- helduvust ning võtete liikuvust oma koes. Nende sagedane ironia ning huumor leia- vad enesele õige mitmekesiseid avaldusvor- me — hoogseid, lakoonilisi, naturalistlikke ja abstraktselt vaimukaid. Näiteks „jutt“ „A n d r e s“ (kogus „Maine ike“, 1933) tar- vitab mingit üllatavat, elegantselt rahvapä- rast stilisatsiooni: „Kaupmees keerutas korra kaigast ja rõõmus meistermees lan- ges pikali teele... Teinud selle vägiteo, tore kaupmees... läks otseteed Võiblale ja teatas, et asjad olevat ühel pool...“

Oma stiili üldiselt õige impulsiivseid võtteid ja vahelduvust on Metsanurk tunta- valt tagasi hoidnud ja mõtiskleva abstrakt- susega nivelleerinud päevikuvormilises ro- maanis „J ä l j e t u h a u d“ (1926), mis on sisuliselt nii tähtsal kohal ta toodangus. Ajalooline romaan „Ü m e r a j õ e l“ (1934) on omakorda nõudnud sõnastuse lihtsusta- mist ja kohandamist karmima ning vääri- kama realismi joonele, nii et Metsanurgale üldiselt nii omane parallelistlik rütmimine ja impulsiivne sõnadekordus on siin peagu kadunud. Viimases romaanis „K u t -

s u t u d j a s e a t u d“ (1937) muutub aga Metsanurga seni nii tugevajooneiline stiil haruldaseks, mõtlikuks ja lee- bekski, hoolimata oma ironiast ning huu- morist. Kallak pidulikkuse ja koguni kroo- nikastiili poole aitabki siin arvustaval too- nil avalduda diskreetsemalt ning heleda- malt, olla tõeliselt üle oma aimest.

Võib-olla pole Metsanurk oma varase- mas loomingus olnud igakord „küllalt üle“ probleemidest, aincist, valusaist ajanäh- tusist. Kuid me nägime oma vaatluses, kui- das Metsanurk, see politiseerija, on otse tundelise liürikuna vastu läinud neile aja- nähtusile ja rakendanud kõik kunstilised vahendid nende kirjanduslikuks ärareagee- rimiseks. Nägime, kuidas „jõhker Metsa- nurk“ on ehk rohkem vaatleja ja idüllil iha- lev mõtiskleja kui karm kohtunik ning ata- keerija. Kui aga tegelikult ta sõnastab nii palju aktiivsetki energiat, siis tihti see mõ- jub kuhjunud elamuste läbimurdena. Natu- rallik ja ekspressionistlik paatos tunnis- tavad seda. Ja kus ta mõjub mõistuslikuna, seal on sagedasti rohkem märke mõtteluu- lest kui kuivast kalkulatsioonist. Mitte kuigi palju lugu pidades kuldsest tasakaa- lust on ta ometi loonud väga tasakaalukaid teoseid, kuna juba oma stiili struktuuris ta oskab omajagu õigust anda niihästi im- pulsiivsele tundele kui ka mõttele. Kui nende ühend pole igakord kõige tihedam, siis see tuleneb vaid looja suurest tundlik- kusest.

VARAMU RINGVAADE

Arvustus

Mardikas: Konarlik tee

K/Ü. „Looduse“ 1939. a. romaani võistlusel I auhinnaga kroonitud romaan.
„Looduse“ kirjastus.

See on teine auhinnatud romaan anonümselt autorilt. Ja peab kohe tähendama, et kui eelmisel aastal ilmunud „Tindi“ puhul võis veel rääkida autori „isiklike elamuste reportaažist“, võis kahevahel olla tema kirjanduslike võimete hindamise suhtes, võis pidada „Tinti“ kordaläinud kroonikaks teatud ajajärgust ja oma silmaga nähtud inimeste elukäigust, siis „Konarlik tee“ surub kõrvale kõik säärased ebaolulised arvestused, sundides autorit võtma puhtakujulise kirjandusliku suurusena, otsima temale teatud paika, oma paika ja eluõigust meie tänapäeva jooksvas kirjanduses. „Konarlik tee“ on teatava kirjandusliku vilumuse ja osavusega paberile pandud teos. Autoril on küllaltki olulist oma ütelda olnud ning ta on selle ütelnud vormis ja kujus, mida ta enesele jõuning ainekohaseks on pidanud.

Tõsi küll, Mardikas kas hülgab sihilikult selle meie tavalise romaani paljusõnalisuse, mis peab enesest kujutama kõrget ja lihvitud stiili, iseenesest on aga uusromantilise kooli kaunis küsitav pärandus, või kuulub ta teise põlvkonda, kes on asjalikum, lihtsam, ratsionaalsem, kuigi ka veidi puisem ja vahest isegi ootamatult järsk oma tunnetustes ning avaldusviisis. Säärast napisõnalist kujutlust ja tegevustiku kiiret edasiarendamist, nagu märkame „Konarlikus tees“, on seni meil harastatud ainult paar noorema põlve romanisti eesotsas Pedro Krusteniga. Kõik teised on püüdnud maalida, ikka hästi laialt, voolava värvi ja pehme pintsliaga.

Mardikas aga eelkõige jutustab. Temale on see, mida inglane nimetab „story“ks“, palju tähtsam kui kõrvalekiskuv, aegaviitev, olgugi kaunis ja nüansseeriv detail. Sest iseloomustav detail venitab, muudab jutustuse loiuks, *storyteller* aga ei tohi venitada — siis läheb ta igavaks. Jutustaja peab edasi rühkima, mainima detailist ainult hädavajalikku, kontsentreerima, pauseerima, vahest ainult ühe žestiga mõista andma selle, mille väljatoomiseks maali ja võib kulutada lehekülgi. Seda kõike näib Mardikas olevat arvesse võtnud, või teiste sõnadega: kaunis lähedale jõudnud oma laadi ideaal-eeskujudete, kelledeks on peamiselt heade tegevusjuttude autorid, aga ka mõningad üle maailma kiidetud puhtakujulised realistid. Meenub siin kõigepealt prantslane Roger Martin du Gard oma „Perekond Thibault“ga“. On selge, et selleski stiilis võib kirjutada paksu raamatuid, nagu veendume du Gard'i toodangust, kuid sündmuste ja detailide rohkuse vajaduse poolest esitab see stiil autorile palju suuremaid nõudeid kontsentratsiooni ja sõnalise ökonoomia suhtes.

Muide, on huvitav märkida, et tosina aasta eest Aug. Jakobson samasugusel „Looduse“ romaani võistlusel avas oma „Vaestepatuste aleviga“ pikatoimelise, dos-tojevskiliku detailikäsitusega suurromani hooaja. Kas võiks „Konarlik tee“ saada oma jutustuslike voorustega uue, napisõnalise, mitemaaliva romaani ajajärgu sissejuhatajaks? Eeldusi selleks ei puudu, kuigi nende sõnadega sugugi ei ole tahe-

tud ütelda, nagu omaks „Konarlik tee“ mingit epohhiloovat sugestiivsust või tähtsust.

„Konarliku tee“, nagu kõikide jutustusliku elemendiga ülekaalus olevate romaanide peamiseks vooruseks on see, et ta ei väsita jälgimisel, et teda võib lugeda peaaegu nagu põnevusromani. Temas on tegevustikku, sündmust ja sündmuste arenemist, kuigi ei saa ütelda, et kooskõlas sündmuste arenemisega areneks ka nende keerdu sattunud inimeste hingeelu, inimesed ise. Mardikas ei ole lahastav ja kujundav psühholoog, nagu näiteks Aug. Jakobson või M. Metsanurk. Teda huvitavaks kujuks on valmisnimene, õigemini — nagu ka jutustavale natuurile kohasem — kuidas antud valmisnimene, pealegi teovõimne, talitab tekkinud olukorras ja toime saab keeruliste situatsioonidega, mis ähvardavad teda hävitada.

Noor, edevavõitu, kuid enamasti tagantjärele tark advokaat Niinep jääb romaani lõpul samasuguseks seaduse- ja ebaseaduslikkuse piiril laveerivaks omakasu-püüdjaks nagu on avalehekülgedel, kus teenib suure hädaga vaid 50 krooni kuus. Niinep on seda tüüpi noor mees, kes kehvadest oludest tülles töötab end üles advokaadiseisuseni, saab nakatatud varanduse kogumise ja perekonna kindlustamise kirest ning siis ristit ette ei löö, kuidas just raha kokku ajada. Tal äpardub mitu asja, ta langeb isegi kohtu alla valetunnistusele õhutamise pärast, ta au ja tulevik on mängus — kuid nii pea kui ta võidab protsessi ja gripi läbi põeb, kordub kõik, vähemalt võib korduda. Isegi oma meeldivat naist ei suuda ta petmata jätta, vaatamata sellele, et on lubanud ühe vana petmise avalikuks tules säärasest asjast loobuda eht juristina sõnakesega: „loodame“. Ta tunneb ise, et elust tuleb võtta kõik, mis on nauditavat. Ja et seda nauditavat oleks võimalik õieti nautida, et oleks alati kaaslane, kes sind milleski maha ei jäta — selleks tuleb petta ja petta...

Muidugi tekib aegajalt kiusavaid küsimusi ajus, aga kuna naine on praktilise

taibuga, arusaav ja paljuski andestav, pealegi armastab — siis võib Niinep oma edevust vabalt valitseda lasta ja oma kirgi kultiveerida nii, nagu juhus seks võimaluse pakub. Mitte üksi seksuaalses mõttes, ei — kogu elukäsituses. Mees ei ole õieti naise vääriline, nagu vana kolleeg Viirpuu aru saab, kuid Helmi on seda tüüpi naine, kes ühte armastades kõigile teistele tuimaks jääb, kõige muu eest oma südame suleb. Tal on hea meel näha, kuidas Niinepil kasvavad küüned, millede varal elus edasi saadakse, kuigi ta ise pahatihti kaugel on õnnelikkusest, vähemasti kannatab, et siis jälle hetketi lohutatud, rahulolev, isegi õnnelik olla.

Autor on usaldatavalt edasi annud lõike tänapäeva noorema intelligenti elust, tal on võimeid jatkunud veenda lugejat niinepitaoliste ideelageduses ja praktilise elutehnika oskuses. Seal kõrval ta näitab suurepäraselt advokatuuri ja kohtupraktise tundmist, mis võimaldab tal luua ülipõnevaid ja kaasakiskuvaid kombinatsioone oma tegevlaste valgustamiseks. Tema kuritegelikud kõrvalkujud on elulised ja teravalt nähtud, ei puudu moraalses põhitoonis hoiak, et kuri peab saama oma teenitud karistuse. Ja äärt mööda kergitab ta küsimusegi: „Kas elus on muid väärtusi peale nende, milledega rahuldame oma füüsilise olemuse tarvidusi? Kas on veel midagi peale raha, kõhutäie ja kergemeelsete naiste?“ Muidugi — oma naise sõprus, heasoovlikkus! Ent seegi kuulub ju peamiselt „füüsilise olemuse tarviduste“ kategooriasse. Niisiis raamat inimese „füüsilise olemuse“ vajadustest ja nende vajaduste rahuldamise tehnikast. Sellisena kindlasti terve, tõmbav ja rahuldav. Sellisena — võiks ütelda — naiselikult igapäevane ja huvitav. Kõrgemat lendu harrastavale mõttepurejale aga või kõige olemise vaeva tunnetuse taotlejale — väheütlev, samuti kui sotsiaalse südametunnistusega aatlejale, kellele „Konarlik tee“ ei suuda pakkuda midagi peale tõsiasja, et autoril enam silma ja meelt on kitsaste olude ja tingimuste nägemiseks-mõistmiseks kui ladusasti luksuses ja mõnus laveerimiseks.

Välja arvatud mõningad lauselised komistused on „Konarlik tee“ väga korrekt-igapäevaselt antud igapäevane nähtus praec-

guses ajajärgus ja tänapäeva mentaliteetide juures. Ning sellisena ta oma peamise mõju saavutabki. R. Sirge.

Eesti naiskunstnike tööde näitus

Tallinna Naisklubi algatusel ja korraldusel toimus Kunstihoones 3.—15. oktoobri s. a. esimene eesti naiskunstnike tööde näitus, mis ühendas 45-lt autorilt kokku 280 tööd, neist 190 vabakunsti ja 90 mitmesugustelt rakenduskunstni aladelt. Kuna kõik ei pääsnud kataloogi, on selle andmed ebatapsed. Hoolimata vastpukkenud sõjast Kesk-Euroopas kujunes näitus omast kohast sündmuseks meie kunstielus, milleks küllap kaasa mõjus ettevõtte esmakordsus. Näitust külastati elavalt (2716 külastajat, neist 1200 õpilast), nii et ta andis korraldajale väikese ülejäägi, mida Naisklubi kasutas ostuks; näituse puhul võttis ajakirjandus elavalt sõna, ning oma kaaluvamas osas tunnustavalt. Arvustus tõstis eriti esile Aino Bachi, Karin Lutsu ja Natalie Meiloomingu ning kinnitas sellega veelgi kord nende juba varem võidetud üleolevat positsiooni; ühtlasi aga said heade hinnangute osaliseks Lydia Starkopf-Mei ja Anna Triik-Pöllusaar akvarellistidena, Erna Brink-

mann portretistina, Amanda Sasmin ja Linda Söber skulptoritena, Mari Adamson, Ella Mättik ja Agate Veeber graafikutena, Mari Simulson ja Aina Pedaka keraamiliste pisiplastikutena, reastades nendega Valli Talvikut ja Ellinor Sinkat puht-keramistidena ja Adele Reindorffi nahatööde autorina. Lootust andvate talentidena õlimaalialal märgiti ära Ida Anton ja Aina Pedaka.

Näitusel osteti töid võrdlemisi rohkesti: Aino Bachilt etsing „Tütarlaps lillega“ ja akvatinta „Pead“, Erna Brinkmannilt pastell-portree „Lapsed“, Elsa Kaupingult pastell „Köögis“, Karin Lutsult temperamaaling „Punta Tragara“ ja üks kuivnõela gravüür, Ella Mättikult puugravüürid „Tartu motiiv“ ja „Turu motiiv“, Ellinor Sinkalt kaks keraamilist figuuri, Valli Talvikult üks vaas, O. Terrilt akvarell „Nooruk“, Anna Triik-Pöllusaarelt akvarell „Mustlanna“ ja joonistus „Lapse pea“ ning Emma Usenilt kaks joonistust.

Ha Ko.

Kodumaalt

Väikerahvalikust tunnetusest eesti ühiskondlikus mõttes

„Ajaloolise Ajakirja“ s. a. 20. okt. ilmunud numbris on prof. H. Kruusilt artikkel „Väikerahvalikust tunnetusest eesti ühiskondlikus mõttes“. Autor rõhutab, et rahvaste ja riikide elus on üheks põhiliselt tähtsaks teguriks nende arvuline suurus. Väikeriigi probleem aga on täielisema selgusega esile tõusnud alles 18. saj. Sama sajandi suurimaid poliitilisi mõtlejaid Montesquieu suutis väikeriigi olemust haarata juba täie teravusega ja selge tabavusega. Eesti ühiskondlikule mõttele sõnastas väikerahvaliku tunnetuse esimesena kõige mitmekülsemalt ja süstemaatsemalt Jakob Hurt. Terves reas kirjutustes ja kõnedes sõnastas Hurt eesti ühiskondlikule mõttele meie rahva ajaloolise kutsumuse idee, lähedes seejuures tabava realiteeditundega väikerahvalikust tunnetusest. Üksnes suur-

rahvas võib taotella välise vägevuse eesmäärke, väikerahvale jääb avatuks ainult vaimu suuruse idee. Ja ainult sel teel saavutatav suurus on märksa väärtuslikum kui väline hiilgus ja vägevus. Sel teel arendab iga väikerahvas end eripäraseks „loomulikuks oksaks“ inimkonna suures puus, rikastades eriväärtustega inimsoo üldist kultuuri. Selline ajaloolise kutsumuse idee oli tuletatud väikerahva realistlikult nähtud ja hinnatud olukorrast. Selles kontseptsioonis kutsumuse idee on jäänud eesti ühiskondlikule mõttele raudvaraks ka kõigil järgnevail aastakümneil. Ta püsib praegugi ja on suuteline edasi elama ka tulevikus, sest ta on rajatud elulisele alusele.

Eesti ühiskonna väikerahvalik asend koos oma ajalooost päritud eluvõitluse tingimustega on ajendanud teda eripäraselt

seisukohta võtma ka poliitilises küsimuses. Väikerahvalik tunnetus on olnud kõikjal selleks põhijuureks, mis meie rahvuslikku ideoloogiat on hoidnud sügaval selles maamullas, mille üheks oluliseks komponendiks on meie rahva väike arv. Praegu, kus me elame pinevas rahvusvahelises olukorras, mis on eluliselt riivamas ka meie riigi ja rahva saatust, avaldub meie väikerahvalik tunnetus kõige ilmekamalt visas ja järjekindlas poliitilise erapooletuse säilitamises. Meie eluhoiak on veel tugevasti mõjustatud suurrühvaste eeskujudest. Nimepidi on ju väikerahvaste eluprobleemid

suurel määral needsamad, mis suurrühvastele, kuid tegelikult on suur vahe nende probleemide erikaalus ja nende puhul vajalikes lahendusviisides. Rahvahariduse ja kultuurilise loomingu küsimused on näiteks tähtsad igale rahvale, kuid väikerahva juures on nende erikaal märksa suurem kui suurrühva juures. Sest just siin on väikerahval see peamine ala, kus ta võib saavutada tõelist vägevust, seda „tõsist suurust“, millest kõneles juba Hurtki. Väikeriigis on palju elulisem vajadus hoolitseda oma kodaniku kõrgema üldise, seehulgas ka poliitilise kvaliteedi eest.

Pariisi teatrist sõja eelõhtul

Oktoobrikuu „Loomingus“ on A. Aspelilt, kes praegugi viibib Pariisis, artikkel, kus vaadeldakse Pariisi teatreid sõja eelõhtul. Ta peatub lähemalt kolmel lavastusel. Need on Knut Hamsuni romaani „Nälg“ dramatiseering, Jules Laforgue'i „Hamlet“ ja Racine'i religioosne tragöödia „Athalie“. Autor lisab, et päeval, millal ta neid ridu kirjutab, on kindel, et esialgu jäävad need etendused viimasteks saavutusteks Pariisi lavadel. Keegi ei kahtle nende uuestisünnis, kuid keegi ei tea, kui kauan võib kesta praegune olukord, kus kogu energia on koondatud väärtuste kaitsmisele, mille loomisele nad olid pühendatud veel kuu aega

tagasi. Teatrid on mobilisatsioonist peale suletud ja paljudele kavatsustele on tõmmatud kriips peale. Nii olevat kavatsenud Charles Dullin mängida üht Shakespeare'i teost ja Louis Jouvet pidi jätkama oma võidukäiku Jean Giraudoux draamaga „Ondine“, mille menu kevadel oli nii suur, et pääsmed olid nädalapäevad ette müüdnud. Kõige värskemaid teatrimälestusi aga vajutavat Pariisis leinateade Georges Pitoëffi surmast. Pitoëffi surm jääb asendamatuks kaotuseks prantsuse teatrielule ja olevat nagu tunne, et Pariisi teatrid on sulgenud ukseid leinamärgiks selle suure ja ennastsalgava kunstniku kaotuse pärast.

Balti riikide muusikakonverentsist

Ajakiri „Muusikaleht“ toob oma viimases nr-s ülevaate Kaunasest toimunud Balti riikide muusikakonverentsist. Eestist saabus sinna 15-liikmeline delegatsioon, eesotsas prof. J. Aavikuga. Konverentsist osavõtjaid olevat eriti huvitanud prof. J. Aaviku referaat eesti laulupidude organisatsioonist. Kontserdikava eesti osas kuuldud J. Aaviku juhatusel A. Lemba efektset „Pidulikku avamängu“. Edasi järgnes värviküllane ning mitmekesiselt ja huvita-

valt instrumenteeritud J. Aaviku „Süit eesti rahvaviisidest“ ja lõpuks anti muljekad A. Kapi „Variatsioonid eesti rahvaviisidel“. Läti muusika osa viis läbi prof. J. Mediniš. Esitati ka kolm tema orkestriteost. Leedu muusika osas kuuldud B. Dvarionase juhatusel Jakubenase „Prelüüdi“ ja teiseks J. Gruodise „Sümfoonia proloogi“. Muusikakonverentsi tagajärjed olid õige tulemusrikkad, aidates süvendada sõprusidemeid kolme naaberriigi vahel.

Välismaalt

Sakslased A. H. Tammsaarest ja A. Gailitist

Saksa ajakirja „Koralle“ s. a. 42. numbris on ilmunud Georg Brennerilt lühike arvustus A. H. Tammsaare raamatu „Indrek“ kohta. Arvustaja ütleb, et A. H. Tammsaare olevat küllalt tugev esindama Eestit Euroopa kooris. Tema romaan „Vargamäe“ kujutas eesti maaelu. Indrek, käesoleva romaani noor kangelane,

on üks Vargamäe-talumeeste poegadest. Olles siirdunud linnas, ta õpib seal tundma selleaegseid üksteisele vasturääkivaid vaimseid voolusid, mis 1905. a. revolutsioonis õige õnnetult lunastusid. Nii omapäraselt kui siin ka ongi kujutatud vaimset-poliitilist atmosfääri, selle kasvatusromaanis sügavam väärtus seisneb ometi selle noore

mehe kujutuses, kes pärast mitmeid konfliktlike ja üksindusmeeleolusid pöördub tagasi oma sünnikohta.

Ajakirja „Die Literatur“ s. a. 10. vihus on ilmunud Ernst Altendorffilt arvustus Gailiti romaani „Lied der Freiheit“ kohta. Arvustaja refereerib teose sisu ja mainib, et Gailiti kujundamisjõudu võib võrrelda Hermann Löns'i omaga. Nagu Löns oma romaanis „Werwolf“ kujutab talupoegi uljate lõõgimeestena 30-aastaselt sõjas, nii Gailit näitab oma kodumaa jahi- ja kalamehi sõdijatena. Raamatus on nii humoristlikke kui ka jubedaid lehekülgi. Nii näeme siin üht „balti militäärkapelli“, kes sõdijatele rõõmu teeb „Internatsionaali“ ja „Jumal, keisrit kaitse sa“ ettekandmisega. Jubedusega aga elame läbi sündmuse, kus keegi lätlasest pealik enese käsigranaadile viskab, mis ta tükkideks kisub. Näidatakse ka, kuidas üht eesti ohvitseri punaste poolt piinatakse, silmad välja pistetakse ja lõpuks tapetakse. Arvustaja refereerib veel mõningaid teisigi meeletajunud episoodide ja peatub lõpuks eriti kiitvalt 3. kompanii ülema surma kirjeldusel, mis oma keelevõimsusega olevat üsna vapustav.

Äsja ilmus saksa keeles ka Gailiti „Karige mere“ tõlge pealkirja all „Insel der Seehundsjäger“ (Hülgepuudjate saar). „Deutsche Allgemeine Zeitung“ toob 13. okt. numbris selle kohta arvustuse Barbara Hünerfeldi sulest. Arvustaja mainib muuseas, et kes tunneb „Nipernaadit“, seda üksildast unistajat, see tervitab rõõmuga selle eestlase teise teose ilmumist Erna Pergelbaumi tõlkes. Kitsa tumeda ribana kerkib merest see hülgeküttide saar... kus on ainult kivid, kivid ja liiv... Inimesed elavad siin sellest piskust, mida annab meri ja kehv maapind, ja nad on õnnelikud ja rahul. Uus maailm oma leiuistega, raamatutega, oma ajakirjade ja raadioga tundub neile häirivana, tuues rahu- tust nende kodumaale keset merd. Arvustaja kiidab, kuidas Gailit lihtse elu sünd- mustega seob Matt Ruhve ja tema naise, rahutu kergetalge Kelli ja Eerik Lammi. Mandri inimesed nagu leitnant Sauvere, nagu kaugelt saabunud pastor Lund ja tema tütar Kelli jäävad ikka võõraks sellel saarel. Nad ei oska enam lihtsuses ja rahus elada, nagu need kalurid ja hülgekütid, kel- ledele meri on eluks ja Jumalaks — see ääre- tu salapärase, igavesti uus ja vahelduv meri.

Olav Duun surnud

Norrast saabus teade, et Olav Duun on 13. sept. s. a. surnud 63 aasta vanuses. Knut Hamsuni, Johan Bojeri ja Sigrid Undseti kõrval on Olav Duun nüüdisaja norra kir- janduses kuulsamaid nimesid. Olles sündi- nud 21. nov. 1876 Fosnes'is, Namdalenis, Kesk-Norra põhjaosas, ta tegutses pikemat aega rahvakooliõpetajana, õppides tundma õige põhjalikult norra rahva hinge. Kogu ta kirjanduslikkus loomingu elavad ta kodu- koha maastikud ja inimesed ja ta kirjutab oma kodu-murrakus. Eriti põhjalikult ta tunneb norra talupoja iseloomu ja norra loodust.

Nagu Hamsun, nii vaatleb Olav Duun'gi inimest osana loodusest. Inimene peab kooskõlastama oma elu loodusega, alles siis võib tema elu täiuslikuks nimetada. Inimese elu-rütm peab vastama looduse rüt- mile. Duuni loodusekirjeldused on põhja- maade kirjanduses ühed varjundirikkamad ja neist hõõgub mõnikord otse panteistlik- ku ekstaasi.

Olav Duuni esimene teos, väike jutus-

tustekogu, ilmus a. 1907, kuid ei saavuta- nud erilist tähelepanu. Enam tähelepanu äratas a. 1909 ilmunud teos „Paa tvert“ (Põigiti), kus juba avaldub Duun'ile omane emotsionaalne varjundirikkus ja tegelas- portreede peen väljatöötus.

Järgneva kümne aasta kestel Duun aval- das seitse romaani, milledest kolm jäävad eriti märkimisväärseina norra kirjanduse ajalukku. Need on: „Trevenner“ (Kolm sõpra) 1914, „Det gode samvite“ (Hea südametunnistus) 1916 ja „Harald“ 1915.

Maailmakuulsuse aga omandas Duun oma romaanisarjaga „Juvikingar“ (Juvik- lased), millest esimene köide ilmus a. 1918 ja seejärel iga aasta üks köide kuni 1923. aastani: „I Blinda“ (Pimedas) 1919, „Storbrylløppe“ (Suurpulm) 1920, „I eventyret“ (Muinasjutumaal) 1921, „I ungdommen“ (Noorusaastad) 1922, „I stormen“ (Tormis) 1923.

Kirjanik arvatast ei kavatsenud al- gul kirjutada romaanisarja, vaid ta mõt- les piirduda sarja esimese teosega, mis

kandis nime „Juviklased“. Kuid hiljem kasvasid teised teosed välja esimesest. See loomulik väljakasvamine on annud romaanisarjale ta jõu ja hoo, kuid saanud ühtlasi põhjuseks, et teosel puudub kindel kompositsioon. Kuid see elurikkus, mis siit hoovab, andestab kõik nõrkused kompositsioonis.

Henri Bergson 80-aastane

Kuulus prantsuse filosoof, Collège de France'i endine professor, Nobeli auhinna omanik Henri Louis Bergson sai 18. okt. s. a. 80-aastaseks. Olles sündinud Pariisis õige jõukas perekonnas, toimis ta algul filosoofia- ja kirjanduse-õpetajana mitmetes koolides, sai siis (a. 1900) Collège de France'i filosoofia-professoriks, millist ametit ta pidas kuni 1921. aastani. Tema maine elukäik on seni olnud õige vaikne ja rahulik, ilma suuremate võnkumisteta.

Oma doktori-dissertatsioonis *Essai sur les données immédiates de la conscience* 1889 (Essee teadvuse vahetute antuste kohta) ta ründas psühholoogilist mehhanismi selleks, et teha ruumi tahtevabaduse nähtavakstegemiseks. Järgmises suurteoses *Matière et mémoire* 1896 (Mateeria ja mälu) tahab ta vaimse reaalsuse ja teoses *L'évolution créatrice* 1907 (Loov evolutsioon) loominguga olu ja iseloomu kaetavaks teha. Aga alles oma teoses *Les deux sources de la morale et de la religion* 1932 (Moraali ja religiooni kaks allikat) esitab ta täiuslikult oma usu- ja moraalfilosoofia. Bergsoni filosoofia on juba algusest peale avaldanud mõju kõlbla ja usulise elu suunas. Bergsoni arukriitika andis filosoofiale tugeva tõuke pöördumiseks maailma ratsionaalsest käsitamisest ja vallandas aktivistliku filosoofilise suuna. Juba Bergsoni esimeste teoste järgi võidi aimata, et ta filosoofilise mõtestiku idusid ei tule otsida mitte niipalju saksa idealismist, Schellingi ja teiste filosoofiast, vaid hoopis romaani rahvaste katoliiklikust müstitismist. Kreeka antiik-ajas avastati küll sealpool aru, visiooni teel, mingi transsendentne reaalsus. Ka Plotinos tõusis ekstaatilisse olukorda, kus hing tunneb Jumala ligidust. Kuid selles kõiges pääseb lõppeks maksvusele kreeka intellektualism ega lase kontemplatsioonil, visioonil, muutuda tahtmuseks, mis su-

„Juviklaste“-sarja põhiideeks on võitlus isiku ja hulga vahel. Selles võitluses arenevad ja kujunevad iseloomud.

„Juviklased“, talupoja-suguvõsa ajalugu, on norra kirjanduses üheks monumentaalsemaks tööks. Oma tunderikkuse ja eepilise jõu poolest see võib väärikalt seista põhjamaade kirjanduses parima kõrval.

laks ühte Jumala tahtmusega. Tõelist müstikat on leida kristluses, kus ei jääda peatumata ilmutusile, kontemplatsioonile ja ekstaasile, vaid kus oluliseks kujuneb tahte aktiivsus.

Kõige linnulennulisemalt vaadates, võiks ütelda, et Bergsoni õpetuses on tähtsaimaiks jooniks võitlus intellektualismi vastu ja vitalism. Tema arvates mõistelis-analüütiline tunnetus ei suuda haarata tegelikkust ta tõelises olemuses. Elunähtuste aluseks on tema järgi nn. „eluline hoog“ (*élan vital*). Seejuures Bergson eraldab kaht arengu peasihti: instinkti areng ja intelligentsi areng. Instinkt on tegelikkuse tõelise olemusega tihedamas seoses, tal pole aga teadvust enesest. Intelligentsil on teadvus enesest, ta ei taba aga tegelikkust tema tõelises olemuses. Alles intuitsioonis ühinevad instinkt ja mõistus, lubades läbi elada tegelikkuse tõelist olemust.

Nooruses oli Bergsoni Spenceri pooldaja, peagu materialist. Kuid hiljem ei rahuldunud teda enam Spenceri mõistusega ülesehitatud teooriad. Ta pidas palju aastaid loenguid antiiksete filosoofide üle, käsitelles eriti innukalt uusplatonismi rajajat, Plotinos't.

Bergsoni kõrge juubeli puhul ilmus kirjanduslikus ajakirjas „Les Nouvelles Littéraires“ s. a. 2. sept. kirjutus tema kohta Etienne Gilson'i sulest. Eesti keeles on Bergson'i üle kirjutatud muude hulgas A. Koort, kelle artiklile „Henri Bergson moralistina“ (Looming 1934) olgu siinkohal tähelepanu juhitud.

Preemiaid eesti kunstnikele.

Eesti kunstnike esimesel premeerimisel määrati KSV preemiafondist auhindu E. Jõe- saarele 800 kr., A. Johanile 700 kr., J. Greenbergile 500 kr. ja Aino Bachile 400 kr.

Vastutav ja tegev toimetaja: Henrik Visnapuu. Väljaandja: K. O/ü „Kultuurkoondis“. Kunstiosakonna toimetaja: Hanno Kompus. Arhitektuuri-osakonna toimetaja: A. Kotli. „Varamu“ toimikond: Juhan Aavik, Artur Adson, Eduard Hubel, Hanno Kompus, Vladimir Paavel, August Perandi. Toimetuse ja talif. aadr.: Pärnu mnt. 10, k. 8. Toimetuse telef. 411-34. Talituse telef. 411-35.

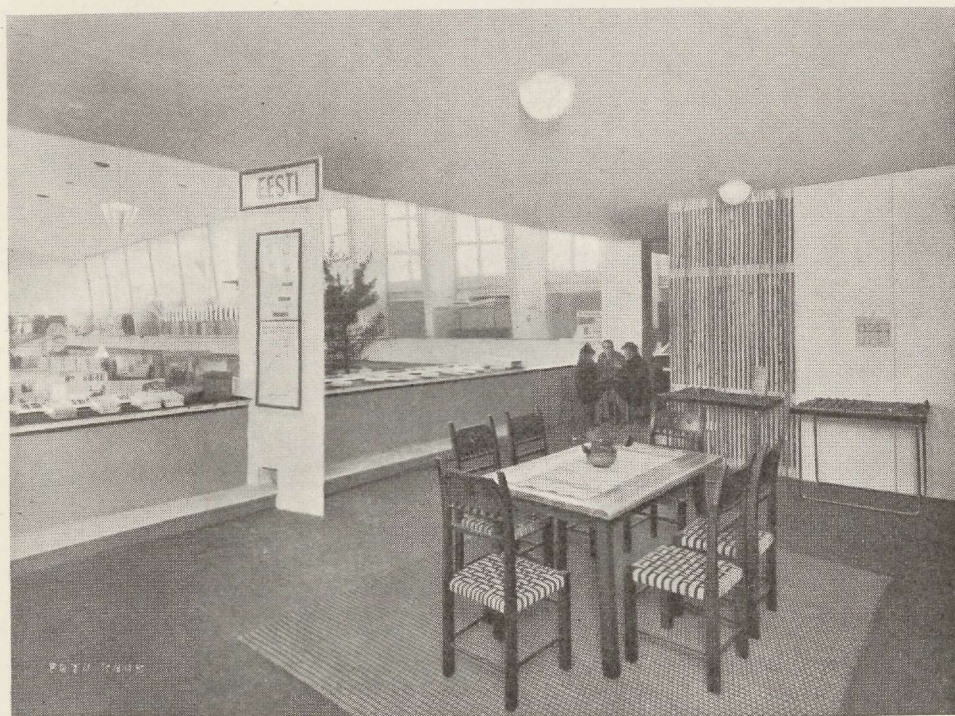
A/S. „Ühiselu“ trükk, Tallinn, Pikk 42. 16. XI 1939.

EESTI ARHITEKTUUR

NR. 4

VARAMU ARHITEKTUURI OSAKOND

1939

Üldvaade Eesti osakonnale

Eesti osakond Helsingi elamunäitusel

äesoleval aastal, 7. kuni 22. oktoobrini toimus Helsingis suur Asunonäyttely, s. o. elamunäitus, millest osa võtma oli kutsutud välisriikidest vaid Eesti, Norra, Rootsi ja Taani;

Inglismaa osavõtt pidi sõja pärast ära jääma. Majandusministri, sellekohaste asutuste, organisatsioonide ja firmade lahk-

vastutulekul osutus võimalikuks seda kutsu vastu võtta.

Eesti osakond asetses Helsingi suure Messuhalli lõunapoolisel rõdul, Norra ja Taani osakondade vahel, halli keskteljel. Osakonna kujundamisel tuli otsida rahuliku sümmeetrilist lahendust, milleks kohustas asekoht ja naabus.

Osakonna pea-*clow*ks olid meie loodus-

Üldvaade Eesti osakonnale

likud kivid, millede väljapanemist teostas Vangimajade Talitus; oli püstitatud dekoratiivne kamin arhitekt A. Soansi kavandi järgi, mis valmistati marmorist Vasalemma murrus. Sellele lisanes veel kogu kivi-plaatide proovidest mitmesugustes töötlemisviisides — Vasalemma marmor, Saaremaa dolomiidid, „luukivi“. Väljapanija volinikuna toimis suure anduvusega insener A. Ahman. — „Ehituskivi“ poolt pandi välja kunstlik ehituskivide ja -osade kogu, samuti ehitusmaterjalide proove, insener B. Grünbergi otsesel korraldusel.

Teisena eksponeeriti Eesti Osakonnas mudelite kogu. Põllutöoministeeriumi Asundusameti poolt olid välja pandud asunikutalu ja põllutöölise elamu hoosalt väljatöötatud mudelid, kus oli isegi modelleeritud hoonete sisemus. — Ehitusasjanduse Ühingu poolt oli välja pandud elumaja mu-

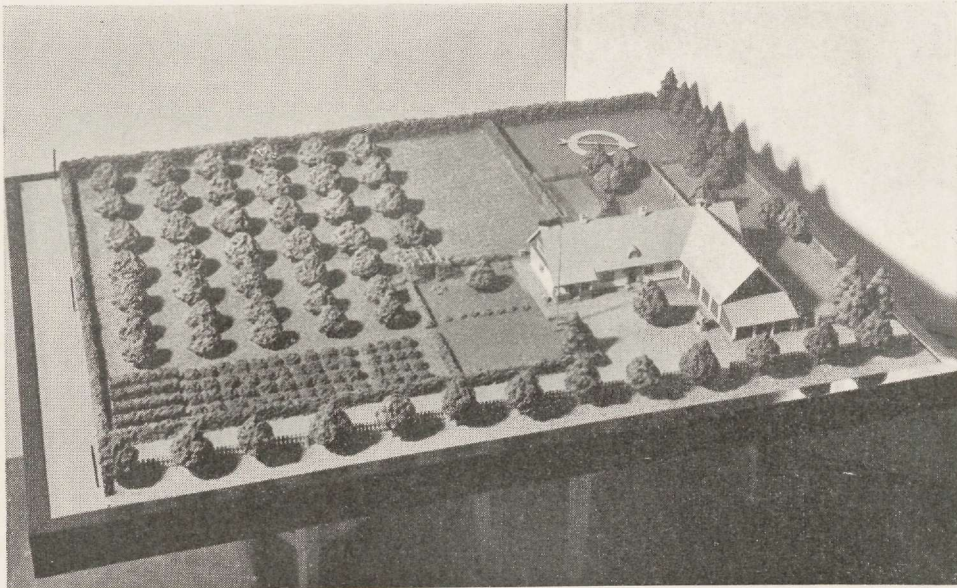
del Öismäelt (arhitekt H. Johnson) ning nädalalõpumaja makett Meriväljalt (arhitekt H. Kompus). — Eesti Arhitektide Ühingu esines lossitaolise elamu mudeliga Nõmmelt (omanik kapten Tiedemann, arhitekt E. Lohk) ja Insenerikoda pealinna üürimaja väljapanekuga (Roosikrantsi tänaval; arhitekt E. Sacharias). — Mudelite juures võis suure rahuldustundega nentida, et meil võrsub õige hea noorte mudelivalmistajate kaader, nagu Vaine, Karro ja Kelve; eriti ilusaks ja soomlaste tähelepanu köitvaks osutus Vaine poolt modelleeritud *weekend-house*.

Mööblite alal esines A-s. A. M. Luther, pannes välja osalt eriliselt selleks otstarbeks valmistatud nn. rahvusstiilis esemeid saarepuust. Huvijga korraldas seda osa arhitekt H. Irschick. — Viimaseid aktsente andsid Tallinna Kõieabriku põranda-

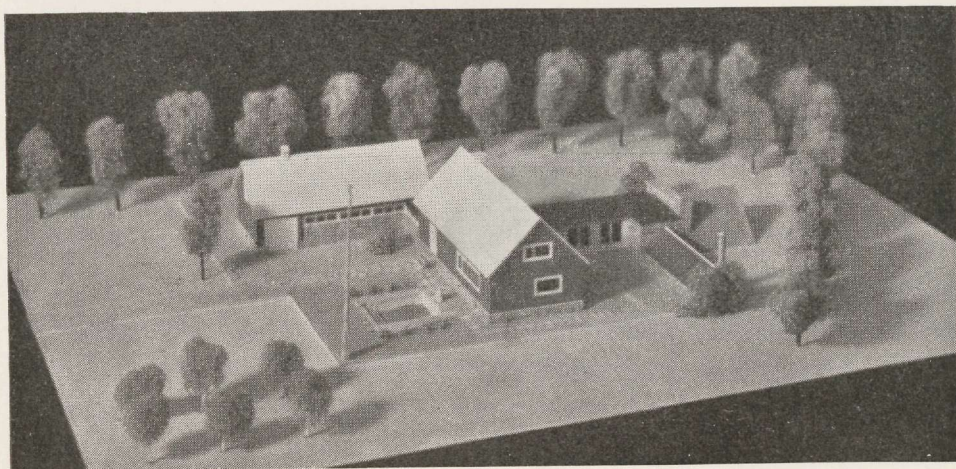
Kamin Vasalemma marmorist

Arh. A. Soans

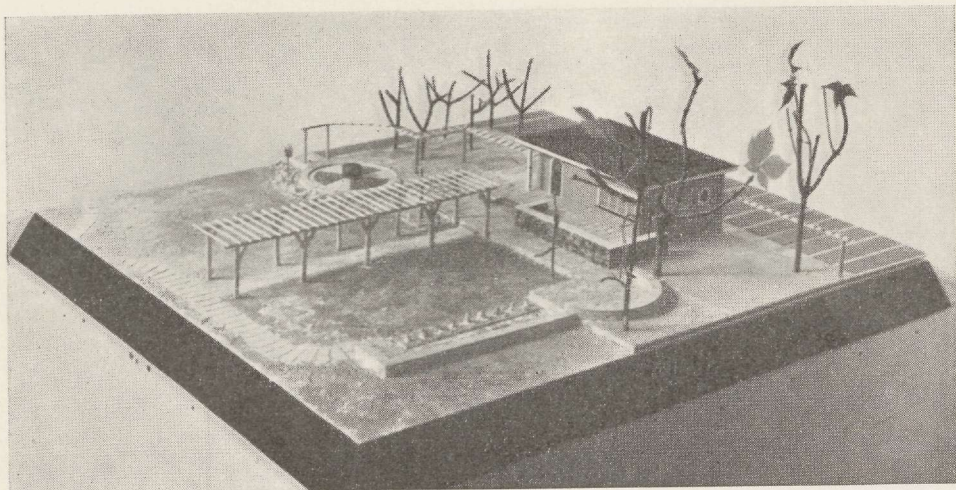
Asunikutalu mudel

Asundusamet

Elumaja Õismäel, mudel

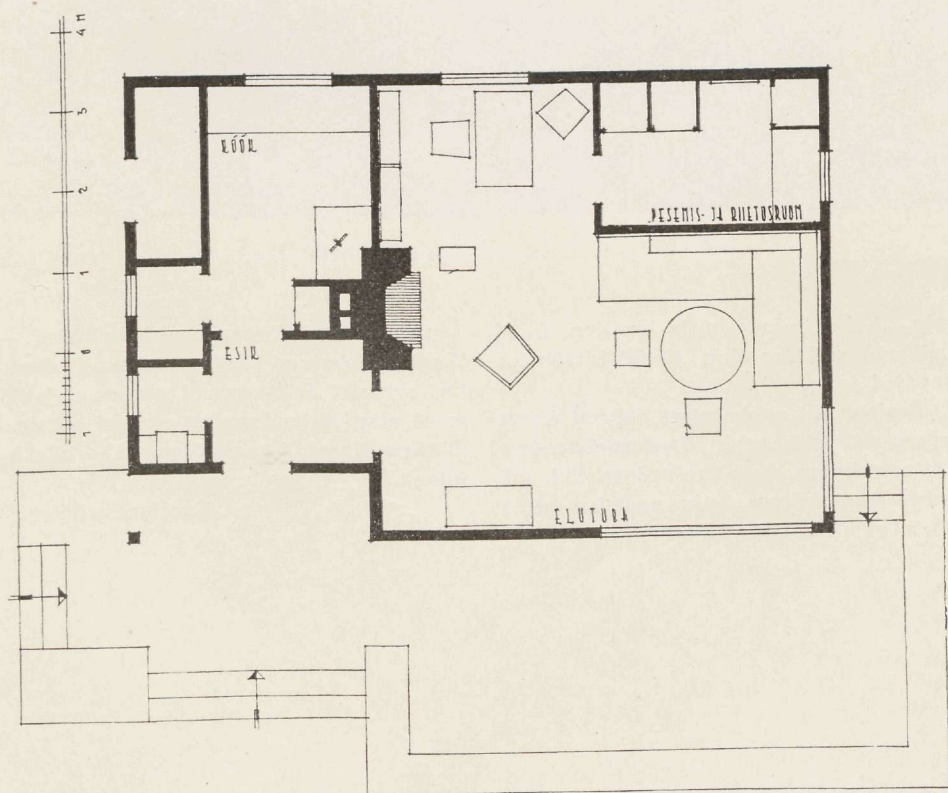
Arh. H. Johanson

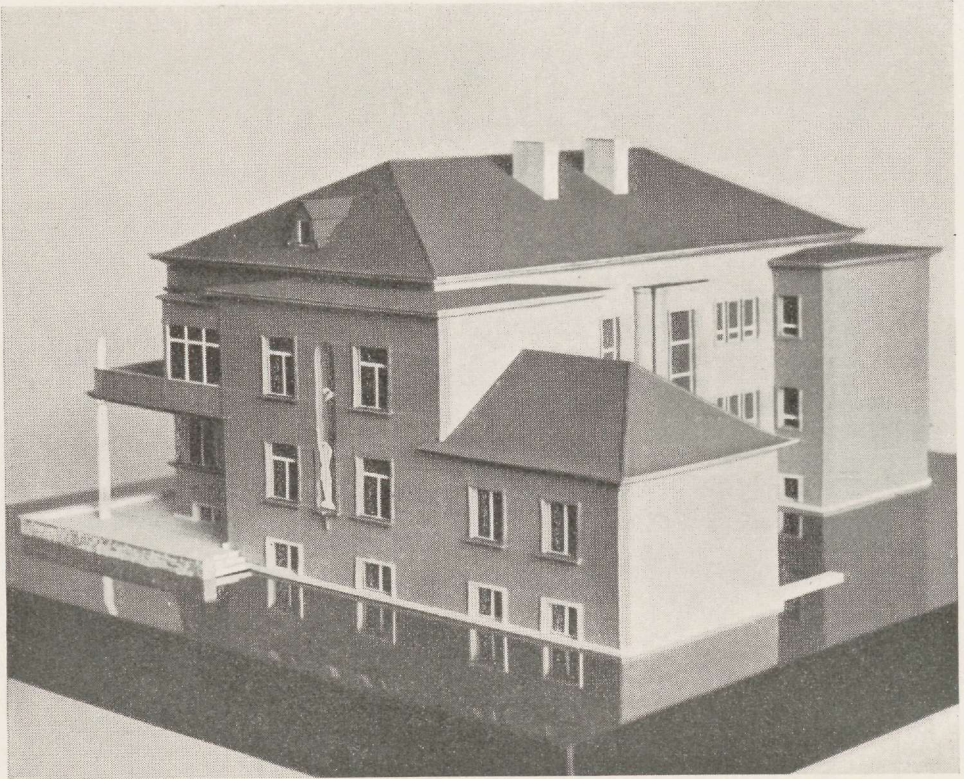

Nädalalõpumaja Meriväljal, makett

All: põhiplaan

Arh. H. Kompus

Elamu Nõmmel, mudel

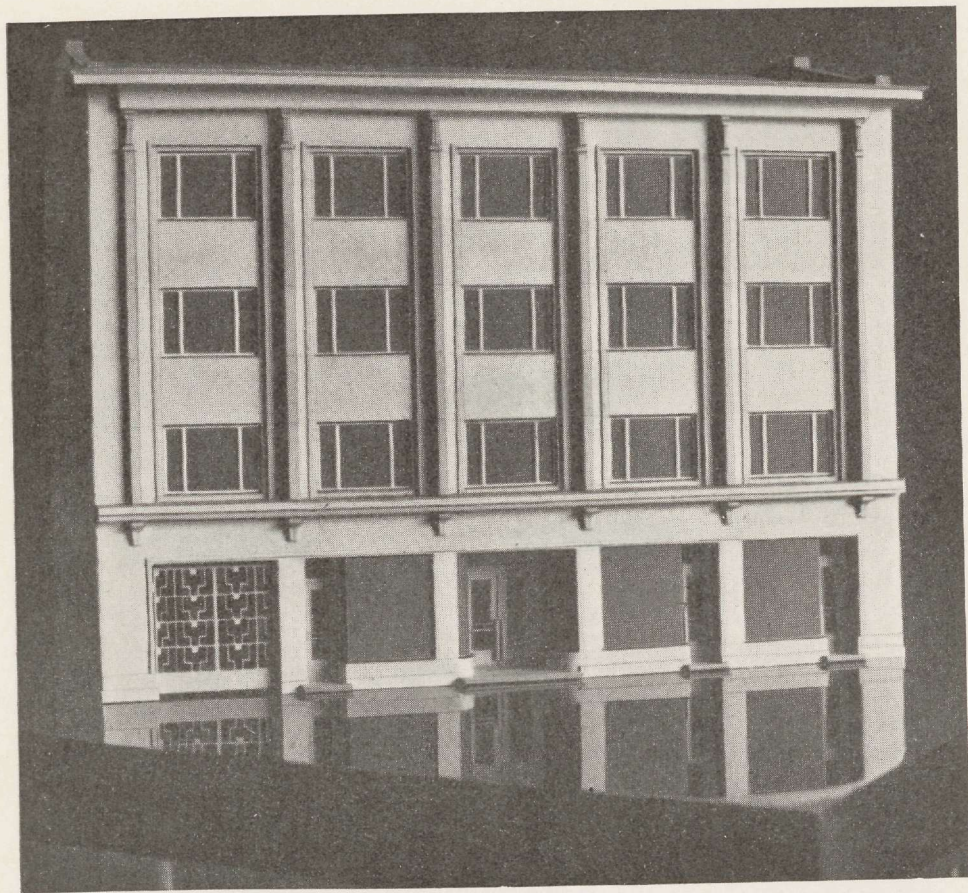
Arh. E. Lohk

vaip, „Vebe“ seinavaip ja laudlina, A. M. Lutheri laualühter ning „Kodukäsitöö“ tootlipadjad ja vaasid.

Peajoonelist ettekujutust üldisest ehitustegevusest pakkusid Teedeministeeriumi Ehitusosakonna statistikalised tabelid, millele kunstipärase kuju andmine oli P. Luhteini osavais kätes.

Osakonna üldkorraldamist toimetab — Teedeministeeriumi Ehitusosakonna direktori arhitekt J. Ostrati otsesemal juhtimisel ning Majandusministeeriumi assistendi härra K v e l l i kaastöötamisel — allakirjutanu.

Konstantin Bõlau.

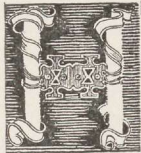
Üürimaja Tallinnas, Roosikrantsi tänaval, mudel

Arh. E. Sacharias

Vaade Tõnismäelt

Tallinna Ühise Haigekassa uus ravihoone

Iljuti valmis ning võeti kasutamisele Tallinna Ühise Haigekassa uus ravihoone, mis on ehitatud arhitekt E. L o h k'i projekti järele. Hoone asub Tõnismäel endise Haigekassa hoone lähimas naabruses ja ulatub Hariduse tänava ääre, kuid kuna vana ja uue hoone vaheline krunt juba varem ehitatud oli, siis ei olnud võimalik luua isenesest tarvilikku otsest ühendust mõlema hoone vahel. Uude hoonesse on paigutatud peamiselt ambulatoorse ravi jaoks tarvilikud ruumid. Nendest pakub huvitavat pilti hambaravi osakond oma 17 töökohaga ühes pikas klaasvaheseintega ruumis. Peale selle asuvad majas haigekassa bürooruumid ja

apteek, mida võib pidada üheks suuremaks põhjamaadel. Keldrikorrale on paigutatud ajakohane vesiravila ja mehhaaniline pesuköök. Peale selle on Tõnismäe poolses osas hariliku keldrikorra all ette nähtud avar ruum gaasivarjendiks. Haigekassa haigla on jäänud vanasse hoonesse, kus seda laiendatakse uude majja üleviidud osakondade arvel. Hoone ehitamisel ja ruumide viimistlemisel on püütud silmas pidada ajakohaseid nõudeid, kusjuures nende teostamise ulatus on olenenud hoone püstitamiseks ettenähtud summade suurusest. Ruumide viimistlemisel on kasutamist leidnud mitmesugused kohased materjalid, nii on põrandate katteks kummi, linoleum ja parkett. Seinad on suuremalt jaolt õlivärviga kae-

Vaade Hariduse tänavalt

*Skulptuur Hariduse t.
sissekäigu kohal*

Kujur A. Kaasik

tud tagasihoidlikes värvitoonides, samuti ka laed. Kantseleis ja apteegis on laed värvitud läikiva lakkvärviga, selletõttu need isenesest suured, kuid võrdlemisi madalad ruumid tunduvad näiliselt kõrgematena. Trepikojad ja trepiastmed on kaetud terrazzi-kattega — see on marmori ja graniidi tükikesi sisaldava massiga, mis hiljem lihvitud. Sanitaarseadetest tuleks mainida soojavee ja auru keskkütet ja mehhaanilist ventilatsiooni, mis on olemas kõigis ruu-

mides. Hoone välimuse käsitlel on seinte kateks tarvitatud kunstgraniitkrohvi ja — sokli osas — tahatud paekivi. Sissekäikused kaunistavad Saaremaa dolomiidist skulptuurid, milledest Tõnismäe poolisel küljel asuvad on valmistanud kujur prof. V. Melik ja Hariduse tänava portaali kohal oleva kuju kujur A. Kaasik.

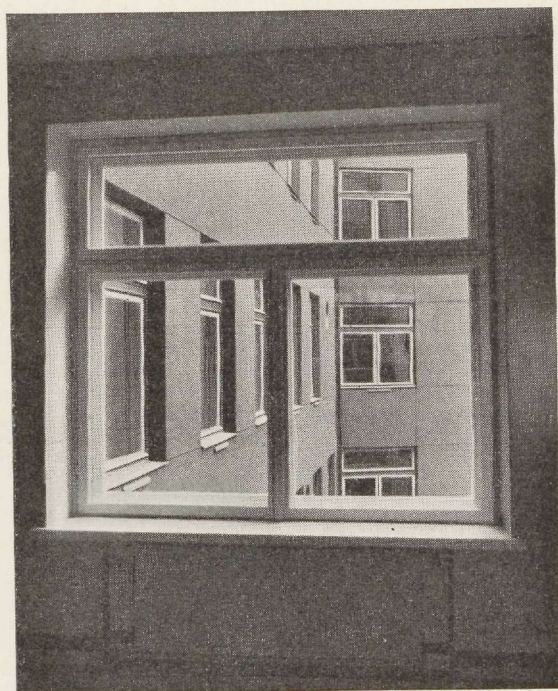
Hoone üldkubatuur on ümmarguselt 23.000 m³ ja ehitus läks maksma ümmarguselt 600.000 krooni.

A. K.

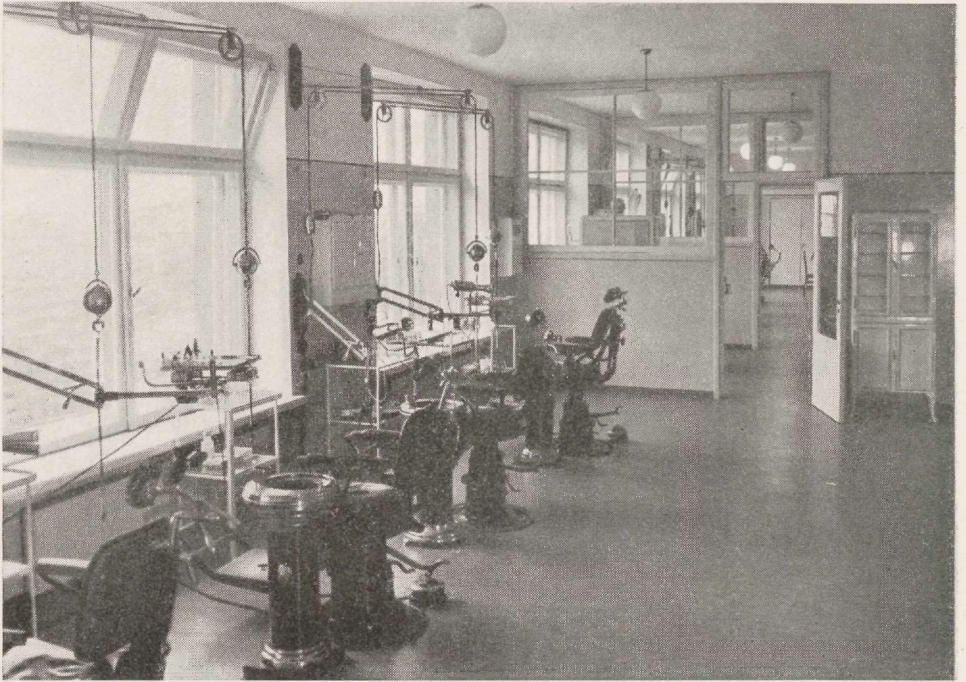

Peasisseküigu portaal Tõnismüel

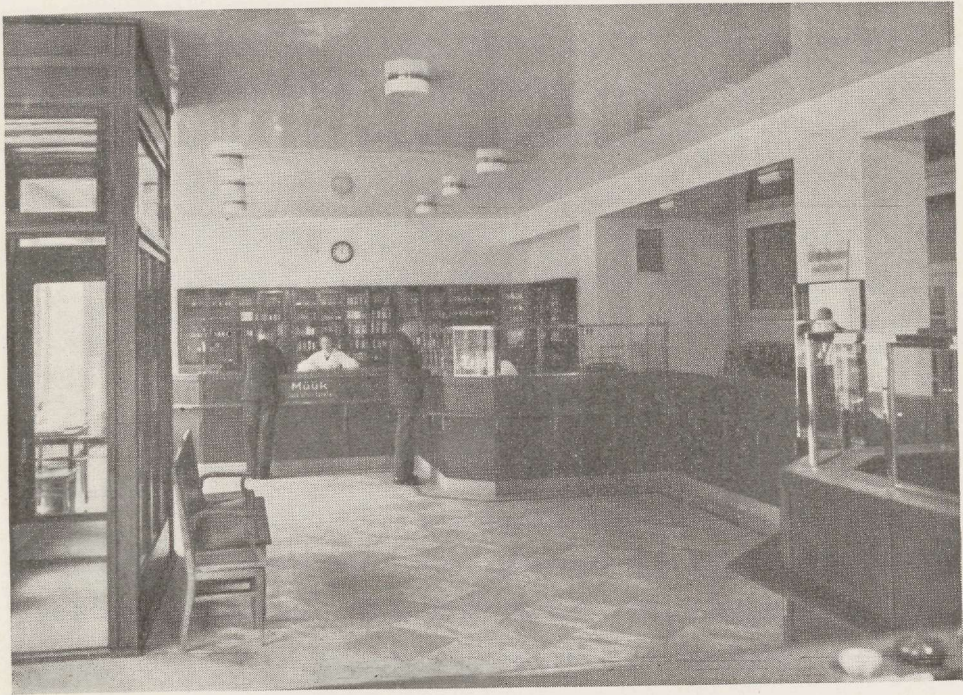
Kujud prof. V. Mellik'ult

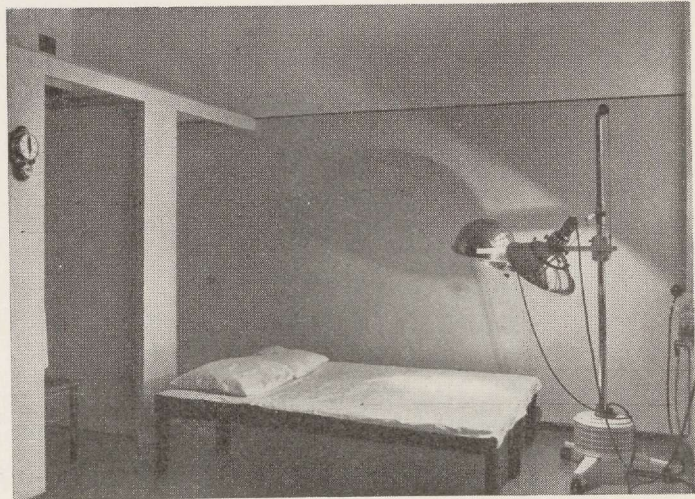
Ülal: Kantselei ruum
All: Akna detail

Hambaravi osakond

Apteegi ruum

Kõrgspäikese ruum

Ooteruum elektriravi osakonna juures

„Varamu“ arhitektuuri osak. toimetaja A. Kotli. Väljaandja: K-o/ü. Kultuurkoondis.
A-s. „Ühiselu“ trükk, Pikk 42, Tallinn. 1939.

Eesti raamatu neli sajandit

Trükikunsti 500 aasta juubeli tähistamiseks ilmub luksuslik koguteos

TOIMETAJAD: F. PUKSOO, J. ROOS, A. FELDMANN.

Koguteos ilmub suures kaustas ja sisaldab 100 lk. teksti ning 156 lehekülge illustratsioone. Tekstiosas on artikleid eesti raamatust kui kultuurilisest tegurist, haruldasest eesti raamatust ja eesti raamatu illustratiivse külje üle. Illustratsioonide osas tuuakse vähemalt 250 väärtusliku, haruldase ja kauni trükise tiitellehti, kaasi, illustratsioone, frontispiisse ja vinjette, võimalikult originaalsuuruses ja originaalvärvides.

Koguteost trükitakse ainult 500 eksemplari. Kõik eksemplarid on nummerdatud.

RAAMATU ETTETELMISHIND KUNI 20. DETS. 1939. A. ON:

Korraga makstes kr. 25.—. Osade viisi makstes kr. 30.—. Sellest tuleb tasuda tellimise andmisel kr. 5.— ja iga järgmine kuu kr. 5.—.

Ettetellimised palutakse adresseerida: Tallinna Raamatusõprade Ühing, Tallinn, Pärnu mnt. 10—8.

TALLINNA RAAMATUSÕPRADE ÜHING

„Parafilm“

TALLINN, V. KARJA 1-7

TELEFON 447-59

„UFA“ JA „PARAMOUNT“
FILMIDE ESINDAJA EESTIS

Zalanõud

kaitsemärgiga

on nägusad, hinnaväärsed ja vastupidavuse poolest ületamatud

2. / 13231-1200

A K T S I A S E L T S

ÜHISELU TRÜKIKODA

TALLINNAS, PIKK 42, • KÖNETRAAT 442-04

VALMISTAB MAITSEKALT JA PARAJATE HINDADEGA

IGASUGUSEID TRÜKITÖID

•
ROTATSIOONITRÜKK, NOODITRÜKK

RAAMATUKÖITMINE

•